Medmuzejska razstava

ŽENSKE ZGODBE

Mitske podobe in realnost skozi muzejske predmete

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

903/904:929-055.2(083.824)
94(100):929-055.2(083.824)

ŽENSKE zgodbe : mitske podobe in realnost skozi muzejske predmete : medmuzejska razstava / [avtorji Verena Perko ... [et al.] ; fotografije Arhej ... [et al.] ; risbe Tamara Korošec ... [et al.] ; prevodi Kaja Štembergar Flegar, Jože Štukl]. - Kranj : Gorenjski muzej, 2021

ISBN 978-961-7071-27-6
COBISS.SI-ID 71767043

KOLOFON

Medmuzejska razstava: **Ženske zgodbe**
Mitske podobe in realnost skozi muzejske predmete

Avtorji in sodelujoči muzeji: **Verena Perko,** Gorenjski muzej, Kranj
Snježana Karinja, Nadja Terčon, Pomorski muzej - Museo del mare »Sergej Mašera« Piran - Pirano
Maša Sakara, Špela Prunk, Andrej Preložnik (UP FHŠ), Matjaž Novšak (Arhej, d. o. o.), Pokrajinski muzej Koper - Museo regionale di Capodistria
Petra Stipančić, Dolenjski muzej Novo mesto
Oži Lorber, Jana Puhar, Posavski muzej Brežice
Barbara Trnovec, Maja Bausovac, Pokrajinski muzej Celje
Karla Oder, Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem
Aleksandra Nestorović, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož
Jože Štukl, Loški muzej Škofja Loka

Gradivo: Gorenjski muzej, Kranj, Pomorski muzej - Museo del mare »Sergej Mašera« Piran - Pirano, Pokrajinski muzej Koper - Museo regionale di Capodistria, Dolenjski muzej Novo mesto, Posavski muzej Brežice, Pokrajinski muzej Celje, Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, Universalmuseum Joanneum, Loški muzej Škofja Loka

Fotografije: Arhej, d. o. o., Borut Križ, Jana Puhar, Jože Štukl, Maja Bausovac, Bojan Plevčak, Nina Sovdat, Viktor Berk, Tomo Jeseničnik, Maks Dolinšek, Skupina SIJ, Metal Ravne, Dobran Laznik, fotodokumentacija Koroškega pokrajinskega muzeja, Muzej Ravne na Koroškem, Primož Stergar, Boris Farič, fotodokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož, fotodokumentacija Universalmuseum Joanneum, Janez Rupnik, Aleksandra Krajnc, Andrej Loc, fotodokumentacija Gorenjskega muzeja, Kranj, Andrej Hirci (fotomontaža), Gregor Molan, Srečko Rožman, Luka Rudman, Simon Srečkovič, Blaž Zupančič, Tamara Kaluža Pocecco, Alida Mažer, Robert Sajovec, fotodokumentacija Pomorskega muzeja - Museo del mare »Sergej Mašera« Piran - Pirano, fotodokumentacija Dolenjskega muzeja Novo mesto, fotodokumentacija Posavskega muzeja Brežice, fotodokumentacija Metropolitanskega muzeja, New York

Grafična rekonstrukcija mozaika s prizorom Evrope: Gregor Oštir, Anže Mrak, Dejana Javoršek, Helena Gabrijelčič Tomc, Tanja Nuša Kočevar – vsi Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta, Oddelek za tekstilstvo, grafiko in oblikovanje

Risbe, računalniške obdelave: Tamara Korošec, Špela Osojnik, Jasna Radšel, Nejka Uršič, Natalie Finkšt, Nataša Grum, Anđelka Fortuna Saje, Gregor Smukovič, Andrej Preložnik

Naravoslovne analize: Tamara Leskovar, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za arheologijo

Restavriranje gradiva: RGZM Mainz, Zdenka Salmič Pungerčar, Jože Lorber, Davorin Prah, Konservatorsko-restavratorska delavnica Posavskega muzeja Brežice, Restavratorski center ZVKDS

Lektoriranje: Judita Babnik

Prevodi: Kaja Štembergar Flegar, Jože Štukl

Oblikovanje: Jani Turk, Vasko Vidmar

Pomoč pri koordinaciji: Veronika Bjelica, Pomorski muzej - Museo del mare »Sergej Mašera« Piran - Pirano

Založnik: Gorenjski muzej

Zanj: mag. Marjana Žibert, direktorica

Naklada: 400

Cena: 14 eur

Tisk: Tiskarna Jagraf, d. o. o.

Kranj, 2021

KAZALO

UVOD: MITSKE PODOBE 7

ŽENSKE ZGODBE 9

Gospodarice, žene, ljubice, matere, prerokinje, sužnje in čarovnice 9

Uvod 9

Omnia vincit amor et nos cedamos amori. 12

Hera, nebeška gospodarica in gospodinja na Olimpu 12

Afrodita, nesporna vladarica moških src 17

Kirka, čarovnica, ki moškim zavda živalsko podobo 23

Podarjene, prodane, kupljene 25

Ifigenija 25

Kasandra, prerokinja, sužnja, žrtev 26

Klitajmnestra, izdana, prevarana, maščevana 28

Alkestis, ljubljena, samožrtvovana, vrnjena 29

Evridika, ljubljena, dvakrat izgubljena 30

Homerske ženske stare Grčije 32

Literatura 39

KATALOG RAZSTAVE 41

ŽELE(Z)NA DAMA 42

Kneginja s Kapiteljske njive v Novem mestu 42

Kapiteljska njiva – prazgodovinsko grobišče 1. tisočletja pr. n. št. 42

Gomila XVI 42

Gomila XVI/grob 34 43

Grobni pridatki v grobu XVI/34 44

Literatura 45

Fotografije 45

Predmetni katalog 46

UGANKA O SKRIVNOSTNI KELTINJI 50

Nenavadni večkratni pokopi pri keltskih Tavriskih, ki kažejo na možnost epidemije ali žrtvovanja 50

Poslednje slovo na bregu Save 50

Železnodobni »tank« 51

Sežig pokojnika in uničenje lastnine 52

Dvojni grob in njegova uganka 53

Ali bomo sploh kdaj vedeli? 54

Literatura 55
Predmetni katalog 56
KLEOPATRA, PREMAGANA EGIPČANSKA KRALJICA, TUDI V KRANJU! 58
Nunc est bibendum! 58
Et semel emissum volat irrevocabile verbum. 61
Literatura 64
Predmetni katalog 64
ČIGAV OTROK POČIVA TU? 66
Rimska vila na Školaricah in grob z alabastrno žaro 66
Histri na svoji zemlji 66
Rimsko osvajanje prostora 66
Novoustanovljena vila 66
Pripadajoče grobišče 67
Srečanje dveh svetov 68
Alabastrna vaza 69
Literatura 70
Predmetni katalog 70
OBRAZA S KOVANCEV 72
Rimski cesarici Favstina II. in Marcija Otacilija Severa 72
Kovanca z obrazom Favstine II. 72
Kovanec z obrazom Marcije Otacilije Severe 75
Literatura 77
Spletni viri 77
Predmetni katalog 78
POBOŽNA ŽENA Z RIFNIKA 80
Literatura 83
Predmetni katalog 83
EVROPA, SEMITSKA MATI EVROPEJCEV 84
Mozaik s centralnim prizorom ugrabitve Evrope 84
Literatura 88
Predmetni katalog 89
RENESANČNA GOSPA NA KROŽNIKU LOŠKE SLIKANE MEŠČANSKE KERAMIKE 90
Nastanek in razvoj mesta Škofja Loka 90
Podatki o najdišču in arheološke najdbe 90
Gravirano in slikano renesančno posodje – loška slikana meščanska keramika 92

Krožnik z ženskim doprsnim portretom 93
Literatura 94
Predmetni katalog 94
EVROPA V EVROPI – SPRVA MIT, ZATEM CELINA **96**
Ugrabitev Evrope, del freske zrcalnega oboka Viteške dvorane gradu Brežice 96
Literatura 101
Predmetni katalog 102
ŽENSKE V JEKLARSKI INDUSTRIJI **104**
Ženske v jeklarski industriji 104
Jeklena volja umetnic in športnic 106
BANDURA – delovna in zaščitna obleka 107
Literatura 110
Predmetni katalog 110
**ALMA M. KARLIN,
SAMOSVOJA, NEUKLONLJIVA, UKAŽELJNA** **112**
Drevo z groba Alme M. Karlin 113
Viri in literatura 114
Predmetni katalog 115
SAVA IN JOLANDA **116**
Prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji 116
Ženske in morje ter vstop Slovenk v moški svet pomorskega poklica 116
»Špic je postala kapitanka Sava.« 118
Sava Kaluža (17. 6. 1929 – 4. 10. 2014) 118
»To dekle je rojena pomorščakinja!« 121
Jolanda Gruden, poročena Mažer (9. 5. 1930 – 24. 1. 2014) 121
Literatura 123
Predmetni katalog 124
IRON LADY Princess from Kapiteljska njiva in Novo mesto **126**
**A MYSTERY ABOUT THE CELTIC WOMEN:
Accident, epidemic or sacrifice?** **126**
CLEOPATRA, THE DEFEATED QUEEN OF EGYPT, IN KRANJ! **126**
WHOSE CHILD IS RESTING HERE? **126**
WOMEN FACE ON COINS **127**
THE PIOUS LADY OF RIFNIK **127**
EUROPE, SEMITIC MOTHER OF EUROPEANS **127**

RENAISSANCE LADY ON A PLATE OF LOKA PAINTED BOURGEOIS POTTERY 127

ALMA M. KARLIN, IDIOSYNCRATIC, UNYIELDING, INQUISITIVE 128

EUROPE – MYTH FIRST, CONTINENT LATER 128

WOMEN IN THE STEEL INDUSTRY: when women take up men's work 128

SAVA AND JOLANDA
The first Slovenian and Yugoslav female mariners.
Women and the sea, and the entry of Slovenian women into the male world of the maritime profession 128

AVTORSKA SKUPINA 129

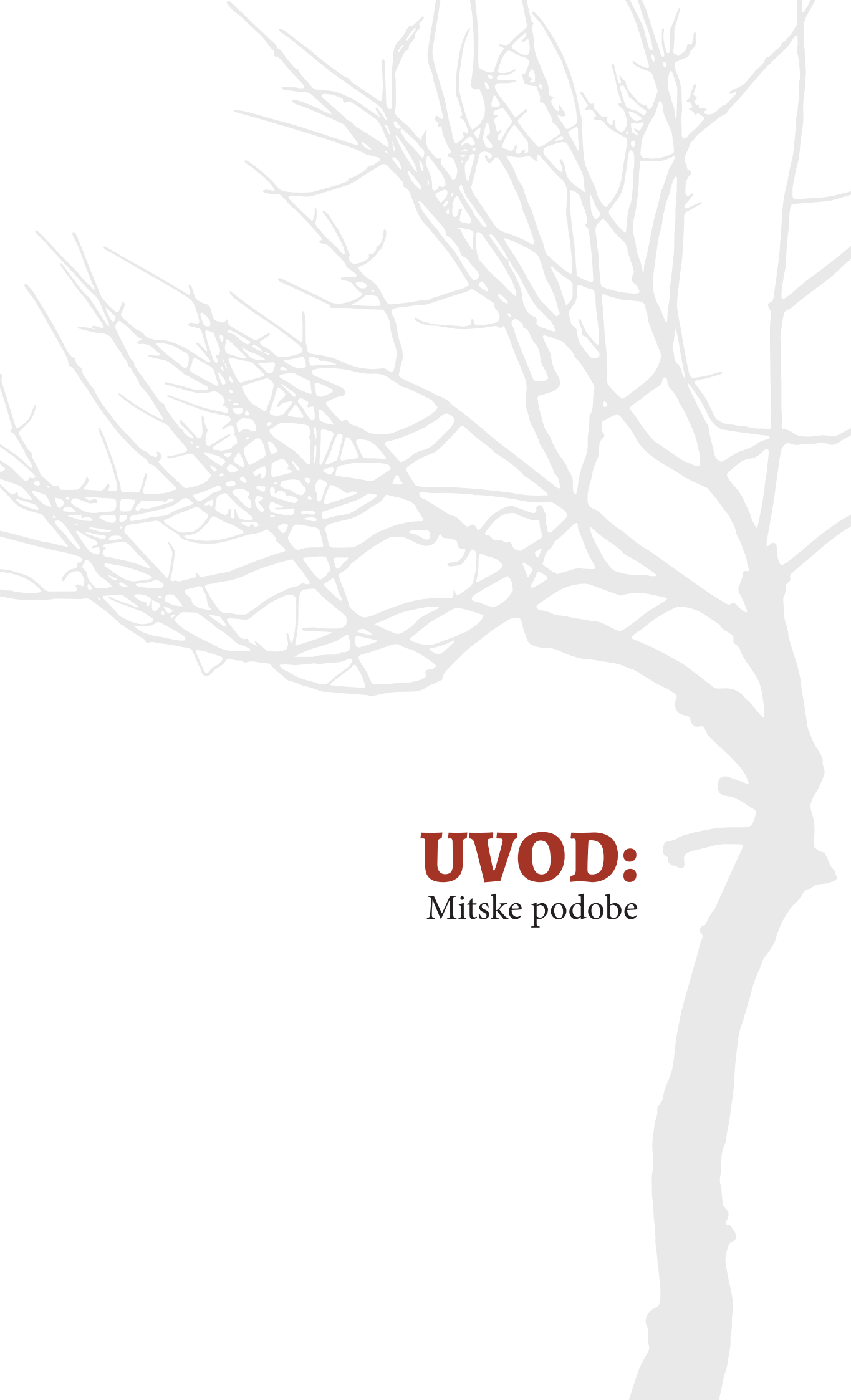

UVOD:
Mitske podobe

Verena Perko, Gorenjski muzej, Kranj

ŽENSKE ZGODBE

Gospodarice, žene, ljubice, matere, prerokinje, sužnje in čarovnice

Uvod

Razstava Ženske zgodbe je nastala v sodelovanju 12 muzealcev in 9 muzejev skozi daljši čas. Izbrali smo gradivo in teme, ki se razpredajo kar 2700 let v preteklost ter se staknejo z 20. stoletjem. Iskali smo stične točke in razlike med ženskami železne dobe, rimskega imperija, zgodnjega srednjega veka, renesanse in sodobnosti. Vodil nas je skupni cilj, da bi skozi prizmo dolge preteklosti jasneje motrili sedanjost, dobo, ki je ženskam omogočila šolanje, delo v vseh poklicih in ki jim nerealno ter za vsako ceno obljublja tudi popolno enakost.

V okviru razstave smo izvedli cikel predavanj na temo ženskih zgodb, povezali mitološke like z resničnimi in ob njihovi pomoči interpretirali muzejsko gradivo. Nastal je zajeten razstavni katalog in nazadnje tudi razstava. V vsem tem času se nam je zastavilo veliko vprašanj in kot se rado zgodi, našli smo bolj malo odgovorov.

V razstavnih »pripovedih« o materi, soprogi, sužnji, kraljici, gospodarici, delavki, popotnici in mornarki zrcalimo sedanjost skozi preteklost. Današnja ženska se z vsemi sredstvi izvija iz tradicionalnih vlog, sodobna znanost ji ponuja ne le nov obraz, drugačen status, celo spremembo spola in predvsem večno mladost. V smislu sodobnega muzeja si razstava in katalog zastavljata nalogo kritičnega razmisleka: Je sodobje ženskam več dalo ali vzelo in za kaj je koga prikrajšalo? Na zastavljeno vprašanje si bo moral odgovoriti vsak sam.

Ženske zgodbe so postale nekakšen ključ do uspeha v sodobni družbi. Biti opažen pomeni govoriti o ženskih pravicah in krivicah ter glasno razpravljati o prividni enakosti spolov. Razume se, da je treba pri tem zavzeti edino pravilno stališče, ki se je neopazno prelevilo v splošno sprejeto družbeno resnico, nekakšen diktat sodobne politične korektnosti. Ženske teme se širijo na vsa obdobja in v resnici so marsikje omogočile drugačen pogled na preteklost. Spomnimo se le arheoloških raziskav skitskih bojevnikov, ko se je spol določal glede na značaj predmetov, odkritih v grobovih. Orožje je avtomatično pomenilo, da je v grobu pokopan moški. Šele antropološke analize so prinesle drugačno resnico. Skitinje, posebna družbena plast neporočenih žensk, so bile izvrstne lokostrelke, bojevnice, ki so slovele po bliskoviti ježi in natančnem streljanju z lokom. Bile so posvečene smrti, iztrgane iz svojega ženskega bistva, ki ga je v preteklosti določala osrednja naloga ohranjanja življenja.

Ženske zgodbe so se danes v zahodni družbi prelevile v politiko feminizma, kar spodbuja nastajanje, a tudi ukalupljanje novih družbenih vlog in novih stereotipov. Tako smo vse prevečkrat priča, da se podobno enostransko, kot so prej vsi z orožjem pokopani veljali za bojevnike, danes uveljavlja enostranski, feministični pogled na novo družbeno vlogo samozadostnih žensk. In podobno kot prej prihaja do novih zmot ter novih krivic.

Muzeji naj bi skozi preteklost omogočali predvsem kritično zrenje sedanjosti. Mitologija nam je ob pričujoči razstavi služila kot pomembno izhodišče pri arhetipski interpretaciji posameznih ženskih likov. Kot začetek v katalog se bomo najprej pomudili ob najlepših antičnih ženskih zgodbah.

Miti so eden najstarejših in najbolj dragocenih virov človeškega znanja, ki temelji na opazovanjih in življenjskih izkušnjah mnogih generacij ter ga lahko označimo kot

specifična, konvivalna ali hermenevtična vedenja. Ta so tudi omogočila arhetipskost, povzemanje lastnosti, ki jih lahko vsakdo prepozna tudi kot svoje lastne. Hkrati ponujajo primere dobrih ali slabih rešitev in tudi neizbežnega, ki se izrisuje v nespremenljivo minljivi naravi vsega bivajočega. Tudi človeka. V nasprotju z empirično pridobljenimi, znanstvenimi znanji so hermenevtična vedenja ključnega pomena v procesih kultiviranja družbe, našega zgodovinskega samospoznanja in dviga v občost.

Miti so tudi danes zelo privlačna tema. Izhajajo številne študije, filmske in literarne predelave, mitološki liki so uporabni tudi v svetu reklam in oglasov. Slovenci imamo dve veliki študiji antičnih mitov. Sijajno delo Jožeta Kastelica, ki temelji na natančni analizi arheološkega in umetnostnega gradiva, ter nedavno literarno delo Svetlane Slapšak. V nasprotju s prvo, strogo analitično znanstveno, pa vendar poetično študijo Jožeta Kastelica Slapšakova antične teme usodablja in jih »presaja« v aktualna družbenopolitična okolja. In treba je priznati, da njen zelo feministično obarvani pogled na pregrete družbene teme omogoča zelo atraktivno jadranje v vse bolj povprečnem »medijskem« morju.

V duhu sodobnega muzeja in muzejske interpretacije pa je treba razmišljati tudi o trenutno manj politično korektnih temah. Treba je iskati občečloveške, od nekdaj aktualne teme, ki spreminjajo ženske in moške v skupnost ter zaradi česar človeštvo lahko preživi. V muzejih bi morali iskati in prepoznavati tiste teme, o katerih nihče (več) ne govori, ker so morda obveljale za nazadnjaške ali prenapredne in se jim sodobni svet posmehuje. Pa nas prav antični mojstri učijo, da tudi če bi kdo mislil drugače kot drugi in če bi tudi vnaprej vedel, da so ta stališča napačna in v celoti zgrešena, morajo biti povedana. Že polpretekla doba je jasno pokazala, da je najbolj nevarno takrat, ko vsi trobijo v isti rog. Prav zato so sodobni muzeji dolžni skrbeti, da postanejo vidni tudi za tiste, ki razumejo svet drugače. Muzeji so dolžni skrbeti za mnogoglasje. Še več, včasih je treba neblagoglasja izzvati in zbuditi namerno medijsko uspavane javnosti.

Predmeti kulturne dediščine so pravo polje za razmislek in izziv, da v luči preteklosti pretehtamo svoja stališča. Ko govorimo o preteklosti, mislimo namreč sedanjost.

V nasprotju s prepričanjem v 19. in prvi polovici 20. stoletja danes prevladuje mnenje, da v preteklost ni mogoče vstopiti, še manj pa se potopiti v misli ter čutenje tedanjih ljudi. V resnici nikoli ne bomo izvedeli, kako so antični miti takrat nagovarjali ljudi, in ne vemo, kako so ženske tedaj doživljale svojo družbeno realnost. So se čutile izkoriščane ali celo izrabljene, kakor (upravičeno) domnevajo feministično navdahnjene interpretacije? Ali so svojo družbeno vlogo v zaprtem okviru družine sprejemale s ponosom in vdanostjo, kot bi radi verjeli zagovorniki avtoritativne teorije? Če s pomočjo pretresljivih pričevanj v knjigi Prvotno besedilo življenja Alenke Puhar in v delih Milene Miklavčič odstremo delček polpreteklosti, si zlahka predstavljamo, kolikšno trpljenje je bilo povezano z ženskim svetom. Otroštvo. Deklištvo. Poroka. Rojevanje in umiranje. Žal, nemalokrat so to bili tudi sinonimi za obliko osebnega suženjstva moderne dobe. In marsikje je še vedno tako. Življenje žensk v preteklosti se zdi skozi sodobni, hermetično zaprt, znanstveni pogled podobno brezkončnemu otroštvu. Ujetost in usodna utesnjenost. Brezpravje in nemoč. Podobno, kot rišejo svet moških podobe vojne, moči in smrti. Toda mar ta pogled ni manihejsko črno-bel predvsem zato, ker take posplošene podobe še najbolj ustrezajo devetdesetim odtenkom sive našega sodobnega globaliziranega, enoumnega sveta, ki samega sebe imenuje »demokratičen«.

So se ženske res poročale in rojevale samo iz vdanosti in prisile ali tudi iz ljubezni in odprtosti do življenja? Je bila to njihova družbena in biološka naloga ali tudi zavest ponosa, da brez življenja (in žensk) ni ne doma, ne skupnosti in ne slovitega grškega polisa? Spomnimo se družbenega statusa matrone, družinske matere, v času starega

Rima. Brez vojske ni imperija, brez matere ni vojske. So se tega eksistenčnega imperativa zavedale samo one ali družba v celoti? Je ljubezen med moškim in žensko v antiki literarna izmišljotina ali enako resnična (zahtevna in naporna) kot danes? Motivi, ki jih ponujajo miti, nas zanimajo v luči izbrane dediščine.

V preteklost vodi mnogo poti. Ena vodi skozi predmete, dokumente in druge materialne sledi ter temelji na racionalnih postopkih empiričnega pridobivanja podatkov, ki nas puščajo »varno« hladne. Pripovedovanje mitov je narativna, magično očarljiva, a bolj nevarna pot v preteklost. V mitih zakodirano iracionalno v magičnem prepletu z naracijo izzove močna, osebna zrcaljenja. Miti imajo moč vzbuditi v globine potlačene občutke in oživiti pozabljene spomine. V starih, predindustrijskih družbah so imeli terapevtsko moč, ki jo odkrivamo tudi danes. Trgajo nas iz spon časovne ujetosti in moralne ravnodušnosti z nevidno silo nadčasne avtoritete. Vzporejajo nas z ubogimi človeškimi parami vseh časov. V globinah jaza nam dajejo prepoznavati nadosebno, nadčasno in občečloveško lepoto ter milino. Z neprizadetostjo čitalcev sodobne tehnologije razbirajo v nas božansko in satansko plat človeka. Bridko se nam posmehujejo in nas zasmehujejo skozi zgodbe vsevišnjih Olimpijcev. Ob srhljivih kaznih, ki doletijo predrzne smrtnike, nas preplavljajo z iracionalno grozo in trepetom. In nas z odmaknjenim opominjanjem prepuščajo usodi nadaljnjega življenja. Češ, izberite, četudi izbira ni v vaši človeški moči.

Naše usode (še vedno) tkejo nebeške mojstrice Mojre, po latinsko Parke. Kloto je tkalka, Lahezis odmerja dolžino nitke in Atropos, ki v danem trenutku sunkovito prereže nitko življenja. Naše ostaja, tako kot nekoč Antigoni, da se kdaj pa kdaj odločimo za dobro ali zlo. Antični miti nas z vso resnicoljubno ostrino ohrabrujejo za odločanje v tej navidezno neizmuzljivi moči usodnega. Ne tolažijo nas v stilu sodobnega lažnega terapiranja, da bo odločitev za dobro že tudi dobra za nas same. Ne, odločitev za dobro je pogosto mukotrpna, celo tragična in ponižujoča za posameznika, še zlasti, če se odloča v nasprotju z glasno večino. Hkrati pa nas seznanja, da je tudi antagonistično odrešujoča in v svoji »odrešenjskosti« nadčasno ter nadprostorsko presežna. Zdi se, da je posebej slednje namenjeno ženskam. Ponižane, ujete in vklenjene. Družbeno in osebno privezane bodisi k moškemu, ki ga niso izbrale same, ali k družini, ki jih ne sprejema ali jih celo zavrže. Izdane, prevarane, pa vendar tudi ljubljene, iskane in (od bogov) z ljubeznijo izbrane, zapeljane in tako ali drugače obdarovane. Da, življenje je (še vedno) največji dar. Mitološke ženske v svojih prerokbah, magičnih videnjih in tragičnih čutenjih presegajo svoj bivanjski čas in ga raztezajo v vse dobe človekovanja.

Ženske usode antičnega sveta se nas še vedno dotikajo in nas spreminjajo. Spodbujajo nas k odločanju in hkrati opominjajo, da končna odločitev ni v naših rokah.

Miti nas nagovarjajo arhetipsko, na osebni, intimno čustveni ravni. Homerski liki nas poselijo, da bi nas v intimnih globinah duše neslišno posedovali. So zvesti spremljevalci in ostri svetovalci. Ko z njimi sklenemo prijateljstvo, postanejo del naše osebnosti. Srečujemo jih v likovni umetnosti, literaturi, filmu in vseh sodobnih medijih, tudi v reklamah. V literaturi nam odpirajo vrata skritih svetov vseh dob, v likovni umetnosti odstirajo in razvozlavajo na videz naključno izbrane barve in kompozicije, v glasbi utemeljujejo tone, v psihologiji in filmu pa segajo v podzavest in brezsramno razgaljajo sodobnega človeka. In z njim tudi nas same. Sodobno ustvarjanje je mitologijo do neprepoznavnosti vpreglo v suženjstvo komercializma. Mar se nam, ljudem, posebej še ženskam, ne dogaja nekaj podobnega? Miti nam z osvetljevanjem preteklosti omogočajo prepoznavati naša lastna, sodobna suženjstva, ki gnezdijo v nedrjih potrošništva in lažne medijske povezanosti ter posledične razčlovečenosti. In če moški zmore preživeti razčlovečenje, ženska ne.

Miti nas usposabljajo, da sprejemamo sodbe o svetu in navkljub slabim izkušnjam še naprej verujemo v moč ter lepoto življenja. Skozi pripovedno blago spremljajo človeštvo vse od najranejših dob, tako filogenetsko kot ontogenetsko. Drugače rečeno, pripovedništvo se je rodilo s človeško vrsto, sooblikovalo jo je in podobno vlogo ima tudi pri razvoju posameznika na osebni ravni. Otrok, ki ni odrastel ob toplini žive pripovedi, je najresnejši kandidat za psihološko obravnavo. Miti so stkani iz živega dušnega in duhovnega prediva, podobno, kot je tudi svila naših življenj dana na milost in nemilost Klotinim rokam. Ko umre pripovedovalec, umre košček mitološkega sveta z njim.

Omnia vincit amor et nos cedamos amori.

Ljubezen premaga vse in mi vsi se uklanjamo ljubezni. (Vergil)

Da bi se oko zazrlo v oddaljeno sobo preteklosti, ki je nikoli več ne bo mogoče v polnosti doživeti in razumeti, smo se poslužili nekaj sijajnih mitoloških pripovedi, ki obravnavajo ženske zgodbe. Here, ki se je Zevs kot ljubeče, a tudi gospodovalne in mračno ljubosumne soproge ni okleval kruto kaznovati in jo je šele na prošnje vseh drugih bogov pomilostil. Pomudili smo se ob tragični figuri žrtvovane Ifigenije in njene matere, izigrane žene, kraljice Klitajmnestre, z namenom, da bi razmišljali o svetli in temni strani ženske duše, ki jo usoda potisne v tragične odločitve. Na drugačen način je tragična Kasandra, prerokinja, ki ji je bila zaradi poigravanja z božanskim Apolonom odvzeta milost, da bi ljudje verjeli njenim prerokbam. Njena kruta usoda osvetljuje življenjske zgodbe premnogih žensk, ki so postale vojni plen in plen nasilnih, od zmage pijanih moških. Kasandra nam je služila za podobo prerokinje in sužnje obenem. Ko nazadnje skupaj z otrokoma umre kot žrtev Klitajmnestrinega maščevanja, nas pretrese podoba ženske krutosti, ki so jo zmožne celo najbolj krhke in ljubeče. Kirka se je ponujala kot najsijajnejša čarovnica. Vzeli smo jo kot primer, ker nas je zanimalo, ali svoj čarovniški sloves dolguje ženskim neustavljivim ljubezenskim čarom ali zgolj umetelnim napojem. Toda, ali niso ljubezenski čari hkrati tudi čarobni napoj in najbolj skrita moč vsake ženske?

Peter P. Rubens, Hera in Zevs upodobljena kot Marija Medičejska in Henrik IV. na njunem srečanju v Lyonu, 1625 (Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/49/Rubens_medici_cycle_meeting_at_Lyon.jpg)

Hera, nebeška gospodarica in gospodinja na Olimpu

Svetlolasa Hera je pri starih Grkih varovala zakonsko zvezo in ženske, skrbela je za varen porod in družine. Gotovo si je zaslužila svoje mesto ob najvišjem, bila je Zevsova soproga. Kakor lahko beremo pri Homerju, je bila po svoji moči mnogo nižja od Zevsa in šele precej kasneje ji je pripadlo mesto kraljice božanskih prebivalcev Olimpa. Njene naloge, ki jih je narekoval zakon z vsevišnjim, niso bile ne lahke ne preproste. Bivanje na Olimpu ji je prinašalo velik ugled, do določene mere tudi moč, niti malo pa ne miru v zakonskem pristanu in soprogove zvestobe, ki jo potrebuje še tako božanska zveza.

In Hera je bila ena redkih zakonskih žena na starem Olimpu, velika večina drugih se je morala zadovoljiti z mestom priležnice!

Mitološke pripovedi prištevajo Hero k dvanajsterici božanskih prebivalcev Olimpa. Rodila se je Kronosu in Rei kot najstarejša, njeni bratje in sestre so bili Pozejdon, Hades, Demetra, Hestia, Hiron in tudi njen bodoči soprog Zevs. V starem svetu poroke med brati in sestrami niso bile izjema, še posebej ne v kraljevih hišah, kjer so omogočale množenje bogastva in političnih moči v rokah ene same aristokratske družine. Pri Zevsu in Heri pa je bilo drugače. Kronos je bil nasilen oče in Rea nemočna ob njem, četudi je v strahu za oblast vse svoje otroke pogoltnil. Nazadnje je nesrečna mati ukanila hišnega tirana in novorojenega Zevsa skrila na Kreto. Sin je nazadnje s prevaro vrgel s prestola starega nasilneža in rešil svoje sorojence smrdljive ječe očetovih božanskih prebavil. Odslej je Zevs vladal božanskemu zboru z močjo vsemogočnega vladarja. Brat Pozejdon je zavladal širnim morjem, mračni Hades podzemlju. Herina odločitev za skupno življenje ni bila ravno prostovoljna, saj se je šušljalo, da si postavni Zevs lepša dneve kar s šestimi ljubicami. Njegova snubljenja je gladko zavrnila, a Zevs ni odnehal, osvajal jo je s sijajnimi domislicami. Med drugim si je menda samo zaradi nje omislil strelo in grom. A ker niti to ni odtajalo njenega srca, se je domislil zvijače. V Argosu, Herinem najljubšem zemeljskem kraju, se je spremenil v kukavico. Pred sokolom se je zatekel na njeno okno in po ptičje trepetal od strahu. Heri se je prestrašena ptica zasmilila, odprla je okno in jo stisnila k svojim prsim. Zevs je brž po moško izkoristil priložnost, Hera pa je v strahu za svoje dobro ime nazadnje le privolila v zakon.

Vsa narava se je z bogastvom cvetja in zelenja razveselila njune ljubezenske zveze. Prejela sta silno veliko darov, kot se za sveto poroko, po grško *hieros gamos*, tudi spodobi. Njun zakon je postal prispodoba rasti in plodnosti vsega živega sveta, živalstva in rastlinstva. In kajpak, tudi prispodoba ženske lahkovernosti in moške zvitosti, ko gre za sladostrastje ljubezni, a ko smo že pri ljubezni, tudi za žensko odprtost do življenja.

»Reče pa vzame v naročje Kronion[1] pridrugo zakonsko:
Zemlja pod njima božanska požene bohotno rastlinje,
lotosa lilijo sočno, žafrana, hiacintov preprogo,
gosto in prožno mehko, da drži ju visoko nad tlemi.
Tu ležita v objemu, čaroben oblak ju odeva,
lep, ves zlat, in biserna rosa mezi iz oblaka.«

(Homer, Iliada, XIV, 350)

Stara mati Gaja je nevesti podarila čudežno drevo z zlatimi jabolki, ki so ga varovale Hesperide, ob vznožju hiperborejskega gorovja Atlas. Hera in Zevs sta starševala več otrokom, četudi se za nekatere izmed njih govori, da Zevsa ni bilo pri njihovem spočetju. In kot se često dogaja v nebeških zvezah, niso bili vsi podobni roditeljema. Brezobzirni lepotec Ares je užival samo v najbolj surovih vojaških obračunih, Hefajst je bil šepav, Eris je bila prepirljivka brez primere, Tifon pa morska pošast, katere bi bilo najbolje nikoli ne srečati. Edino lepa Hebe, boginja mladosti, je bila staršema lahko zares v ponos. Za Elejtijo, boginjo rojevanja in otročnic, pa nekateri niso čisto prepričani, da je njuna. Gotovo pa je res, da s svojim delovanjem odlično dopolnjuje materino zaščitništvo zakona, družine in žensk.

Zevs je večkrat potožil nad krutostjo Aresa. Homerju se zapiše, da ga je oče sovražil bolj od vseh olimpijskih bogov. Samo prepiri so mu bili v zadovoljstvo, sadistično je užival v nasilju in se naslajal nad vojnimi uničenji. Trmast naj bi bil, pravi o sinu oče, podobno kot

1 Kronion v pomenu sin Kronosa, tudi iz Kronosove hiše.

njegova mati Hera, česar še posebej ni maral in jo je krotil lahko le s trdimi besedami. Še po današnjih merilih nič kaj prida sin, da o očetu, ki za sina ne najde dobre besede, sploh ne govorimo! A tudi Hera ni bila najbolj zgledna mati. Ko je ugotovila, da se je Hefajst rodil s krajšo nogo, je od sramu fanta zadegala daleč po bregu z Olimpa navzdol, naravnost v morje. Dejanje, ki ne bi bilo v ponos niti zemeljski materi, kaj šele kraljici bogov! Iz morske globine sta ga rešili nimfi Tetida in Evrinoma. Skrili sta ga pod previs med pečinami na morski obali, kjer jima je iz hvaležnosti koval nebeško lep nakit, zlato in srebrno posodje. Šele ko je brezsrčna mati opazila nimfi z bleščečimi krasotinami, je sprevidela, da bi bil fant prav pripraven tudi v nebesih. Velela ga je privesti nazaj na Olimp in mu naročila zase izdelati drago okrasje. V zahvalo mu je »uredila« poroko z lepo Afrodito, česar naj bi bil sin menda silno vesel.

P. P. Rubens, Šepasti Hefajst kuje očetu Zevsu strele, ok. 1636 (Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6e/Rubens_-_Vulcano_forjando_los_rayos_de_J%C3%BApiter.jpg)

A kaj naj bi mati pričakovala od lastnega sina, ki se ga je skušala na najbolj grozovit način najprej odreči in ga je nato iz golega koristoljubja sprejela nazaj ter za povrh še uredila poroko s problematično lepotico. Čeravno mitološki viri tega ne omenjajo, pa dobro vemo iz vsakdanjega življenja, da tako materino poseganje v življenje lastnega sina nikoli ne prinese nič dobrega. In res je Hefajst čakal na priložnost za maščevanje. Materi je skoval prekrasen naslonjač, in ko je sedla vanj, se v posmeh vseh sonebeščanov ni mogla več dvigniti. Šele ko je Dioniz ublažil jezo ponižanega sina s sladkim vinom, je bila Hera rešena prisilnega stola. Ali ji je njeno trdosrčnost zares odpustil, pa ne ve niti Homer. Prelepa zakonska ženička gotovo ni doprinesla k njegovemu srčnemu miru.

James Barry, Zevs in Hera na gori Ida, 1773 (Vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Zeus#/media/File:James_Barry_001.jpg)

Heri niso prizanesli ne božanski soprog ne njuni božanski otroci. (O, kako znano!) Zevs je našel premnogo uteh pri nebeških in zemeljskih mladenkah. Hera, ki je slovela po svoji mračni, ljubosumni plati, se je vsakič kruto maščevala njegovim ljubicam. Včasih tudi s smrtjo. Nosečo Dionizovo mater Semelo je napetnajstila, naj se ji ljubi pokaže v vsej veličini, če je res božanski. In ko je to storila, jo je Zevsov blisk hipoma upepelil. Nedonošenega Dioniza pa je oče donosil v svojem bedru. Ampak to je že druga zgodba. Herina do skrajnosti domišljena zla dejanja nad zapeljanimi, neredko celo posiljenimi mladenkami govorijo v prid domnevi, da si Zevsa zaradi skokov čez plot – razen z nekajdnevno mulo – ni drznila nadlegovati.

Nekoč pa je njegovo nezvesto lomastenje vendarle preseglo vse meje. Užaljena soproga je poprosila nebeščane za pomoč. Zevsa so s skupnimi močmi privezali, da bi ne mogel več laziti za kiklami. Rešil se je šele s pomočjo svoje nekdanje ljubice, morske nimfe Tetide, in njegovo maščevanje je bilo grozovito. Svoja brata Pozejdona in Apolona, ki sta Heri pomagala skovati zaroto, je zasužnjil in jima naložil ponižujočo kazen. Kot kakšna sezonska delavca sta morala graditi obzidje Troje. Najbolj kruto pa se je maščeval Heri. Po Homerjevi pripovedi jo je obteženo z nakovalom na gležnjih in zlatimi lisicami na zapestjih obesil z neba. Z velike višine je Hera bingljala vsem božanskim Olimpijcem v poduk, da se vsevišnjemu ne gre upirati. Še grše pa je, če se žena zaroti proti možu, kar pa velja tudi za zemeljske pare. Heri, sami nebeški kraljici, ni mogel pomagati nihče in noben je ni smel osvoboditi. Šele ko so vsi prisegli Zevsu poslušnost in zvestobo, je bila osvobojena strahotnih vezi.

Navkljub vsemu pa sta Zevs in Hera užila tudi mnoge sladkosti njunega nebeškega zakona. Poročno slavje sta obhajala na otoku Samosu. Menda je bilo tako čarobno, da je prevzeti soprog medeni mesec podaljšal kar za tristo let.

Hera pa je znala svoje čare izrabiti tudi za tako rekoč mednarodne intrige, za neposredne posege v vojaški spopad med njej ljubimi Grki in sovražnimi Trojanci. Homer se spominja, kako se je Hera na Olimpu dala odeti v prosojna, zlata oblačila, da bi zapeljala Zevsa in bi med njunim ljubljenjem šli trojanski boji po njeno in ne po njegovo. Da bi bila bolj uspešna, je zaprosila prelepo Artemido za umetelno izdelan čarobni pas z resicami, ki se mu nihče od moškega rodu menda ni mogel upreti, ko si ga je boginja razvezala in slekla svoja kraljeva oblačila. S temi besedami je Afrodita izposodila čudežni pas Heri:

»Na, ta pisani jermen, le dobro si spravi ga v nedra!
V njem je shranjeno vse! Ne boš se vrnila, ti rečem,
ne da dosegla bi z njim, karkoli srce poželi ti!«

(Homer, Iliada, XIV, 215–220)

In zgodilo se je, kar se je imelo zgoditi. Hera je opazovala Zevsa na vrhu gore Ide, kako si je ogledoval boj Trojancev in Grkov. Rada bi pridobila Pozejdonovo pomoč njej ljubim Grkom, ki jim je šlo brez Ahila jako slabo, pa je bila nemočna zaradi Zevsove prisotnosti. Nazadnje se je nališpala, si nadela Afroditin čarobni pas in podkupila boga sna, da je Zevsa zazibal v dremež, in brž smukne k njemu na Ido. Pogled na voljno Hero je Zevsu zatemnil razum, da je pozabil na bitko. Vendar ga zvita Hera zavrne, češ »ne tukaj«, v sobo s posteljo hoče, kjer ju Zevs odene z meglico, ki je sonce ne more prodreti. Ko nazadnje Zevs sladko utrujen zakinka, napoči čas za Pozejdona, ki nemudoma priskoči Grkom na pomoč na bojnem polju.

Amor vincit omnia, se je več kot sedem stoletij za Homerjem v latinščini zapisalo Vergilu, ali po naše ljubezen vse premaga. Vendar pa si vladarske, trmaste ženske, pa če je še tako plemenito lepa in postavna ter izborno napravljena, zlepa nihče ne želi. To drži kot pribito tudi za mogočno Hero. Navkljub svojemu božanskemu videzu in nesporni avtoriteti na vršacih Olimpa je morala zaprositi Afrodito za čarobni pašček pri zapeljevanju soproga. Pri tem pa je še lagala, češ da bi rada utrdila temelje svojega božanskega zakona. V resnici pa je Zevsa pretentala, da je ob pogledu nanjo po moško pozabil na vse drugo, tudi na boje pred trojanskim obzidjem. Kdo naj bi potemtakem možakarju zameril, če si je od časa do časa našel preprostejše, manj intelektualno zahtevno spremstvo mladih dam?

To je bil najbrž tudi vzrok, da je Zevsa že spet enkrat zaneslo k mladi Io, svečenici v Herinem templju v Argosu. To mesto je bilo Heri posebej ljubo in boginje bi ne moglo

P. P. Rubens, Juno (Hera) in mrtvi Argus, okoli 1611, Wallraf Richartz Museum, Köln
(Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Peter_Paul_Rubens_-_Juno_and_Argus_-_WGA20280.jpg)

bolj razjariti kot to, da si njen soprog izbere za ljubico prav njeno svečenico v njenem najsvetejšem mestu. Tako rekoč pred njenim nosom. Ljubosumna in furijasta je Zevsa kmalu zasačila skupaj z dekletom, vendar je Zevs v svoji premetenosti Io brž spremenil v mlado belo telico. Hera pa je, kot smo tega navajeni tudi pri današnjih, prevaranih ženah, moža predobro poznala, da bi mu nasedla. Na videz naivno ga je poprosila za telico in ga tako ukanila. K telici je postavila mogočnega stražarja Argusa, imenovanega Panoptes ali vsevideči, imel je namreč stotero očes. Z vsemi očesi je budno stražil Io pred Zevsom. In ker je že tako, da je bilo na Olimpu več spletk kot v našem parlamentu, je Zevs brž skrivaj pozval Hermesa, da bi s pripovedmi uspaval stookega stražarja, in mu v snu meni nič, tebi nič odsekal glavo. Zaljubljeni Zevs je osvobodil Io, a je morala še naprej v podobi telice bežati pred Hero. Hera je objokovala smrt svojega zvestega stražarja. V naročje je vzela njegovo mrtvo glavo, izkopala vso stotino njegovih oči in jih namestila pavu na razprti rep. Odslej so Argove zveste oči bdele nad boginjo s pavovega repa. Prelepa rajska ptica je postala simbol mogočne, vsevideče Here.

Kaj naj rečemo? Vse kaže, da tudi nebeški zakoni poznajo krize in spore, zarote in izdaje, vsekakor pa jim ne manjka glamurja, strasti in iskrene zakonske pripadnosti. Hera je bila Zevsova nadvse cenjena svetovalka. Raje kot vsem drugim ji je razkladal svoje vladarske težave, ki pa so bile na nek način vendarle njegove službene težave. In kot se rado godi še danes, se je očitno zgodilo tudi njima. Doma je mož imel sodelavko, v službi pa ljubico. Mnogo ljubic, če naj verjamemo antičnemu rumenemu tisku. Kakorkoli, zdi se, da sta znala tudi to prebroditi. Na Kreti, blizu današnje vasi Amari pod goro Idi, vam bodo domačini z nemajhnim ponosom pokazali ogromno platano, ki je bojda z zelenjem zagrinjala Herin in Zevsov kotiček, kamor sta se v urah zakonske sprave umikala pred radovednimi pogledi Olimpijcev. In domačini trdno verjamejo, da se pod platano nista samo pogovarjala.

Nekoč sta se Zevs in Hera celo sprla zaradi tega, kdo najbolj uživa v ljubezenski slasti, moški ali ženska. Ker nista in nista našla soglasja, sta prosila za odgovor božanskega preroka Teirezija. In ta je, le kako bi storil drugače, priznal, da je moškemu v sladostrastju vsaj devetkrat slajše kot ženski. Odgovor je Hero tako razbesnel, da je preroka pri priči oslepila. Kazen je bila grozovita, a vsaj deloma zaslužena, saj je bila razsodba v resnici slepo pristranska. In kdo drug bi to bolje vedel kot Hera! Zlahka domnevamo, da bi npr. brhka Afrodita popolnoma drugače razsodila, zato naj kdor je slep, slep tudi ostane!

Herini atributi, predmeti, ki so ponazarjali njeno vsenavzočnost, so bili diadem, žezlo in granatno jabolko kot simbol plodnosti. Med živalmi sta ji pripadala pav in krava, Grki so ji rekli tudi Kravjeoka, med rožami pa deviška lilija. Stari Grki so imeli mogočno domišljijo, verjeli so, da se Hera po vsakem pomladanskem kopanju v studencu ponovno spremeni v devico. Kateri studenec naj bi to bil, pa niso hoteli izdati.

Afrodita, nesporna vladarica moških src

Že pri najvišji med olimpijskimi prebivalci, Kravjeoki Heri, smo spoznali, da ni shajala brez Afroditine pomoči, ki je poosebljala poželenje in sladostrastje. Tako je bilo tudi z vsemi drugimi in bojim se, da danes ni nič bolje. No, v resnici trdno upam, da je še vedno tako.

Ni naključno, da so stari Grki prištevali Afrodito, boginjo ljubezni, med primordialna božanstva. Porodila se je iz morske pene in ob spremstvu delfinov priplavala na otok Ciper. Kot dobro vedo sodobne socialne službe, marsikatera družina z idiličnimi podobami skuša prikriti manj lepo resnico. Podobno je bilo tudi z Afroditinim rojstvom. Bilo je v času pradavnine, ko sta se združila Nebo, po grško Uranos, in Zemlja, Gea. Iz njunih strastnih objemov se je rodila mnoga deca. Kot se mogočni materi in vseobsežnemu nebu tudi spodobi, so bili vsi titanskega značaja, velikani in kiklopi, nekateri pravi kujoni. Oče ni maral dosti zanje, nasprotno, vse je pometal v podzemske ječe. Vendar se je materi moževo trdo ravnanje z otroki uprlo in poiskala si je zaveznika med njimi. Izbrala je sina Kronosa in ga oborožila z ostrim srpom. Ko se je oče spet približal materi, da bi potešil svojo slo, se je Kronos pritihotapil od zadaj in mu z enim zamahom odsekal moškost ter jo zalučal daleč v morje. Iz brizgajoče krvi so se rodile Erinije, grozovite boginje maščevanja. Iz morske pene, kamor je štrbunknila Uranova pritiklina, pa se je izvila prelepa Afrodita. Glede na svoje gene je nemudoma postala absolutna avtoriteta na področju ljubezenskih strasti in lepote. Stvarstvo jo je sprejelo z veliko radostjo, navsezadnje je treba priznati, svet brez ljubezni je siv in nevzdržno turoben. Pod Afroditinimi koraki so se razcvetale rože in precej sta se ji pridružila njena zvesta spremljevalca, Eros in Himeros, nekateri pa omenjajo tudi Potosa. Eros je bil božanstvo telesnega poželenja, Himeros hrepeneče ljubezni in Potos hrepenenja. Vsi trije so služili kot nekakšna podaljšana roka boginje, njene naloge so uresničevali z nezgrešljivimi puščicami. Kogar so zadele, ga je prevzela nepremagljiva ljubezenska sla. A za vse tri, Erosa, Himerosa in Potosa, so opravljivi jeziki že pred tisočletji trdili, češ da so to Afroditini otroci, rojeni takoj po njenem prihodu na Ciper. In kot da ni dovolj zmede že z njenim spremstvom, pravi Homer, da je Afrodita Zevsova in Dionina hči. Lažne novice ali resnica skazica? Takole je opisal Afroditino rojstvo pesnik Anakreon v 6. stoletju pred Kr.:

»Kot lilija v girlandi vijolic se je lesketala
na sinjini morja, ko je na delfinovem hrbtu v spremstvu
Erosa
urno drsela skozi kovinsko modre valove in
jate rib, ki so se spotoma, v loku pod vodo poigravale s
Pafoško boginjo.«

Pesnik bo že vedel, o čem piše! Prelepa boginja je zavetnica ambivalentne ženske narave, zapeljivega šarma, rodnosti in prevare, skrite v najglobljem bistvu ženskega poželenja. Afrodita ni ponižna, v usodo vdana, moškim v igračo poslana ženska. Ne, samosvoja je, strastna in enako strastno muhasta. Spretna je v spletkarjenju, kako naj bi sicer igraje združevala tiste, ki so si neredko povsem nasprotne narave, pa jih Erosove puščice nezmotljivo združijo. Danes temu pravimo kemija.

Dante Gabriel Rossetti, Venus Verticordia, tista, ki spreminja srca, 1866 (Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:-Dante_Gabriel_Rossetti_-_Venus_Verticordia.jpg)

Afrodita je v svojem ščitenju plodnosti in rodnosti žive narave zelo blizu Heri in Demetri. V Atenah so lepo boginjo častili z oltarji sredi cvetočih vrtov, kjer so se priporočali za moč ljubezni in plodnost bodočih žena.

Vendar pa je bila boginja sposobna poleg ljubezni in sladostrastja tudi mračne ljubosumnosti, posebej do tistih, ki so jo prizadeli ali jo ošabno zavrnili. Z vso pravico. Treba je priznati, da sta ljubezen in s tem tudi življenje temeljni načeli obstoja, in kdor ju zavrne, sam kliče kazen bogov nadse. Ni čudno, da so antični miti polni pričevanj, kako kruto je kaznovala tiste, ki so zanemarili njeno čaščenje, kar pomeni, da so pozabili na ljubezen. Njenemu kultu so pripadale predvsem ženske, a tudi moški so se radi zatekali k njej v priprošnjah za varno plovbo. Ljubezen in plovba imata namreč mnogo skupnega, mnoge ladje nasedejo, nekatere se v neurjih tudi razbijejo. In tako tudi ljubezenske zveze.

Nekateri med starogrškimi pisci ob teh tako nasprotnih si podobah Afrodite menijo, da sta v resnici bili dve boginji. Platon v Simpoziju omenja Nebeško, rojeno iz valov, in Ljudsko, tudi Zemeljsko Afrodito, rojeno iz zveze med Zevsom in Diono. Nebeška Afrodita je kot naslednica Kronosovih pritiklin in brez matere rojena zavetnica čiste ljubezni, najbolj je razvidna v homoseksualnih odnosih. Ljudska, rojena iz zveze moškega in

Tizian, Nebeška in Zemeljska Venera, 1514 (Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tiziano_-_Amor_Sacro_y_Amor_Profano_(Galer%C3%ADa_Borghese,_Roma,_1514).jpg)

ženske, pa je glasnica telesne ter heteroseksualne telesne ljubezni in je pogosto precej površnega značaja. Tako Platon. A tudi brez velike filozofije je vsakemu poročenemu dedcu kmalu jasno, da se v vsaki ženi skrivata najmanj dve naravi.

V skladu s tem je veljala Afrodita v antičnem svetu za eno najpomembnejših boginj. Redko kdo se je lahko uprl njenemu šarmu. Še posebej, če jo je srečal odeto v prosojne tančice, ki so več odkrivale kot zakrivale, ko je drsela mimo na kočiji z vrabčjo vprego. Včasih, ko vrabci niso zadostovali, je vpregla golobice in za posebej slovesna opravila tudi bele labode. Njen ugled je le še narasel, ko ji je Paris v sporu med Hero in Ateno kot najlepši dodelil zlato jabolko. Četudi je brezdvomno bila najlepša, pa je treba vendarle odkrito povedati, da je k razsodbi nemalo prinesla obljubljena nagrada, v resnici je šlo za podkupnino. Nagrada je bila lepa Helena, mikenska kraljica, kar je navsezadnje vodilo v desetletno trojansko vojno. Afrodita, najbrž je brez potrebe pojasnjevati, je ves čas spopada stala na trojanski strani, poraženi Hera in Atena pa sta z vso strastjo ter močjo podpirali Grke.

Navkljub ugledu in moči pa Afrodita ni imela možnosti, da bi si sama izbrala soproga. Danes bi rekli, da je postala žrtev družinskega kupčevanja. S poroko se je Hera hotela odkupiti svojemu zavrženemu in ponovno vrnjenemu sinu Hefajstu. Uredila mu je poroko s strastno Afrodito. Ženin je bil presunjen nad nevestino lepoto, a kot se dogaja še danes, nebeška poroka, luksuzno bivališče na griču bogatinov in božanska družba ne prinesejo vedno v zakon tudi nebes. In če si nevesta ni mogla izbirati ženina, si je zato izbrala ljubimca. Resnici na ljubo, mnogo ljubimcev.

Obrekljivke pravijo, da si je boginja vzela več časa za krvoločnega in zdraharskega svaka Aresa kot za deloholičnega zakonca. Ko pa je rogonosi soprog končno zasačil prešuštni par pri sladostrastnem posteljnem opravilu, je urno skočil v delavnico in skoval umetelno kovano zlato mrežo, nevidno celo bogovom. Skrivaj se jima je približal in vrgel mrežo čeznju. Nato ju je gola razkazoval vsej božanski, olimpijski soseski. Kdo bi se čudil, da so olimpijski opravljivci raje pasli oči na prelestni Afroditini goloti, kot da bi sočustvovali s prevaranim, šepavim Hefajstom.

Kamnita ara ali oltar za Venero in Marsa, kot so stari Latinci imenovali Afrodito in Aresa. Oltar je bil postavljen konec 1. stoletja v rimskem pristanišču Ostia na ustju reke Tibere. (Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Altare_di_Marte_e_Venere,_dal_piazzale_delle_Corporazioni_di_Ostia,_01.JPG)

Bolj presunljiva je zgodba o mladem Afroditinem izbrancu Adonisu, ki nazorno pokaže naravo starogrških bogov. Bili so neumrljivi, ne pa tudi neranljivi. Pestile so jih tako telesne kot dušne rane in ob tem so čisto po človeško, ječe trpeli. Bili pa so tudi po človeško ljubosumni, jeznoriti, zahrbtni ter nadvse maščevalni, in kjer je le nanesla prilika, so se varali in drug drugega goljufali. Ali je čudno, da še danes rečemo, ko se nekdo zares razsrdi, da ga je pograbila božja jeza. Ampak z Adonisom je bilo takole.

Deklica Smirna je v mladostni vihravosti zanemarila Afroditin oltar. Rože na ari so ovenele, darovi so se osušili in ptice so jih okljuvale. Afrodita je zaripla od jeze kruto kaznovala nepremišljeno mladenko, navdala jo je s poželenjem do lastnega očeta. V očetovi nevednosti je hči kar dvanajst noči prebila z njim v

postelji. Ko se je oče z grozo zavedel, kaj se dogaja, je hotel hčerko ubiti, a se je mladenka zatekla v gozd in se spremenila v drevo. Oče je drevo z mečem preklal na dvoje in iz lesa je privekalo dete Adonis. Zrastel je v prelepega mladeniča, najlepšega daleč naokoli. Ni se izmuznil Afroditinemu očesu. Navsezadnje, priznajmo, fant bi se ne rodil, če bi ne bilo njene jeze. A lepotec ni ostal nezapažen niti mrakobni boginji podzemlja, Perzefoni. V spor za ljubčka je nazadnje moral poseči Zevs in po moško pragmatično razsodil, da naj si ga pravično razdelita in pri vsaki naj prebije pol leta. Odločitev pa ni bila povšeči nasilnemu Aresu, Afroditinemu svaku in ljubčku. Ker zgodba njenega soproga niti ne omenja, lahko to vzamemo kot še dodaten dokaz Hefajstovega deloholizma. Pa se je Ares v svoji okrutni sebičnosti domislil prevare. Spremenil se je v vepra z dolgimi in nevarnimi čekani ter se približal Adonisu. Mladenič je kot strasten lovec s kopjem planil nad merjasca. Žival se je spretno izognila orožju in s čekani smrtno ranila lovca. Ko je prihitela Afrodita, je našla Adonisa v mlaki krvi, izdihnil je v njenem naročju. V njegovo kri, ki je oškropila gozdna tla, je boginja kanila eterično olje in iz krvi so vzklile cvetoče divje anemone.

Divje anemone, Marijine srajčke v pomladnem gozdu (Vir: http://geo.hlipp.de/photo/7651)

Afroditinih ljubimcev je bilo zares veliko in samo dobrosrčnemu, sredozemskemu značaju starih Grkov se boginja lahko zahvali, da njene navade niso bile v spotiko, temveč za zgled, kako ljubezen premaga vse. Je pa res, da se lepim gospem še danes marsikaj oprosti.

Tako je naneslo, da sta se zaljubila tudi Afrodita in Hermes, nebeški sel s perutmi na sandalih in klobukom, ki ga je naredil nevidnega. Kmalu se jima je rodilo nenavadno dete z ženskimi in moškimi značilnostmi. In ker ni bil ne po njej ne po njem, sta mu dala ime po obeh, Hermafrodit. Tudi z Dionizom, z objestnim pivskim bratcem in notoričnim obiskovalcem teatrov, sta bila nekaj časa par. Glede na Afroditine gene in veseljaško naravo Dioniza se je rodilo grdo, a z gigantskim plodilnim »instrumentom« obdarjeno dete. Poimenovali so ga Priap in glede na telesno obdarjenost so mu precej odkazali dislocirano delovno mesto pod Olimpom. Postal je zavetnik plodnosti, živine, sadnega drevja in vinogradov. In moškosti.

Vsaka Afroditina ljubezenska zgodba je očarljiva, kot je neskončno ljubka tudi boginja sama. Vse zgodbe pa spodbujajo razmišljanje o usodni pogubnosti slepe ljubezni – in vse, prav vse prave ljubezni so slepe. Hkrati pa je ljubezen, tista globoka in nežna, tudi nekaj najlepšega, kar se lahko bogovom in nam, navadnim smrtnikom, dogodi v življenju. Ljubezen se zdi nesmrtna, božanska kot Afrodita sama, in ni čudno, da so tudi tisti, ki v zagrobno življenje ne verjamejo, prepričani, da ljubezen nikoli ne umre. Zato gorje človeku, ki ni nikdar ljubil.

Kako mogočna je Afrodita, se je zavedal tudi rimski cesar Avgust. V starem Rimu so boginjo imenovali Venus, po naše Venera. Oktavijan, kasnejši cesar Avgust, se je v času divjanja državljanskih vojn v Rimu, torej še preden se je usedel na prestol, zavedal pomena dobre propagande. Na svojem dvoru je zbral najboljše umetnike tistega časa in jim toplo priporočil opevanje mitičnih ter božanskih začetkov starega Rima – kamor, brez vsakršne trohice dvoma, so sodili tudi njegovi predniki. Vergil je spesnil nov »trojanski« ep Eneido. Beseda teče o heroju Eneju, mitičnem ustanovitelju Lacija, latinsko Latium, od koder izhajajo Latini, prebivalci starega Rima in okoliških gričev. Enej, ki ga je cesar Avgust štel med svoje božanske prednike, pa ni bil navaden smrtnik. Rodil

se je iz ljubezenske zveze med trojanskim princem Anhizesom in božansko Afrodito. Le kako se je to zgodilo najlepši med bogovi? Afrodita jo je najprej zagodla Zevsu in ga zapletla v ljubezensko afero z navadno smrtnico. Saj ne da bi se Zevs lepih deklet kdaj branil, le zamalo se mu je zdelo, da ga je Afrodita takole nasmolila. In si je tudi sam privoščil boginjo ter ji nastavil postavnega trojanskega princa Anhizesa na pot. Obema je zaslepil pogled in preprečil, da bi se prepoznala kot smrtnik in boginja, kar je posebej nebeščanom »mala malca«. A tokrat je bilo drugače!

Vergil takole opisuje Afroditino opravo:

»Njena oblačila so bila svetlejša od vsakega plamena, sijajno tkana
iz zlata. Na njenih mehkih prsih so se bleščala kakor
mesečina, kako nebeško videnje! Nosila je zapestnice
in biserne uhane v obliki cveta,
okrog svilno mehkega vratu biserne ogrlice.«

Pogled na mladega moškega sredi livade, kjer je pasel čredo svojega očeta, je lepotico povsem prevzel. Viri navajajo, da je tudi sprva obotavljajoči se mladenič podlegel njenim čarom, brž ko si je odpela čarobni pašček in odložila tančice svojih oblačil. Šele po izpraznjenju čaše strasti sta se ovedla, v kakšni kaši sta. Anhizesa je bližnje srečanje z boginjo povsem upravičeno skrbelo, saj je bilo znano, da smrtnik ne more videti boga, ne da bi pri tem izgubil življenje, kaj šele, da bi si z njim delil posteljo (četudi iz rož in trav). Tudi Afrodita je bila razbesnjena, toda prepozno je prepoznala Zevsovo zanko. Iz zveze se je rodil princ Enej, ki so ga najprej vzgajale nimfe na gori Idi, kasneje pa oče sam. Mati je bila očitno preveč zaposlena s službenimi opravili.

William Blake Richmond, Afrodita in Anhizes, 1889 ali 1890
(Vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Anchises#/media/File:William_Blake_Richmond_-_Venus_and_Anchises_-_Google_Art_Project.jpg)

Vendar pa svojega sina ni nikoli povsem zapustila. Skrbno ga je spremljala in ga posebej v trojanski vojni ščitila, tako da je nazadnje kot edini preživeli pobegnil iz gorečega mesta. Trojo je zapustil bežeč z ostarelim očetom Anhizesom na rami in sinčkom Askanijem, ki ga je vodil za roko. Afrodita je Eneja kot skrbna mati vodila tudi vso dolgo pot izgnanstva po Sredozemlju. Zlobni jeziki tudi opravljajo, da je poskrbela, da je Enejeva soproga Krevza zamudila odhod ladje. Boginja je vedela, da trojanskega junaka čaka na

Federico Barocci, Enej z ostarelim očetom Anhizesom in sinčkom Askanijem, Julijem, na begu iz goreče Troje, 1598 (Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aeneas%27_Flight_from_Troy_by_Federico_Barocci.jpg).

Apeninskem polotoku pomembna naloga, neposredno povezana z ustanovitvijo Rima. No, vsaj tako se je zapisalo Vergilu in ob tem ne pozabimo, da šlo za Avgustovo naročilo, ki je izhajal iz rodu Julijcev. Enejevemu sinčku je bilo ime Askanij, toda Rimljani so ga imenovali Julij. Mladenič je postal prednik Romula in Rema. Venera je dobila status stare matere družine Julijcev, Julijci, posebej cesar Avgust, pa so si s propagandnim mitom utrdili edinstveni položaj v rimskem imperiju. Pripadel jim je neoporečni božanski status. Utrdili so tudi splošno prepričanje, da je Rim naslednik Troje in torej starejši ter bolj častitljiv od grških državic.

Amor magister optimus.
Ljubezen je najboljši učitelj.
(Plinij, Pisma, IV 19)

Afrodita jezdi na gosi, atiška rdeče slikana vaza, kiliks, 5. stoletje pred Kr., Britanski muzej (Vir: https://www.theoi.com/Gallery/K10.3.html)

Afrodita je bila boginja ženske seksualnosti, ki na višji, nebesni ravni predstavlja združitev duše z univerzalnim principom ljubezni in lepote do vsega bivajočega. To na posebej nežen način odražajo spomladanske anemone v gozdu. Pri nas jim pravimo vetrnice, ponekod tudi Marijine srajčke, kar je le še bleda senca spomina na strastno staroveško ljubezen med Afrodito in Adonisom. Hkrati je tudi opomin, kako je krščanstvo v dveh tisočletjih izbrisalo malodane vse tisto, kar se je v starem veku napletlo okrog brhke boginje. In po pravici povedano, kar je celo Platon označil kot nemoralno. No, vsaj tisto najbolj pikantno.

Podobna zgodba spremlja Afroditine neločljive spremljevalce in sodelavce, to so bratje Eros, Himeros in Potos. Fantje so na poti skozi evropsko kulturo doživljali enostranskost obravnave in tendencioznost kolektivnega spominjanja. Erosa smo v sodobni civilizaciji sprejeli v vseh besednih ter pojmovnih odtenkih in ga v duhu sodobnega liberalizma močno pomensko napihnili. Nasprotno pa sta se med izbrisanimi znašla njegova brata Himeros in Potos, ki sta tako kot Eros manjši krilati božanstvi. Himeros je zvesti spremljevalec nežnih, erotičnih dušnih srečanj in jih vžiga s telesnim poželenjem. Zdi se, kot da so se bratje iz nas malce ponorčevali. Sodobni svet, ki kar kipi od

Afroditini zvesti spremljevalci in sodelavci, Eros, Himeros, Potos, atiška rdeča figuralna posoda, okoli 480–470 pred Kr. (Vir: https://www.theoi.com/Gallery/K31.1.html)

erotičnih vsebin in ponuja čedalje več himeričnega, izrinja vse nežno, tankočutno ljubezensko sobivanje človeških duš. Potos je poosebljenje romantičnega hrepenenja po odsotni ljubljeni osebi. V dandanašnji dobi instantov, kjer mora biti vse tukaj in zdaj, se zdi tuje vsakršno hrepenenje in potrpežljivo, omamno pričakovanje ljubezenskega izpolnjenja.

Kot hčerki neba je Afroditi pripadala želva, izrazito zemeljska in podzemeljska, htonska žival, ki je povezana tudi s smrtjo in onstranstvom. Ponazarja prizemljenost ljubezenskih zvez, ustrežljivost in čistost Afrodite kot hišne gospodarice, ki je temelj vsake dobre zakonske ljubezni. Po drugi strani pa želva opominja, da je prava ljubezen podobna smrti. Človek, ki ljubi, ne bo nikoli več sebi enak.

V strahu pred pandemijami so boginji v antiki žrtvovali velikega ovna. Morda smemo v tej luči razumeti tudi pisane steklene ogrlice z jagodami v obliki ovnovih glavic, ki jih najdemo v prazgodovinskih grobovih na Dolenjskem. Vsaj delno bi to potrjevala tudi njihova razširjenost na Bližnjem vzhodu in v Sredozemlju, kjer je bil Afroditin kult v starem veku zelo razširjen.

Železnodobni stekleni jagodi iz groba v Novem mestu, Kapiteljska njiva, grob VII/28, 5.–4. stoletje pred Kr. (Foto: B. Križ)

Afrodito so kot absolutno zmagovalko, ki opravi še s takimi zakrknjenimi samci, upodabljali tudi v polni Aresovi bojni opremi s ščitom in čelado, z mečem in kopjem. Glede na svežino, lepoto in strast do življenja, ki se jim ne da upreti, sta ji bila posvečena pomlad in mesec april. Priznajmo, kako zanosne in sveže so pomladi, če se nas dotakne Afrodita ali nas oplazi njen zvesti spremljevalec Eros. Četudi se na koncu ne zgodi nič drugega, kot da se iz gozda vrnemo s šopkom divjih anemon ali dišečih vijolic. Tudi dišeča vijolica je bila zaradi svojega opojno zapeljivega vonja, ki vzbuja močna čustva, rastlina božanske Afrodite. V krščanstvu, ki se trudi pozabiti na razvpito antično boginjo ljubezni, predstavlja vijolica ponižnost in skromnost ter je simbol Jezusa ali Marije.

Kirka, čarovnica, ki moškim zavda živalsko podobo

Kirka je bila nimfa ali polboginja in glede na to, da je posedovala lasten otok v Egeju, so ji očitno čarovniški posli dobro tekli. Bila naj bi Helijeva ali Sončeva hči, njena mati pa je bila Okeanida Perza. Kirka je bila teta znamenite Jazonove Medeje, ki je s spletkami in čarovnijami pomagala soprogu do zlatega runa. Vse kaže, da je bilo tem ženskam čaranje položeno v zibel. Vendar pa Kirka ni bila navadna čarovnica. S svojo lepoto je privabljala moške od blizu in daleč. S čarobnim napojem jih je na gostijah spreminjala v živali, večidel v leve, ki so nato krotko in ponižno lazili okoli njene palače sredi cvetočih livad na otoku Ajolija.

Kirka pa je bila nevarna tudi ženskam, posebej tekmicam. Zgodilo se je, da se je Glavk zaljubil v prelepo nimfo Skilo, a ga je ta zavračala. Skrivala se je med ločjem in močvirnatimi šaši, kar je zaljubljenca na vso moč razjarilo, saj ni mogel do nje. Odšel je h Kirki in jo zaprosil za čarobni napoj, ki bi omehčal nimfino srce. Čarovnici ni ušla mladeničeva mičnost, zaljubila se je vanj in ga obsipavala s sladkimi besedami. Ker se ni odzval na njeno zapeljevanje, se je sklenila potuhnjeno maščevati. Pripravila je močan strup in ga zlila v zaliv, kjer se je zadrževala nimfa. Ko se je lepa Skila okopala,

jo je strup spremenil v najostudnejšo pošast z ducat nogami in tremi vrstami zob. Ni se več mogla premikati. Vse, kar se ji je približalo, je v besu raztrgala. Pri Homerju najdemo opis, kako je z mimo plavajočih ladij, ki so se preveč približale obali, ugrabljala mornarje in jih ugonabljala. V našem vsakdanjem življenju pa lahko slišimo prenekatero zgodbo o lepotici, ki se zastrupljena od ljubosumja spremeni v ostudno pošast. Ali vsaj tako tarnajo ubogi možje, ki hodijo po tolažbo drugam.

John William Waterhouse, Kirka zastruplja vode (Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/63/Circe_Invidiosa_-_John_William_Waterhouse.jpg)

Homer je pesnitev o Odiseju popestril tudi z opisom junakovega srečanja s Kirko. Silno neurje je vrglo Odisejevo ladjevje na obalo samotnega otoka, njegovi tovariši so se odpravili raziskovat notranjost dežele, Odisej pa je budno pazil na ladjo. Naleteli so na palačo in v njej prijazno gostiteljico. Dodobra jih je nasitila in napojila, nakar jih je s čarobnim zvarkom in paličico nemudoma spremenila v svinje. Izmuznil se ji je le sumničavi Evriloh, ki je brž pohitel k Odiseju, da bi ga posvaril. Stari lisjak Odisej se je precej odpravil k palači, odločen, da reši nesrečne tovariše. A že se mu spotoma približa božji sel Hermes in mu poda zel, ki je imela moč izničiti še tak urok. Na Kirkinem dvoru so ga dočakali tovariši v podobi krulečih svinj. Gospodarica ga je hinavsko pogostila, mu ponudila opoj in vsa presenečena ugotovila, da je pred Odisejem nemočna. Kot polnokrvno žensko jo je neznančeva premoč močno prevzela in se je vanj zaljubila ter je ubogljivo vrnila njegovim tovarišem človeško podobo. Odisej je ostal pri Kirki celo leto, nazadnje mu je strtega srca izdala varno pot domov.

Kirka je s svojo čarovniško podobo navdihovala številna umetniška dela sodobne zahodne kulture. Posebej intrigantna je njena moč nad moškimi, ki jih je spreminjala v živali, v ponižne ovčke v levji podobi ali pa v navadne svinje. Kirka je v sodobnosti postala nekakšen simbol predatorske ženske, uničevalke »poštenih« moških.

Vendarle pa je treba vračunati celoto njene narave. Kirka je nimfa, je podoba svetle človeške anime, je blizu muzam, božanskim spremljevalkam Artemide in Apolona. V njej lahko prepoznamo podobo za ženitev godne mladenke, ki s svojim življenjskim žarom in darovi spodbudi zvezo z moškim v razcvet in bogato žetev. Hkrati pa nimfe niso daleč od menad, ekstatičnih obsedenk v službi Dionizovega kulta. Zlahka plane na dan njihov divji zanos z izbruhi čutne podzavesti in uničujoče animaličnosti. Menade so navsezadnje odsev podzavestnih prepadov človeške duše. V zvezi z omahljivci in oportunisti, z nezrelimi, nedonošenčki in egoističnimi moškimi se še tako lepe nimfe spremene v uničujoče menade.

V izpraznjenem, nenadzorovanem prostoru, ki zazija med moškim in žensko brez ljubezni, postanejo surove plenilke. In svet vpije: glejte čarovnico, pa bi v resnici morali reči, glejte čarovnico in njene požrešne svinje. Odisejeva izkušnja nazorno kaže, v katerih primerih so čarovnije brez moči.

Podarjene, prodane, kupljene

Ifigenija

Ifigenija ni bila božansko bitje, bila je smrtnica, rojena v kraljevi družini. Njeno kruto in nerazumno žrtvovanje s strani očeta in njena pripravljenost, da v dobro skupnosti žrtev sprejme, ter nazadnje maščevanje njene matere soprogu pa so pripomogli k nesmrtnim literarnim stvaritvam in gledališkim likom.

Ifigenija je bila hčerka mikenskega kralja Agamemnona in kraljice Klitajmnestre. Njene sestre so bile Elektra in Laodikeja, Oresteja in Krisotemisa. Njena mati Klitajmnestra je bila rodna sestra lepe Helene, mikenske kraljice in soproge kralja Menelaja. Ko je trojanski princ Paris ugrabil Heleno, je zanetil požar desetletne trojanske vojne. No, če smo bolj natančni, je le na svojevrsten način izterjal Afroditino ekskluzivno poslovno darilo za pristransko sodbo na lepotnem tekmovanju treh boginj. Ker pa je Grke vezala medsebojna prisega, da si bodo v nevarnosti priskočili na pomoč, se je kralj Agamemnon kot vodja grške vojske in Helenin svak s kar tisoč bojnimi ladjami nemudoma pridružil trojanski vojni. Ko je bila že vsa množica vojščakov zbrana v Avlidi, v pristanišču nedaleč od današnjih Aten, in je vojaška sodrga nestrpno čakala na odhod, se je močno zapletlo. Agamemnon je na lovu ustrelil prelepo košuto. Že to bi zadostovalo za hudo zamero pri boginji Artemidi, zavetnici divjih živali, a se je ošabni kralj poleg vsega še po moško širokoustil o ulovu in žalil Artemido.

Šempeter v Savinjski dolini, Ifigenijino žrtvovanje v Avlidi in rešitev s Tavride (Foto: Andrej Loc)

Kazen je bila ne samo neizbežna, temveč tudi grozovito kruta: veter ne bo zapihal nad zalivom Avlide, preden ne bo kralj položil na Artemidin oltar svoje mladoletne hčere Ifigenije v klavno daritev. Če pa veter ne piha, ladje ne morejo odpluti in jeza za boj voljnih vojščakov je iz dneva v dan naraščala. Nazadnje je kralj s težkim srcem popustil. S pretvezo, da daje Ifigenijo v zamož božanskemu Ahilu, je velel kraljici Klitajmnestri hčer privesti v Avlido. In ker se iz laži in prevar nikoli ne izcimi nič dobrega, se tudi tokrat ni. Radost v pričakovanju možitve se je hipoma spreobrnila v smrtno grozo matere in hčere. Nazadnje je obupana Ifigenija na očetovo vztrajanje in materino osuplost tudi sama privolila v žrtvovanje za dobro skupnosti. Darovanje je bilo opravljeno, Agamemnon je z vojsko odplul. Kraljica je strta srepela v hčerino kri, ki se je sušila na oltarju, in v srcu zaprisegla kruto maščevanje možu.

Vendar pa je bila Artemida, božanska zaščitnica življenja, bolj milostna kot kruti oče. V Evripidovi

igri Ifigenija na Avlidi boginja v trenutku žrtvovanja zagrne oltar z nepredirno meglo in nesrečno deklico zamenja s košuto. Odvede jo na daljno Tavrido, današnji Krim, in jo postavi za svojo svečenico. Zdaj je Ifigenija tista, ki na oltarju žrtvuje tujce, zatavajoče na Tavrido. Kraljici pa to ne utolaži bridkosti, saj svoje hčere nikoli več ne bo videla. Možu detomorilcu kuje maščevanje.

Mikenskega kralja Agamemnona, Klitajmnestrinega soproga, uzremo na čelu grške vojske pred obzidjem mogočne Troje. Vojna še nikomur ni koristila, nasprotno, v smrt, norost in na rob živalskosti je pritirala vsakogar, ki ga je dobila med kolesje. V starem svetu ni moglo biti mnogo drugače kot v Evropi prejšnjega stoletja in kar še vedno lahko občutimo kot kalno dno sodobne družbe. Homer v več prilikah opiše Agamemnonovo brezobzirno, moško vase zazrtost. Že na začetku Iliade se seznanimo z njegovim trdoglavim upiranjem vrnitvi sužnje Krizejde njenemu očetu, svečeniku v Apolonovem templju. Na koncu sta njegova ošabnost in prezir izzvala božjo jezo Apolona Mišarja in poslal je kugo v grški tabor. Nazadnje je kralj pod prisilo vrnil očetu dekle in zase brezobzirno zahteval lepo Brizejdo, Ahilovo sužnjo. Najslavnejši med grškimi junaki, božanski Ahiles, je iz užaljenosti slekel bojno opremo in zavrnil boj s Trojanci med svojimi tovariši. Krizejda in Brizejda sta bili plen, ki je podobno kot umetelno kovani šlemi, meči in dragoceno posodje sodilo med najbolj cenjene darove najhrabrejšim.

Frederick Sandy, Kasandra razkrinka lepo Heleno, 1866 (Vir: https://victorianweb.org/art/illustration/sandys/18.html)

Toda ko je bilo desetletne morije navsezadnje le konec, najdemo Agamemnona na poti domov, na dvor v Mikene. Ob njem je tokrat nov plen, lepa prerokinja Kasandra.

Kasandra, prerokinja, sužnja, žrtev

Kasandra, imenovana tudi Aleksandra, je bila princesa, hčerka trojanskega kralja Priama in kraljice Hekube. Imela je temne, kodraste lase in temno rjave oči, ki so dajale njenemu obrazu poseben žar. Bila je bistra in lepa. Pravijo, da se je vanjo zaljubil božanski Apolon in ji v zameno za njeno devištvo obljubil dar prerokovanja. Kasandra je v svoji nespametni ošabnosti najprej privolila v Apolonovo ponudbo in jo po razmisleku zavrnila. V Apolonovi moči ni bilo, da bi preklical dar prerokovanja, zato mu je dodal prekletstvo, naj njenim prerokbam nikoli nihče ne verjame. Kasandri so odslej med spanjem kače lizale ušesa in ji šepetale prerokbe, vendar ji navkljub zelo natančnim videnjem nihče ni verjel. Kot Apolonova svečenica je prebivala v templju. Ljudje so jo imeli za noro in se ji posmehovali, kar ji je prinašalo veliko dušnih bolečin. Nemalokrat naj bi jo celo lastni oče, kralj Priam, v strahu za ugled družine zapiral v stolp mestne trdnjave, da bi s svojimi prerokbami ne vnašala nepotrebnega nemira med ljudi. Služabniki so jo budno spremljali, družina in someščani pa so jo imeli za lažnivo norico.

Domači so ji verjeli le eno prerokbo, napoved, da se bo izgubljeni brat Paris vrnil domov. Kasneje ga je svarila, naj ne ugrabi Helene, ker bo prinesla padec Troje, in ga rotila, naj ne odpluje v Šparto. Ko je Paris pripeljal Heleno na trojanski dvor, ji je v zlih slutnjah in togotni nemoči strgala zlato tančico z obraza.

Tudi Kasandrinemu svarilu pred lesenim konjem, ki so ga Grki za dar Trojancem privlekli v mesto, ni nihče verjel. Šele ko so Trojo požirali plameni, so se meščani zavedli Kasandrine prerokbe.

Pogrom grške vojske je prerokinja dočakala v Ateninem templju, kjer jo je pred Ateninim oltarjem oskrunil Ajaks Lokrijski. Gnusno dejanje je do solz ganilo boginjo Ateno, čeravno je bila ves čas vojaških spopadov na grški strani. Kasandra je podobno kot vse Trojanke postala del vojnega plena. Od tedanjih časov se ni mnogo spremenilo, spomnimo se le podobnih grozodejstev nad ženskami v polpreteklih vojnah in drugod v sodobnem svetu.

Ajaksovo dejanje je bilo svetoskrunsko in Odisej je vztrajal, da bi ga morali kamnati do smrti, ker je užalil Ateno. Vendar je Ajaks pred Ateno brez sramu in pod prisego krivdo zanikal. Boginja se je razsrdila in se krivoprisežniku s pomočjo Pozejdona ter Zevsa grozovito maščevala. Nevihta je uničila vse grške ladje na poti domov, Ajaks Lokrijski pa je umrl samotne smrti na skalah. Lokrijci so še tisoč let pošiljali po dve dekleti v Atenin tempelj, da bi oprali Ajaksovo krivdo.

Bronasta maska rogatega Dioniza, Bakha, spodnji del ročaja bronaste posode, 200–100 pred Kr., odkrito v Grčiji, last Britanskega muzeja v Londonu (Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bronze_mask_of_horned_Dionysus,_200-100_BC,_found_in_Greece,_British_Museum,_London_(15724584465).jpg)

Prerokinja Kasandra je v opustošeni domači Troji pustila skrinjo s prekletstvom. V njej je bila Dionizijeva podoba, ki jo je izdelal Hefajst. Pravijo, da je skrinjo našel grški bojevnik Evrifil, jo odprl in v njej ugledal božjo podobo ter v trenutku izgubil razum. Tedaj so krivdo valili na Dioniza, danes pa temu rečejo vietnamski sindrom, značilen za tiste, ki so preživeli vojno klanje.

Kasandra si je s preživelimi Trojankami delila kruto usodo vojne ujetnice. Za priležnico si jo je vzel Agamemnon in rodila mu je dvojčka. Napovedala pa je Klitajmnestrino krvavo maščevanje ter strašno Agamemnonovo in svojo smrt.

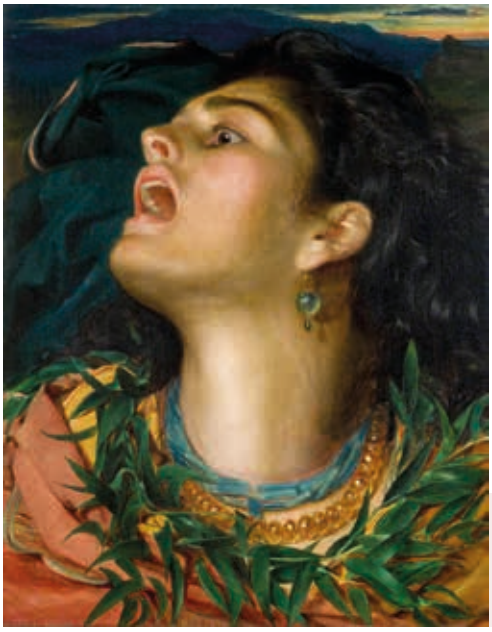

Frederick Sandy, Kasandra, okoli 1863–1864 (Vir: https://artuk.org/discover/artworks/cassandra-122775)

Agamemnonova soproga Klitajmnestra, ki možu nikakor ni zmogla odpustiti krutega zločina nad njuno hčerjo Ifigenijo, kralja Agamemnona ni dočakala sama. V njegovi desetletni odsotnosti si je posteljo delila z Ajgistom. Po vrnitvi sta ljubimca zarotniško umorila starega kralja, njegovo priležnico Kasandro in oba njuna otroka.

Ko je Heinrich Schliemann leta 1876 pri izkopavanjih Miken naletel na grob z okostjem ženske in dveh otrok, je bil prepričan, da je odkril poslednje Kasandrino počivališče.

Klitajmnestra, izdana, prevarana, maščevana

Klitajmnestra je bila sestra božanskih dvojčkov Helene in Kastorja, sama pa ni pripadala nebeškim bitjem, kot tudi njen brat Poluks ne. Bila sta smrtnika. Kako se je to moglo zgoditi? Tudi tu je mešal štrene mogočni Zevs. Poželel si je špartanske kraljice mične Letone, ki pa je že bila soproga kralja Tindareja, kar pa ni niti malo oviralo prešuštnika. Ker se gospe ni mogel približati drugače, se je spremenil v belega laboda in čez nekaj časa, glej čudo, je uboga kraljica porodila kar dve jajci. Zgodba namreč zatrjuje, da je kraljica noč pred srečanjem z Zevsom prebila, khm, tudi s svojim soprogom. Tako sta se iz enega jajca izlegla Klitajmnestra in Kastor, Tindarejeva otroka, smrtnika. Iz drugega pa božanska Helena in Poluks, sadova Zevsovega zalezovanja.

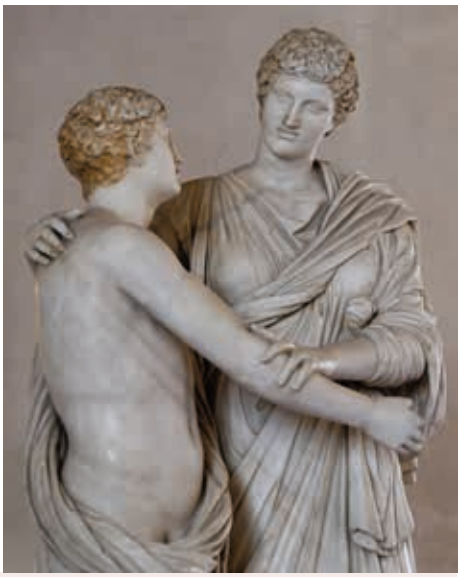

Orest in Elektra, otroka Agamemnona in Klitajmnestre, objokujeta smrt očeta, Elektra ima zaradi žalovanja postrižene lase, 2. stoletje pred Kr. (Vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orestes_Elektra_Altemps_Inv8604_n2.jpg)

Ko sta bili Helena in Klitajmnestra godni za ženitev, se je za božansko Heleno potegovalo mnogo snubcev. Nazadnje se je Tindarej odločil, da jo da v zamož Menelaju in mu hkrati prepustil tudi svoje kraljestvo v Šparti. Klitajmnestra pa je postala žena in sovladarica ošabnega Agamemnona v Mikenah. Ne vemo, kako ji je moralo biti pri duši v senci prelepe sestre, ki je od vseh oboževana ostala na svojem razkošnem domu v Šparti. Znano pa je, da so vsi Helenini snubci morali priseči, da bodo v nevarnosti priskočili drug drugemu na pomoč, kar se je zgodilo ob Parisovi ugrabitvi Helene.

Toda vrnimo se k mikenski kraljici Klitajmnestri. Agamemnonu je rodila štiri otroke: Ifigenijo, Oresta, Krisotema in Elektro. V času Helenine ugrabitve in zbiranja vsegrške vojske v Avlidi, pristanišču blizu Aten, je bila Ifigenija dekle v zgodnjih najstniških letih. Po tedanjih navadah so ji že iskali primernega ženina, mladi junak Ahiles se je zdel primeren zanjo, a so bogovi drugače obrnili. Agamemnon je zaradi svoje ošabnosti in ugleda v bojnih vrstah, posebej pa še pritiska brata Menelaja, Heleninega moža, moral pristati na klavno daritev svoje hčere.

Klitajmnestra možu ni nikoli odpustila hčerine smrti in tudi v Evripidovi drami, kjer boginja deklico nadomesti s košuto in jo pošlje na Tavrido kot svečenico, ni materin srd nič manjši. Moža po odhodu v vojsko ni nič kaj pogrešala. Našla si je ljubimca Ajgista in z njim vladala mikenskemu kraljestvu malodane celo desetletje. Nazadnje se je vendarle po deželi razlegel glas, da se grška vojska zmagoslavno vrača. Ko so ji sli, ki jih je razposlala na vse vetrove, sporočili, da se zmagoslavni kralj bliža s svojim spremstvom, ga je slovesno pričakala in ga zatem zahrbtno pokončala skupaj s Kasandro in otrokoma. Pri krvavem poslu ji je stal ob strani Ajgist. Odrasla hčerka Elektra je bridko objokovala očetovo smrt in v zli slutnji omogočila beg z dvora bratcu Orestu. Klitajmnestra in Ajgist sta kraljevala še dolgih sedem let, ko se je v deželo vrnil tedaj že odrasli sin Orest, ki se je materi in očimu krvavo maščeval.

Prelita kri, posebej še zločin nad materjo, je nad Oresta priklicala strašne Erinije, zle boginje maščevanja. Preganjale so ga do norosti, ob njem je ostal samo zvesti prijatelj Pilades. Ko je Orest našel kanček miru v Ateninem svetišču, ga je boginja napotila na Tavrido, na današnji Krim. Od tam mu je velela prinesti lesen Atenin kipec, imenovan *paladij*.

Na Tavridi mladeniča ujamejo in ju privedejo pred Ifigenijo, tamkajšnjo svečenico, katere naloga je bila klavno žrtvovanje tujcev. Že je pomočnik v svetišču razpihoval ogenj na Artemidinem oltarju za žgalno daritev in že stojita ujetnika pred svečenico, ki nazadnje klone pod težo spominov. Enemu iz grškega spremstva začne narekovati pismo za domači dvor v Mikenah. Piladesa izbere za sla, Oresta nameni za žrtev. V tem hipu sta se brat in sestra prepoznala ter se skupaj z zvestim tovarišem Piladesom pognala v beg.

Prizori Ifigenijinega žrtvovanja v Avlidi, pisanja pisma in priprave na žrtvovanje Oresta ter beg trojice na ladjo so upodobljeni na Priskianovi grobnici v Šempetru. Neznani mojster jih je upodobil v skladu z Evripidovim zapisom, kar dokazuje, kako živi so bili grški miti in njihove umetniške predelave v času rimskega imperija. Podobe žrtvovanja Ifigenije v Avlidi aludirajo na neizbežnost človekove smrti in nemoč človeka pred božjo voljo bogov. Ifigenijina rešitev na Tavrido, njen pobeg z Orestom, vžiga upanje na življenje v onstranstvu in prinaša tolažbo žalujočim. Nagrobnik, ki je nastal sredi 2. stoletja, izkazuje premožnost, izobraženost in prefinjenost okusa naročnikov. Sklepamo lahko tudi, da so bile mitološke vsebine iz Evripidovega gledališkega dela domače tudi večini meščanov rimskega mesta Celeje, saj bi sicer dramatični prizori izgubili vso svojo pripovedno moč, ki jo je družina umrlih usmerjala prav na mimoidoče. Navsezadnje je bila Priskianova družina ena najuglednejših, kot lahko beremo na nagrobniku, je dala mestu kar dva župana.

Priskianova grobnica iz Šempetra v Savinjski dolini s prizorom žrtvovanja Ifigenije v Avlidi. Levo svečenik z grebljico razplamteva ogenj na žrtveniku, v sredini boginja z oljčno vejico in ladijskim krmilom v rokah, ki oznanja, da lahko vojaške ladje krenejo nad Trojo, ter desno košuta, s katero je Artemida zamenjala nesrečno Ifigenijo na oltarju. (Foto Andrej Loc)

Stranski prizor na Priskianovi grobnici iz Šempetra v Savinjski dolini s prizorom bega Ifigenije s Tavride. Levo Ifigenijin brat Orest, ki je z mečem pobil zasledovalca, svečenika Toasa, Ifigenija pa se ob pomoči Orestovega zvestega prijatelja Piladesa vzpenja na krmo ladje. (Foto Andrej Loc)

Alkestis, ljubljena, samožrtvovana, vrnjena

Lik ljubeče in zveste žene, kot podobe družbenega ideala, je bil v starem svetu zelo priljubljen. V času rimskega imperija je cesar Avgust veliko moči posvetil vračanju k starim, dobrim latinskim navadam in je z zakoni »spodbujal« k moralnemu življenju svojih državljanov. Zgodba o mladi ženi Alkestidi, ki je svojega moža tako zelo ljubila, da je šla namesto njega v smrt, je bila kaj priročna tudi za namene državne propagande.

Zgodba pripoveduje, da je bila Alkestida najbolj pravična med svojimi sestrami, hčerami kralja Peliasa iz Jolka. Oče se je zaobljubil, da bo njen mož postal lahko samo junak, ki bo sposoben vpreči v voz leva in vepra. Kraljeviču Admetu je to uspelo s pomočjo

zvitega Apolona, ki ga je Zevs zaradi sodelovanja v zaroti nebeščanov obsodil na enoletno tlako na dvoru v Jolku. Admet je tako dobil Alkestido, vendar pa je pri poročnem slavju pozabil darovati boginji Artemidi, Apolonovi rodni sestri. Ko je vstopil v poročno izbo, ga je na postelji pričakala množica strupenjač, kar je veljalo za prerokbo prezgodnje smrti. Že spet mu je pomagal zvesti Apolon in opil Sojenice, da je mogel spremeniti prerokbo. Ko pa naj bi vendarle odbila zadnja ura mlademu možu, bi mogel nekdo drug prevzeti njegovo usodo in oditi namesto mladega kralja v podzemlje.

Alkestida je ljubila svojega moža z vsem srcem. Rodila mu je sinčka Evmela in hčerko Perimelo, bila je zvesta in vdana žena. Vendar je njuno srečo kmalu prekrižala prerokovana smrt. Nastopil je trenutek, ko bi mogel kralja nekdo zamenjati, toda bilo ni nikogar, ki bi hotel umreti namesto mladega moža. Celo njegovi ostareli starši, ki jim je smrt že dihala za ovratnik, se niso hoteli odreči ostankom svojega življenja. Edino zvesta žena Alkestida je pogumno stopila namesto njega v podzemlje.

Njeno žrtvovanje je vse presunilo, posebej še junaškega Herakleja, ki je bil gost na dvoru kralja Admeta. Junaški možakar je pograbil svojo gorjačo, na vhodu v podzemlje grdo odrinil strašnega triglavega Cerbera in zakorakal čez reko Stiks naravnost k Hadu in Perzefoni v deželo senc. Mračna vladarja sta se nazadnje usmilila zveste mlade žene in Heraklej jo je za roko varno odvedel nazaj v življenje k soprogu.

Vindonijeva grobnica iz Šempetra v Savinjski dolini s prizorom vračanja Alkestide iz podzemlja (Foto Andrej Loc)

Tudi ta zgodba, ki je najbolj poznana iz Evripidove tragedije Alkestida, je bila v antiki dobro poznana v naših krajih. Podoba Alkestide, ki jo Heraklej vodi za roko iz podzemlja, je s presunljivo močjo upodobljena na grobnici Vindonijev v Šempetru v Savinjski dolini. Spomenik je konec 1. stoletja pred Kr. postavil celeianski župan Vindonij v spomin svoji umrli, nadvse zvesti ženi Juliji, stari 50 let.

Evridika, ljubljena, dvakrat izgubljena

Ena najlepših antičnih zgodb pripoveduje o mitičnem muzikantu Orfeju in njegovi ljubljeni ženi Evridiki. Orfej naj bi bil sin tračanskega kralja Eagra, njegova mati je bila muza Kaliope, najstarejša in najpametnejša izmed vseh muz. Po drugi različici pa bi lahko bil tudi sin Apolona, kar bi lahko dobro pojasnilo Orfejeve umetniške talente in njegovo božansko naravo. Orfej je igral na harfo in prepeval s tolikšno milino, da so ob njegovi glasbi vsa živa bitja ganjena obstala v tišini.

Njegova ljubljena izbranka je bila lepa najada Evridika. Kmalu po poroki je pohodila kačo, skrito v travi, in zaradi pika umrla. Orfej je silovito žaloval za svojo ljubljeno. Sklenil je, da jo otme strašnemu, temnemu Hadu. Spustil se je v mračne dvorane onkraj Stiksa in začel milo igrati na harfo ter še mileje prepevati. Vse je ganil s svojo glasbo, še celo mrkega Hada in njegovo mračno soprogo Perzefono. Usmilila sta se božanskega pevca in mu vrnila Evridiko pod pogojem, da se vračajoč iz podzemlja za nič na svetu ne bo ozrl nazaj.

Ko je Orfej na poti iz podzemlja že ugledal sončno svetlobo, se je v strahu, ker ni čul Evridikinih neslišnih stopinj za seboj, spozabil. Obrnil se je in uzrl svojo ljubo, ki ga je le

Reliefna upodobitev slovesa Evridike in Orfeja s Hermesom, ki jo vrača v kraljestvo teme. Rimska kopija, 2. stoletje pred Kr., nastala po grškem izvirniku iz druge polovice 5. stoletja pred Kr., pripisana Alkamensu, učencu Fidiasa. (Vir: http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=5603)

še z globokim vzdihom zapustila za vekomaj. Pevec je zaman poskušal ponovno prečkati reko v podzemlje. Sedem dni je presedel na bregu reke Stiks in presunljivo prepeval ob harfi. Njegove prošnje niso bile več uslišane.

Umaknil se je v planine Balkana, kjer je igral le še žalostne pesmi. Kot je zapisano v povzetku ene izmed izgubljenih Ajshilovih iger, je Orfej tam častil Apolona in zanemaril čaščenje drugih bogov. V Ovidijevih Metamorfozah lahko beremo, da je od takrat zavračal ženske in užival samo še ljubezen lepih mladeničev. To je močno razbesnelo menade, častilke Dioniza, boga plodnosti in nebrzdane strasti. Orfeja so nekoč na poti v Apolonovo svetišče ujele in ga besno razkosale.

Za božanskim pevcem je žalovala vsa živa in neživa narava. Reka je s seboj nesla Orfejevo liro in odtrgano pevčevo glavo. Valovi so ju naplavili na otoku Lezbosu, zato naj bi tam ptice še danes najlepše pele. Zevs pa je v spomin na mogočnega pevca Orfejevo liro postavil na nebesni svod.

Orfejski motiv osamljenega žalovanja je motiv potovanja v onstranstvo. Najdemo ga tudi v Homerjevi Odiseji, kjer junak odpotuje po nasvetu čarovnice Kirke v podzemlje. Motiv je bil v antiki nadvse pripraven za okras nagrobnikov, saj ponazarja tragičnost ločitve ob uri smrti in žalost najbližjih ob ločitvi od sveta živih ter odhodu v onstranstvo. S prevlado krščanstva je podoba Orfeja postala podoba Kristusa, vladarja nad vsem živim in neživim svetom.

Pri nas je najbolj znana upodobitev božanskega pevca na Orfejevem spomeniku v središču starega Ptuja. Spomenik je bil postavljen v 2. stoletju po Kr. kot nagrobnik mestnemu županu Marku Valeriju Veru. Izklesan je iz elegantne plošče pohorskega kamna, visoke kar 5 metrov in široke 1,8 metra. Nagrobnik stoji na prvotnem mestu postavitve, saj se je v rimski dobi na tem mestu začenjalo pokopališče mesta Petovione. V srednjem veku je spomenik služil kot sramotilni kamen – pranger. Na spodnji del so pritrdili železni sponi za vklepanje zločincev in uničili del napisa.

Na osrednjem sprednjem polju pa je navkljub zelo slabi ohranjenosti še vedno opazen motiv božanskega pevca

Orfejev spomenik na Ptuju (Foto: Andrej Loc)

Orfeja z liro, ki se je v neskončni žalosti ob Evridikini smrti zatekel v samoto sredi gozda in so v zamaknjenosti vse živali prisluhnile njegovim otožnim spevom. Motiv aludira na bolečino slovesa in žalovanje tistega, ki je ostal, ter na naravo, ki sočustvuje z njegovim trpljenjem.

Homerske ženske stare Grčije

Modremu je cel svet dežela njegove duše. (Pitagora)

Ženske so imele v tedanji družbi, posebej v času vojne, položaj, ki bi ga najlaže primerjali s položajem otroka ali osebne lastnine. Pripadale so bodisi kralju, vojskovodji ali gospodarju in zlahka prešle pod oblast drugega. Ženske, otroci in starci so bili na robu homerske vojaške družbe. Lik Andromahe, ljubeče Hektorjeve soproge, je postal vzor žena antičnega sveta in z njim tudi sodobne patriarhalne družbe. Zelo izpovedne so Andromahine besede ob grenkem slovesu pred Hektorjevim odhodom v boj, ko mu reče, da je on zdaj njen oče, njena mati, brat in mož (Homer, Iliada, VI, 429). Vojna zmaga je prinesla moškemu možnost, da pride do velike slave, in omogočala ženskam iz zmagovalnega tabora, da ohranijo svobodo. Poraz je prinesel moškemu smrt, ženskam suženjstvo in ponižanje, otrokom, posebej manjšim, takojšnjo smrt. Ob padcu Troje je Ahilov sin Neoptolem vrgel malega Hektorjevega sinčka Astianaksa z mestnega obzidja in si vzel njegovo mater Andromaho za priležnico, mladega Hektorjevega brata Helena pa za sužnja.

Toda med ženskami tedanje družbe obstajajo velike razlike. Ženski, ki je postala mati, je pripadlo mesto na vrhu, v družbi je bila najbolj cenjena, kar je razvidno tako iz mitoloških zgodb kot iz literarnih likov. Božanska Tetida izsili za svojega sina Ahila poseben položaj in bleščečo bojno opremo v Hefajstovi kovačnici. Tudi Afrodita, ki sicer velja zaradi svoje lepote za nepremagljivo in kar seveda velja predvsem v svetu moških, uveljavlja svoj status prek svojega materinstva. Zatorej bi lahko zaključili, da je glavna naloga žensk v starem svetu rojevati otroke, v prvi vrsti sinove, ki se bodo odlikovali v vojnah.

Po drugi strani pa so ženske antične družbe tudi odlične gospodarice kraljevega dvora, cenjena in ugledna družba, svetovalke svojim soprogom, kot je npr. Hera Zevsu. Lahko so vzorne in zveste, odlične v vsem in imajo veliko moralno vrednost, kot npr. Odisejeva Penelopa, ki kar dvajset let vztraja v zvestobi svojemu soprogu, četudi se ta potika po svetu in nepoboljšljivo zahaja k drugim. (Homer po moško solidarno zamegli njegovo nekajletno službeno odsotnost z domnevnimi težavami s plovbo, ženske vemo, da je bil to le izgovor za oddihe pri Kirki in Kalipsi.)

Ženskam pa je bilo mesto doma ali v šotoru, kot vidimo pri Brizejdi, ko so jo iz Ahilovega bojnega stana privedli naravnost v Agamemnonov šotor. Trojanska kraljica Hekuba, Hektorjeva mati, in njegova soproga Andromaha sta izven obzidja kraljeve palače le v trenutku, ko sprejmeta Hektorjevo truplo in v času njegovega pogrebnega sprevoda.

Ženske so v homerskem svetu šibke. Treba jih je braniti, kot npr. Andromedo, ali pa postanejo vojni plen in predmet trgovanja, npr. Krizejda in Brizejda. Agamemnon obljubi Ahilu v zameno za Brizejdo sedem obrednih trinožnikov, dvanajst konjev in sedem odličnih rokodelk (Iliada, 9.264). Moški so v nasprotju z ženskami brezobzirno pobiti, včasih postanejo predmet odkupnine, kot npr. Likajon, ki ga Ahil proda na otok Lemnos (21–40). Za pravega moškega tedanje družbe je pomembno herojsko življenje, odlikujejo ga hrabra dejanja za skupnost.

Toda v dobi, ko so bile ženske predmet izmenjave, vojni plen, last moških in roditeljice,

pa vendar lahko vidimo, da so pri Homerju obravnavane dostojanstveno. Sočutno razkriva njihove tragične usode in po moško ne ostaja ravnodušen do njihovih čarov. Ko jih doleti krivično postopanje, objokuje njihovo kruto usodo.

Homer nikjer ne omenja, da bi bile ženske izključene iz grške družbe, kot je to običaj za kasnejšo zlato dobo, čas, ko Atene in drugi grški polisi dosežejo vrhunec. V tem času oblikuje starogrški svet poseben, za ženske rezerviran del hiše, *gynaikeion*. Namenjen mu je zadnji del hiše, umaknjen pogledom z ulice. Tu je prostor za ženske in otroke, podobno kot *zenana* pri Hindujcih in Arabcih. *Andron* je pri starih Grkih moški del hiše, odprt na ulico, kar odraža ne le praktični, temveč tudi simbolni vidik, tesno povezan z družbenim položajem moškega. V moškem delu hiše so se sklepale kupčije in prirejali simpoziji. Moškim se ob večernih druženjih niso pridružile soproge ali hčere, temveč hetere, nekakšne gejše nekdanjega sveta. Poročene ženske so sodile v ločen del stavbe, namenjen sužnjam in neporočenim ženskam, šele čez noč so se smele pridružiti svojim možem. Odisejeva soproga je vsa dolga leta, ko jo preganjajo snubci, zanje nevidna, le sin Telemah sme k njej.

Ženska s preslico v rokah, morda sojenica Mojra, na beli podlagi rdeče slikana atiška posoda, okoli 490–470 pred Kr., pripisana slikarju Brigosu, Britanski muzej London (Vir: https://www.theoi.com/Gallery/K16.2.html)

Nekateri viri izpričujejo, da so nekatere zakonske žene izkazovale svojo »spodobnost« s tančico čez obraz, mestoma to lahko opazimo tudi na nekaterih likovnih upodobitvah.

Moški imajo v klasični, zlati grški dobi prednost, kar je razvidno tudi pri izpostavljanju novorojencev. Deklice so bile manj zaželene in v času lakote ter drugih nevarnosti so se jih pogosteje znebili kot fantkov. Ženskam so bila namenjena hišna opravila, moške je čakalo javno politično življenje v središču mesta, kjer so tudi sklepali posle in trgovali. Samo sužnje in prostitutke so bile prisotne v javnosti ter so opravljale dela izven doma. Tudi ženske nižjega sloja, ki niso imele pomoči služinčadi in sužnjev, so bile deležne življenja na ulici. Sužnje, ki so rodile štiri otroke, so dobile več svobode in podobno tudi svobodno rojene ženske, ki so imele tri ali več otrok. Te so se lahko gibale brez kontrole. V znamenitem romanu Princ in dvorne gospe, ki ga je napisala nadarjena aristokratinja z japonskega dvora 9. stoletja Murasaki Šikibu, lahko opazujemo zelo podoben družbeni status visokorodnih žensk. Dejansko lahko šele v tretji knjigi zelo obširnega romana opazite, da se aristokratinje niso smele pokazati v družbi in so celo pri sprejemu gostov varno sedele za poslikanimi svilenimi zasloni.

Zakon je predvidel in omogočal nadvlado moškega ter predpostavljal hude kazni za prešuštvovanje žensk. Deklice niso bile deležne izobraževanja, učili pa so jih ženskih spretnosti, v prvi vrsti tkanja. Veljalo je, da zgledna žena sama stke obleko za svojo družino.

V stari Grčiji so dekleta stopala v zakonsko zvezo še zelo mlada, nič neobičajnega ni bila zveza s precej starejšim moškim, kar dobro odraža najpomembnejšo žensko nalogo – rojevati potomce in skrbeti za gospodinjstvo. Po poroki žena ni več imela stikov z moškimi, s katerimi ni bila v sorodstvenem razmerju. To je veljalo posebej za ugledne gospe iz premožnih družin in kar je seveda kar najbolj zagotavljalo ohranjanje

»genskega« zapisa zakonitega moža in družine. Glavna hišna vrata so s poroko postala »meja« ženinega sveta. Uglednih žensk se v javnosti tudi ni poimensko omenjalo, saj bi tako početje prineslo javno sramoto njej in družini. Ime ugledne žene so javno izgovorili šele, ko je umrla.

Zakonsko so bile ženske v podrejenem položaju, pravno jih je zastopal oče ali mož. Za tujke pa so veljale določene izjeme, lahko so vodile posle, a le manjšega obsega. Atenčanke so imele pravico le do malo osebnega premoženja, čeravno so lahko prinesle veliko doto v hišo in so lahko tudi dedovale, vendar je s tem upravljal mož. Podobno kot se včasih zgodi še danes, ko mož svoji ženi »upravičeno« zapleni kreditno kartico.

Največ svobode in s tem tudi najbolj pomembno družbeno vlogo so imele ženske v verskem obredju, kjer so lahko bile v neposrednem stiku z moškimi in kar jih je, kot dokazuje Kasandrin primer, lahko tudi močno ogrožalo. Najbolj ugledne so bile svečenice. Vendar so bile tudi običajne ženske odgovorne za potek verskih prireditev, izvajanje ritualov, žalovanja in pogrebov. In prav ko pobliže pogledamo razne festivale, vidimo, da so mnogokrat služili kot priložnost za udejanjanje vsega tistega, kar je sicer bilo v vsakdanjiku prepovedano in po zakonu kaznivo. Dionizijeva slavja so vključevala skupna veseljačenja s popivanji in druženji, ki so sicer res bila ritualne narave, a so skupnosti vseeno prinesla marsikateri naraščaj. In kot bi dodali biologi, osvežitev utrujenega družinskega genetskega materiala.

Poroke so bile dogovorjene. Zaradi dedovanja so se pogosto dogajale v okviru širše družine. Dote so bile visoke, včasih do četrtine moževega premoženja. Dota je bila izplačana v obliki dragocenih predmetov in denarja, včasih tudi zemlje. Brez dote ni bilo uradne sklenitve zakona. Postopek ločitve zakona se je začel na zahtevo zakonca ali ženinega (prejšnjega) skrbnika. Mož je po ločitvi moral vrniti doto in plačevati del preživnine. Otroci so ostali v očetovi hiši. V primeru ženine nezvestobe je lahko mož zahteval ločitev. In kar je z vidika naše družbe, ki s kopico predpisov in služb ob razvezi zakona komajda kdaj doseže razdelitev premoženja v korist obeh zakoncev, predvsem pa s ciljem ekonomskega in družbenega varstva otrok naravnost vzorno. Kot so imeli navado reči stari Latinci, *summum ius, summa iniuria*, ali po naše, veliko zakonov prinaša mnogo krivic.

Zanimiv je pogled na vlogo ženske v grški družbi z vidika arhitekture in urbanizma, ki na svojstven način odražata družbene, kulturne in politične norme. V homerskih Mikenah, Tirinsu, Orhomenosu prevladuje oblika skupne velike palače, t. i. *megaron*.

Risarska rekonstrukcija notranjosti hiše s prestolom v Pilosu, P. de Jong, Department of Classic, Univerza v Cincinnatiju (Vir: https://www.archaeology.wiki/blog/2014/01/08/nestors-palace-floor-as-a-creative-canvas/)

Prostor je bil velik, v sredi je ležalo ognjišče kot praktično in simbolno središče tedanje širše družine. Skupen prostor je odprt k množici sob in na dvorišče. Arhitekturna zasnova v veliki meri potrjuje Homerjevo podobo ženske v arhaični Grčiji.

V klasični dobi je arhitektura doma trdno povezana z nastankom polisa, kjer prevladuje oblika družinske stavbe, imenovana *oikos*. Oikos je samooskrbovalna enota, osrednja bivalna in gospodarska stavba s pripadajočo posestjo. V hiši je bil posebej odrejen prostor za moške, imenovan *andron,* v ospredju hiše in se odpira na ulico. To je prostor političnega odločanja in javnega udejstvovanja moških v odločitvah polisa. Odraža koncept državljanstva in na arhitekturno urbani ravni omogoča odločanje o skupnih zadevah, ki so v rokah moških. Ženska družbena vloga je bila z današnjega vidika minimalizirana in regulirana skozi *ginaeceon*, poseben prostor v zaledju hiše za ženski del družine z otroki in sužnji, ki je bil pod nadzorom hišne gospodarice.

Ureditev odraža hierarhični družbeni koncept, ki ga s stališča sodobne družbe označujemo kot odraz brezpravnosti in zatiranja ženskega sveta. Natančnejši pogled pa vendarle pokaže tudi mehanizme uveljavljanja žensk. Aktivna vloga, ki so jo imele pri opravljanju verskega obredja in vodenju verskih festivalov, jim je omogočala sicer manj opazno, pa vendar vplivno družbeno vlogo. Rituali in festivali so odpirali sicer trdno zaprte duri hierarhičnega reda in ga ohranjali z »dopuščanjem« vsega, kar je sicer veljalo za ekscesno, nespodobno in nesprejemljivo. Bili so nekakšni varnostni »ventili«, s pomočjo katerih so se občasno rahljale pretesno zategnjene vezi hierarhične ureditve, kjer so o življenju in smrti v prvi vrsti odločali moški. Mitološke pripovedi razkrivajo, da so bila prav ženska božanstva najbolj odgovorna za ljubezen, plodnost in rodnost vsega živega, kar zagotavlja človekovanje v uravnoteženem naravnem okolju. Podobno, kot je tudi v vsakdanjem, zemeljskem okolju ključ življenja zaupan ženskam. Rojevanje pa jih postavlja v najtesnejši stik s smrtjo, zato so ženske tudi spremljevalke odhajanja in umiranja. So žalovalke, objokovalke in odgovorne za izvedbo pogrebnih ritualov.

Grška nagrobna plošča iz terakote, okoli 520–510 pred Kr., ki prikazuje truplo na mrtvaškem odru z najetimi objokovalkami. V čast umrlemu so priredili tekmovanje z bojnimi vozovi, podobno, kot je opisano v Iliadi ob pogrebnih slovesnostih za Patrokla. (Vir: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/254801)

Ob vsem tem se zastavlja pomembno vprašanje državljanskih pravic. V Atenah se je družba delila na državljane, tujce in sužnje. Predpogoj državljanstva je bilo udeleževanje v verskih in kultnih zadevah. Ženske so bile ocenjene kot nemočne, zato je polis temeljil na principu družbene kontrole žensk. Glede na njihovo naravo so bile ženskam dodeljene dolžnosti in pravice. Ker jih je omejevala politična nesvoboda, se javnega političnega življenja, skupščin in sodnih procesov niso udeleževale in niso bile vključene v vojaško službo. Z vidika verskega obredja, ki pa je navsezadnje legitimiralo družbeni red in kjer so bile polno udeležene, pa je razvidno, da so tudi ženske uživale državljanske pravice na svoj lastni način.

Keramični kelih s podobo neznane boginje, ki izliva žrtveno daritev na oltar, okoli 470 pred Kr. Ogrlica in zapestnica sta bili izvorno pozlačeni, kar kaže, da je bil kelih izdelan posebej za rabo v templju. (Vir: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/255658)

Zmeraj sem, kdor nisem, in nisem zmeraj, kdor sem.
(Nam June Paik, korejski umetnik)

Naj se zopet vrnemo na začetek in svoje razmišljanje strnemo v nekaj drobnih spoznanjih, ki nam jih ponujajo mitološke podobe. Sodobnosti, torej nas samih in naše družbe, ni moč razumeti brez uziranja v zrcalu preteklosti. Preteklosti pa ni moč razumeti drugače kot v pobliskavanju svoje lastne podobe v oddaljenem zrcaljenju nečesa, kar imenujemo preteklost. Kakšna je v resnici bila ta preteklost, ne bomo nikoli zares vedeli. Dejstvo je, da so ženske starega sveta pustile le malo zapisanega, in zato naša predstava o njih, kot jo razbiramo skozi pisne vire, v dobršni meri še vedno temelji na moškem videnju.

»Jokam. Gospod in Te odhajajoč rotim,
da dovoliš spominom
na ljubezenske otoke, na oboke belih, belih dni,
na kri, na kletev in psovanje,
da krenejo z menoj na drugi breg voda, kot stekli psi, ki od
zadaj spremljajo
cigančkov žalostni pokop.«

Podobno, kot če bi dandanašnji vprašali moške, kako doživljajo ženski svet. Večina bi menila, da je današnjim rodovom žensk dobro. Da so dosegle enakopravnost in vse družbene pravice. Drugi bodo morda menili, da so ženske z enakopravnostjo več izgubile, kot pridobile. Da so poleg gospodinjstva in materinstva dobile še osemurni delavnik in nekateri se bodo še vedno z žalostjo spomnili, kako so matere morale že dva meseca po rojstvu otroka nazaj v službo. Med pravice sodijo tudi danes že povsem samoumevne pravica do šolanja, pravica do opravljanja vsakega poklica, politične pravice in boj za enakopravnost. Spet drugi pa bodo ob tem pomislili tudi na feministična gibanja in boj za enakost v vseh ozirih ter za vsako ceno, ki v obetu pravice neopazno trga subtilno prejo človekovanja.

Toliko bolj izpovedne so mitološke zgodbe, ki temeljijo na arhetipskem in razkrivajo globine brezčasnega slehernika. Skozi mitično smo poskušali predstaviti izbrane predmete pričujoče razstave, ki so v času prazgodovine, antike, srednjega in novega veka označevali ženski svet. Skušali smo jih razumeti v luči homerskih in drugih antičnih zgodb o boginjah, soprogah, materah, ljubicah in sužnjah. Vsaka zgodba, in podobno tudi vsak predmet, nam riše svoj lasten lik, tako kot ima vsaka ženska svojo lastno zgodbo. Eni je življenje dalo veliko, drugi je vse vzelo. In čeravno je sodobnost z neslutenim ekonomskim ter tehničnim razvojem omogočila neprimerljivo višji življenjski standard, zdravstveno in otroško varstvo, izobraževanje ter navrgla nekoč neznani pojem prostega časa, sodobno družbo razžira nezadovoljstvo. Ne le ženske, tudi moške pestita izguba smisla in osamljenost. Človek izobilja je zazrt sam vase. V svojem blagostanju se skoraj nikoli ne spominja tistih, ki jim sodobni svet daje mnogo, mnogo manj, kot je naklanjala starogrška družba ženskam, otrokom in starcem.

Pravi cilj razstave Ženske zgodbe ni razmišljanje o ženskah, temveč o nas samih in našem odnosu do drugih. Če natančno prisluhnemo korejskemu umetniku Nam June Paiku, spoznamo, da človeka samega po sebi ni mogoče definirati, da zmerom ostane nekaj neizrečenega. Človeka določa odnos.

Kintija

A čas je že prešel vse meje časnosti, preplavil je časti oblast, umoril strast in rast.
Zasekal se je v ničelni obok in nad obokom več ničesar ni,
kar bi bilo le moje,
kar bi bilo le tvoje ali najino,
kar lahko bi šepetali,
če bi nam Bog odredil usta,
jezik in srce,
če dal bi nam besed prgišče,
če bi naklonil to,
kar Slehernik poišče,
ko sklene se njegova pot,
ko se zaklene modri in zelen obok.

Čuj.
Zdaj te pokliče tvoje lastno Ime.
Zdaj pride čas,
ko časa ni,
ko ni nikogar, ki bi časov se spominjal,
ki ljubil bi in hrepenel.

Literatura

Baumann, Z., 2016. *Postmoderna etika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani.

Delsol, Ch., 2019. *Sovraštvo do sveta: totalitarizmi in postmoderna*. Ljubljana: Družina.

Foucault, M., 2007. »O drugih prostorih«. V: *Življenje in prakse svobode*. Ljubljana: Založba ZRC, 2007, str. 214–223

Gadamer, H.-G., 2001. *Resnica in metoda.* Ljubljana: Zbirka Labirinti, LUD Literatura.

Guidorizzi, G., 2018. Il grande racconto della guerra di Troia, Il mulino, Bologna.

Hansen, W., 2004. Classical Mythology: A Guide to the Mythical World of the Greeks and Romans, Oxford University Press. Oxford, New York.

Hansen, W., 2017. The Book of Greek and Roman Folktales, Legends, and Myths, Princeton University Press, Princeton.

Kastelic, J., 1998. Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinsjki dolini. Slovenska matica v Ljubljani.

Lyotard, J.-F., 2002. *Postmoderno stanje*. Ljubljana: Analecta.

Slapšak, S. 2017. Antična miturgija, Koda: Beletrina, Ljubljana.

Stein-Hölkeskamp, E., Hölkeskamp, K.-J., 2010. Die griechische Welt. Erinnerungsorte der Antike. Verlag C.H.Beck, München.

Stuttard, D., 2016. Greek Mythology: A Traveler's Guide, Thames & Hudson, London.

Stuttard, D., 2019. Roman Mythology: A Traveler's Guide from Troy to Tivoli, Thames & Hudson, London.

Škamperle, I., 1999. *Magična renesansa.* Ljubljana: Claritas.

KATALOG RAZSTAVE

Petra Stipančić, Dolenjski muzej Novo mesto

ŽELE(Z)NA DAMA

Kneginja s Kapiteljske njive v Novem mestu

Žele(z)no damo predstavlja izjemen starejšeželeznodobni grob 34 v gomili XVI, raziskan leta 2004. Vseboval je izjemno bogate in številne pridatke, ki ga opredeljujejo kot knežji grob. Grob je datiran v drugo polovico 7. stoletja pr. n. št., s »podedovanimi« predmeti s konca 8. stoletja pr. n. št.

Bogata in pomembna pokojnica – njen status odraža položaj groba v centralni legi – je svojo vlogo začetnice, ustanoviteljice družine, obogatila tudi s podedovanim nakitom.

»Obleko prinesejo kneginji, lepo, veliko,
dvanajst zlatih zaponk vsega krasi ogrinjalo.
Zlato nato ogrlico prinese sluga,
Jantarskih jagod krasan nanizaj, svetal kakor sonce.«

Odiseja, Σ-XVIII, 292–296
(prevod A. Sovre)

Kapiteljska njiva – prazgodovinsko grobišče 1. tisočletja pr. n. št.

Prazgodovinsko grobišče Kapiteljska njiva je največje grobišče v Novem mestu. Leži na kopastem hribu severozahodno od starega mestnega jedra Novega mesta tik ob utrjenem prazgodovinskem naselju Marof (Križ 2019, 17). Do konca izkopavalne sezone leta 2018 je bilo izkopanih 338 žganih žarnih grobov iz časa pozne bronaste dobe (10.–8. stoletje pr. n. št.), 69 starejšeželeznodobnih gomil s 1162 grobovi (8.–4. stoletje pr. n. št.), 2 gomili, raziskani že ob koncu 19. stoletja, 711 žganih planih mlajšeželeznodobnih grobov (3.–1. stoletje pr. n. št.) in en osamljen zgodnjesrednjeveški grob iz 7. stoletja n. št. (Križ 2019, 17). Na Kapiteljski njivi pa so ohranjeni tudi ostanki vojaških objektov z drobnimi predmeti iz časa druge svetovne vojne.

Risarska rekonstrukcija noše in oblačil dame iz druge polovice 7. stoletja pr. n. št. (Tamara Korošec)

Gomila XVI

Starejšeželeznodobna gomila XVI na Kapiteljski njivi v Novem mestu je bila raziskana leta 2004. Gomila (žal je danes v konfiguraciji terena neopazna), v tlorisu nekoliko ovalne oblike, velikosti 16 x 14 m, je vsebovala še 40 pokopov. Ti so večinoma pravokotne oblike s skrbno oblikovanimi stranicami, razporejeni v krogu, različno globoko vkopani v sterilno osnovo hriba. Glede na velikost grobne jame in pridatke v njej opredeljujemo, ali gre za pokop moškega, ženske ali celo otroka. V 25 primerih omenjene gomile so se ohranile sledi lesenih krst oziroma grobne lesene konstrukcije, drugi organski ostanki, kot so kost, tkanina in usnje, so zelo redki. Grobni pridatki, zlasti kovinski, so prav tako zelo poškodovani. Poškodbe in uničenja grobnih pridatkov so posledica obdelave poljedelske površine, saj je bila v preteklosti na območju grobišča njiva, kjer so uporabljali umetna gnojila ter škropiva, in delovanja kislega dežja.

Novo mesto, Kapiteljska njiva. Krožno vkopane grobne jame s centralnim grobom v gomili XVI.

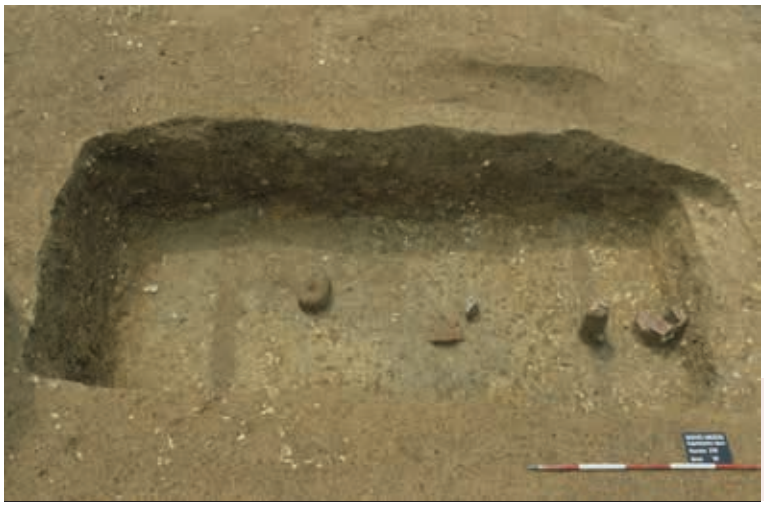

Novo mesto, Kapiteljska njiva. Sledovi lesene konstrukcije v grobu XVI/10.

Gomila XVI/grob 34

Grob XVI/34 je v tlorisu predstavljala pravokotna grobna jama, velikosti 315 x 145 cm, ki je bila do 60 cm globoko vkopana v sterilno osnovo hriba. Centralna lega groba znotraj razporeditve grobov v gomili nakazuje poseben status pokojnice, kar potrjuje domnevo o socialni strukturi družbe, kjer je pokojnica s tako bogatimi pridatki prva in začetnica družine, ki je nato v gomili pokopavala nadaljnjih 300 let. V jamo je bila položena krsta ali lesena konstrukcija, nanjo je bila naložena kamnita groblja. Kamnita obloga groba je izdelana iz manjših dolomitnih kosov apnenca. Kamenje ni bilo položeno samo kot stranska obloga, verjetno je pokrivalo tudi zgornji del krste. Na dnu grobne jame so bili zemlja črne barve in posamezni deli pooglenele deske. Nad grobom so bile kosti konja, ki so (na podlagi radiokarbonske analize) pokazale, da je bil konj zakopan v prvi polovici 4. stoletja pr. n. št., kar pa je veliko kasneje od pokopa bogate dame (Teržan, Črešnar 2014, 482).

V grobu so se na predelu glave, med jagodami ogrlic, ohranili človeški zobje, deloma vidni že na terenu; bili so makroskopsko analizirani in fotografsko dokumentirani. Analize so pokazale, da gre verjetno za osebo, ki je umrla v starosti med 20 in 30 leti. Na podlagi položaja grobnih pridatkov opredeljujemo, da je bila pokojnica visoka med 160 in 165 cm.

Novo mesto, Kapiteljska njiva. Grob XVI/34 z najdbami in kamnito oblogo ob odkritju.

Grobni pridatki v grobu XVI/34

Grob XVI/34 opredeljujemo kot bogat grob dame – kneginje, datiran v drugo polovico 7. stoletja pr. n. št. V zgornjem delu grobne jame (SZ del) so ležale ogrlice iz večjih in manjših jantarnih jagod, drobnih steklenih jagod ter jantarnih jagod z vmesnimi bronastimi cevkami, ki so bile uporabljene kot razdelilci. Za potrebe razstave smo s pomočjo 3D modela pripravili kopijo bronastih cevk, saj so le-te tudi po končanem postopku restavriranja v zelo slabem stanju. Ob ogrlici je ležalo pet fibul – sponk za spenjanje obleke. Na vsaki roki sta ležala komplet železnih zapestnic in votla bronasta zapestnica, okrašena z iztolčenimi bunčicami. Uporaba in prisotnost železnega nakita, kot so železne zapestnice, bimetalne fibule, je značilnost zgodnje faze starejše železne dobe.

Novo mesto, Kapiteljska njiva, grob XVI/34. Bronaste fibule, jantarne in steklene jagode ob odkritju.

Železen obročast nakit je znanilec nove prihajajoče dobe in poudarja pomembnost ter prestiž pokojnice. Na SZ strani, v predelu pasu, sta bila železen nož in šilo. Tik ob JZ vogalu, na dnu grobne jame, sta ležali lončeni vretenci. Pokojnica je imela ob svojem kompletu nakita, značilnem za drugo polovico 7. stoletja pr. n. št., dodano še nekaj nakitnih kosov s konca 8. stoletja pr. n. št., ki po svojih značilnostih spadajo med dediščino oziroma podedovane predmete. To so bronasto železni vaški vozlasti fibuli, železne zapestnice in jantarna ogrlica v kombinaciji z bronastimi cevkami. Taki grobni inventarji, s pridatki iz dveh različnih časovnih stopenj, nam omogočajo ugotavljanje kontinuitete v skupnosti.

Razlikovanje in rangiranje žensk znotraj železnodobne skupnosti, ki je živela na Marofu, si je mogoče razlagati kot posledico njihovih različnih družbenih vlog in statusov. Vse to se odraža skozi nošo oziroma opravo.

Razlike v noši so deloma kronološko pogojene in precej povezane z modnimi trendi, za katere so ženske bolj dovzetne kot moški. Obenem je žensko okrasje dokaj dober pokazatelj blagostanja in kriznih razmer, saj je od faze do faze opazno nihanje bogastva pridatkov v njihovih grobovih (Tecco Hvala 2012, 382).

Pričujoča dama je svoj status v družbi izkazovala skozi pridano nošo. Krasil jo je bogat obročast nakit, številne sponke za spenjanje obleke ter predmeti, ki jih povezujemo s tkanjem (vretenci). Toda ne samo s tkanjem tkanine, temveč tudi življenja.

Na situlskih prizorih se pojavljajo kot tkalke ali predilke, tkalni ali predilni pripomočki pa imajo tudi apotropejski značaj, povezujejo jih z napredovanjem usode, odganjanjem urokov ali kot pritiklino gospodaric domačega ognjišča (Tecco Hvala 2012, 383–384).

Literatura

Križ, B. 2019, Novo mesto VIII, Kapiteljska njiva. Način pokopa v starejši železni dobi. Carniola Archaeologica 8.

Teržan, B., Črešnar, M. 2014, Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem. Katalogi in monografije 40.

Tecco Hvala, S. 2012, Magdalenska Gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 26.

Fotografije

Dr. Borut Križ, Dolenjski muzej Novo mesto

PREDMETNI KATALOG

1. Bronasta fibula z oblogo (v zemlji). Dol. 8,3 cm. Inv. št. P 7213.

2. Bronasto železna vaška vozlasta fibula. Viš. 14 cm. Inv. št. P 7211.

3. Bronasto železna vaška vozlasta fibula. Viš. 8 cm. Inv. št. 7212.

4. Bronasta čolničasta fibula, okrašena. Dol. 8,2 cm. Inv. št. P 7214.

5. Bronasta čolničasta fibula, okrašena. Dol. 6,3 cm. Inv. št. P 7215.

6. Bronast lasni obroček. Pr. 2,3 cm. Inv. št. P 7227.

7. Železna zapestnica. Pr. 7,7 cm. Inv. št. 7225.

8. Železna zapestnica. Pr. 7,8 cm. Inv. št. P 7226.

9. Bronasta zapestnica, okrašena. Pr. 2,3 cm. Inv. št. P 7224.

10. Ogrlica iz jantarnih jagod v kombinaciji z bronastimi cevkami (rekonstruirani) in stekleno jagodo. Inv. št. P 7217.

11. Bronast obroček. Pr. 5,3 cm. Inv. št. P 7221.

12. Bronast obroček. Pr. 3,7 cm. Inv. št. P 7222.
13. Bronast obroček. Pr. 4,4 cm. Inv. št. P 7223.

14. Jantarna ogrlica. Inv. št. P 7216.

15. Ogrlica iz drobnih steklenih jagod. Inv. št. P 7218.

16. Lončeno bikonično vretence. Pr. 3,4 cm. Inv. št. P 7219.
17. Lončeno konično vretence. Pr. 3,1 cm. Inv. št. P 7220.

Jana Puhar, Posavski muzej Brežice

UGANKA O SKRIVNOSTNI KELTINJI

Nenavadni večkratni pokopi pri keltskih Tavriskih, ki kažejo na možnost epidemije ali žrtvovanja

V keltskem grobu iz Brežic sta bila hkrati pokopana ženska in moški – slednji z izrazitimi bojevniškimi pridatki. Dvojni pokopi pri Tavriskih niso redkost, zato najverjetneje ne gre za nesrečno naključje hkratne smrti. Je sredi 3. stoletja pr. n. št. izbruhnila epidemija ali so Tavriski poznali podoben ritual pogrebnega žrtvovanja, kot ga opisuje Gaj Julij Cezar pri Keltih na območju Galije?

Poslednje slovo na bregu Save

Keltsko grobišče Sejmišče v Brežicah leži na južnem robu mesta, na prodni savski terasi, danes približno 200 metrov od struge Save, na njenem levem bregu (Slika 1). Grobišče je umeščeno v čas od okrog 250 pr. n. št., ko se Kelti naselijo v Posavje, pa do leta 150 pr. n. št., ko se ti pod pritiskom prvih rimskih vojaških pohodov začnejo umikati v bolj odmaknjene, višje ležeče lege. Pripadniki skupnosti, pokopani na tem grobišču, pripadajo keltskim rodovom, ki so bili vključeni v plemensko zvezo Tavriskov.

Najdišče, kateremu še nismo odkrili pripadajoče naselbine, je bilo raziskano v več etapah. Prvič je bilo prepoznano kot keltsko grobišče leta 1948, ko so na dan prišle naključne najdbe ob izkopu temeljev za brežiško veterinarsko postajo. Za tem so sledile raziskave v letih 1981, 1982 in 1997 ter 2010/2011, 2014/2015 in 2017. Raziskave so vselej potekale kot zaščitna izkopavanja ob gradbenih posegih in so bile omejene na območje posega. Čeprav grobišče ni bilo raziskano sistematično, je bil do danes odkopan večji del grobišča; z raziskavami smo lahko zamejili njegovo severno in južno mejo, medtem ko vzhodna in zahodna meja še nista določeni.

Grobišče se je umestilo na zemljevid pomembnejših latenskih najdišč že z najdbo prvega bojnega voza – takrat edinega odkritega v slovenskem prostoru – ki je bil skupaj z lastnikom(a?) sežgan na grmadi. Kovinske dele voza, ki jih ognjeni zublji niso uničili, so pogrebci razdelili med dva bojevnika, v dva grobova. Izkopavanja leta 2014 so odkrila ostanke naslednjega bojnega voza, pravo presenečenje pa so prinesla zadnja izkopavanja v letu 2017, ko je bil na grobišču odkrit najbogatejši izmed vseh grobov (slika 2), ki je poleg že tretjega bojnega voza vseboval še bronasto stamnoidno situlo, ki je bila uvožena iz severnoitalskega prostora in je od 100 do 150 let starejša od najstarejših keltskih najdb s Sejmišča.

Slika 1: Sejmišče, izkopavanja 2011. Pogled proti mestnemu jedru Brežic z gradom in vodovodnim stolpom v ozadju. (Foto: Jana Puhar)

Na južnem robu mestnega jedra Brežic se na prodni savski terasi razteza obsežno grobišče iz časa mlajše železne dobe. Najdišče, imenovano Sejmišče – po sejmu, ki se je na tem mestu odvijal ob sobotah, je v večjem delu raziskano. Na njem je bilo doslej odkritih 161 grobov, ki jih časovno umeščamo med sredino 3. stoletja pr. n. št. in sredino 2. stoletja pr. n. št. Tam pokopani pokojniki pripadajo keltski skupnosti Tavriskov, ki so v mlajši železni dobi poseljevali osrednji in vzhodni del današnje Slovenije.

Slika 2: Pridatki v grobu 114, vidni so uničena bronasta situla in deli bojnega voza. (Foto: Jože Lorber)

Železnodobni »tank«

Bojni voz je v prazgodovinskem vojskovanju verjetno pomenil to, kar danes pomenijo oklepljena bojna vozila. Keltom je vojaška taktika in uporaba napredne opreme pri osvajalskih pohodih zagotavljala prednost pred nasprotniki ter jih kot vojaško silo po moči postavljala ob bok odlično organiziranim Rimljanom. Ti so ob preučevanju svojih sovražnikov zapustili številne zapise o keltskem vojskovanju. Edini trije doslej znani keltski bojni vozovi na prostoru današnje Slovenije so bili odkriti prav v Brežicah in tudi sicer so v Evropi keltska grobišča s primerljivim številom bojnih vozov zelo redka. Na podlagi najdb iz Brežic ugotavljamo, da so Tavriski uporabljali značilen keltski enoosni voz, ki sta ga vlekla dva konja, vprežena v skupni jarem. Konji, ki so jih uporabljali za ta namen, so bili majhni in okretni. Voz je upravljal voznik, poleg sebe pa je imel še bojevnika, opremljenega z obrambnim (ščit) in napadalnim orožjem (sulica, kopja). Voz je bil lahek, vzmeten in izdelan iz lesenih, usnjenih in kovinskih delov. V grobovih na Sejmišču so se ohranili izključno kovinski deli vozov – kolesni in pestni obroči, kolesni zatiči, okrasni pokrovi koles in deli podvozja. Poleg vozov so bile odkrite tudi konjske žvale.

Slika 3: Rekonstrukcija bojnega voza, kakršnega so uporabljali brežiški Kelti. (Ilustracija: Gregor Smukovič, predloga: Jana Puhar)

Sežig pokojnika in uničenje lastnine

Za grobišče na Sejmišču so značilni pokopi v plitvih grobnih jamah, v katerih so skupaj z osebnimi predmeti priloženi sežgani posmrtni ostanki pokojnika. Način pokopa je povezan s pogrebnim ritualom, ki je potekal tako, da so pokojnika z njegovo lastnino vred sežgali na grmadi (slika 4). Ostanke kosti so nato skrbno pobrali v vrečko iz usnja ali tekstila in jih pridali v grob. Priložili so še osebne predmete, staljene na grmadi, ter posode s hrano in pijačo. Bojevnikom so v grobove pridali še orožje, ki je bilo izpostavljeno posebnemu ritualu uničenja. Značilna bojevniška oprema, ki obsega meč, sulico in ščit, je bila namreč obredno zvita, preden so jo pridali v grob. Od doslej izkopanih 161 grobov je bojevniških grobov približno tretjina in predstavljajo izrazito skupino med brežiškimi keltskimi pokopi. Ob tem naj omenimo, da niso vsi moški grobovi tudi bojevniški. Moške grobove opredeljujejo pridatki, kot so brusni kamen, britev, masiven nož in železna zapestnica. Ti pridatki se značilno nahajajo tudi v bojevniških grobovih poleg že omenjenega orožja.

Slika 4: Pogrebni ritual sežiganja na grmadi. (Ilustracija: Anđelka Fortuna Saje)

Za ženske grobove je značilen bronast in steklen nakit. Zaponke za spenjanje oblačila so ženske navadno nosile v paru. Nekatere so okrog gležnjev nosile tudi bronaste masivne nanožnice. Dolgo oblačilo iz gosto tkanega materiala so si v pasu prepenjale z železno pasno verigo s paličastim obeskom. Steklen nakit – večinoma steklene zapestnice iz prozornega stekla z rumenim vložkom so po večini izredno slabo ohranjene, ker so se v pogrebnem ritualu stalile na grmadi. V posameznih grobovih so bili odkriti tudi jantarne jagode, jantarni in stekleni obročki, prstani ter lončena vretenca, v enem grobu pa je najden tudi bronast pas sklepanec.

V grobovih pogosto najdemo še pridane posode s hrano in pijačo ter kos svinjskega mesa, po navadi čeljust ali kračo. Iz obdobja mlajše železne dobe so znani tudi prvi kostni ostanki perutnine v Posavju, ki so ravno tako bili odkriti v posodah.

Dvojni grob in njegova uganka

Med značilnimi bojevniškimi grobovi na Sejmišču po svoji legi, velikosti grobne jame in starosti izstopa bojevniški grob z zaporedno oznako 46. Pokop ima več posebnosti. Prva je, da leži znotraj strnjene skupine štirih grobov na južnem robu grobišča, katerih vkopi se med seboj prekrivajo. Grob 46 je med vsemi štirimi najstarejši.

Slika 5: Risarska rekonstrukcija para, pokopanega v grobu št. 46 (Ilustracija: Špela Osojnik)

Nikjer na preostalem delu grobišča se grobovi medsebojno ne stikajo ali celo prekrivajo. Iz tega je moč sklepati, da so grobovi bili nad zemljo označeni in da skupna lega štirih grobov ni naključna. Glede na to, da je grob 46 eden starejših na grobišču, je povsem mogoče, da je v njem pokopana oseba, ki je imela ključno vlogo ob priselitvi oziroma ustanovitvi skupnosti.

Prav tako izstopajoča posebnost pokopa je, da so bili poleg posmrtnih ostankov bojevnika v grob položeni tudi posmrtni ostanki ženske. Kupčka sežganih kosti sta v grobu ležala drug ob drugem, vendar ločeno. Ob pokopu so bili posmrtni ostanki najverjetneje shranjeni vsak v svoji tekstilni ali usnjeni vrečki. Antropološke analize kostnih ostankov so pokazale, da je ženska v času smrti imela okrog 30 let, moški pa 38 (Slika 5). Moškemu so v grob pridali predmete, značilne za bojevnika. Meč v okrašeni nožnici (Slika 6) so položili čez kupček kostnih ostankov moškega. V bližino pa so pridali še škarje, brus, britev in železno fibulo. Bojevniški pridatki tako niso popolni, saj manjkata značilna sulica in ščit. Ženskemu pokopu najverjetneje lahko pripišemo jantarne in steklene jagode (Slika 7). Poleg njih je bilo v grob pridanih tudi nekaj slabo ohranjenih drobnih ovalnih členov bronaste verižice. Posodi s hrano sta bili postavljeni vrh posmrtnih ostankov in grobnih pridatkov, torej nad meč in kosti. Da je bil obred darovanja posebej razkošen, pričajo tudi ostanki celega, po ocenah približno 30 kilogramov težkega mladega merjasca, ki so ga v grobno jamo položili poleg posod. V primerjavi z drugimi bogatejšimi brežiškimi bojevniškimi pokopi, kjer je običajna praksa darovanje »zgolj« svinjske čeljusti ali krače, smo v primeru pokopa 46 priča izrazito bogatemu darovanju.

Slika 6: Okras plitvo vrezanih rastlinskih motivov na zgornjem delu nožnice meča (Foto: Robert Sajovec)

Slika 7: Steklene in jantarne jagode, del noše Keltinje, pokopane v grobu 46 (Foto: Robert Sajovec)

Ali bomo sploh kdaj vedeli?

Nadpovprečna velikost in izstopajoči položaj grobne jame v primerjavi z drugimi pokopi ter žrtvovana cela žival bi lahko bili indici, da je bila pokopana ženska žrtvovana v pogrebnem obredu. Gaj Julij Cezar v svojih Komentarjih galskih vojn piše, da je pri Keltih mož imel oblast nad življenjem in smrtjo svoje žene ter otrok. Opisuje tudi žrtvovanja sužnjev in drugih nižje rangiranih oseb na grobu bojevnika. Interpretacija, da je v keltskem grobu z oznako 46 ležala žrtvovana oseba, je seveda našim današnjim predstavam srhljiva in nepojmljiva, toda povsem verjetna možnost. Na tem mestu naj omenimo še dva v tem smislu primerljiva pokopa iz bližnje Dobove, kjer je ravno tako bilo odkrito keltsko grobišče, ki še ni raziskano v celoti. Tudi tam imamo na podlagi antropoloških analiz izpričan en dvojni in en trojni pokop v isti grobni jami. V dvojnem pokopu sta prav tako pokopana ženska in moški, v trojnem pokopu pa ženska, moški in dveletni otrok. Moška, pokopana v obeh grobovih, imata izrazite bojevniške pridatke.

Druga možna razlaga je, da sta zakonca umrla zaradi nalezljive bolezni. Bogato žrtvovanje (cel merjasec!) pa bi po tedanjih verovanjih pomirilo božanstva, da bi skupnost odrešili nadloge bolezni. Ob izkušnji nemoči ob neustavljivih silah narave, ki smo jim bili priča v zadnjem letu, ko so bile na preizkušnjo postavljene zmožnost sodelovanja, prilagajanja, pa tudi sočutenja in (za)upanja, si stiske prednamcev v podobni situaciji najbrž ni težko predstavljati.

Morda ne bomo nikoli izvedeli, ali je skrivnostna brežiška Keltinja končala svojo življenjsko pot zaradi bolezni ali z žrtvijo ob pogrebnem obredu. Prav tako tudi ne, kako so se s prvo ali drugo možnostjo soočali v tedanjih skupnostih.

Slika 8: Grobna celota groba 46 (Foto: Robert Sajovec)

Literatura

Guštin, Mitja. 1984. Prazgodovinski vozovi na ozemlju Jugoslavije. V: Keltski voz, ur. Guštin, Mitja in Pauli, Ludwig, 111–133. Brežice: Posavski muzej Brežice, knjiga 6.

Jovanović, Alenka. 2007. Kelti ob sotočju Save in Krke. Publikacija ob razstavi. Posavski muzej Brežice.

Puhar, Jana, Lorber, Jože. *Grob 114 s situlo in bojnim vozom s keltskega grobišča Sejmišče v Brežicah – restavriranje in prezentacija gradiva.* V: Zbornik II. kongresa slovenskih muzealcev. 2018 Brežice, str. 94 - 101.

PREDMETNI KATALOG

1. Železen meč, sprijet v nožnici iz železne pločevine. Nožnica ima plitvo vrezan okras z rastlinskimi motivi. D. meča 83,8 cm, d. nožnice 69,8 cm, š. nožnice do 5,7 cm. Inv. št. P 1680.

2. Železna britev z ozkim rezilom. Hrbet je rahlo usločen. Navzdol zakrivljen držaj ima trikotno predrtino in obročkast zaključek. D. 14,5 cm, š. rezila do 4,2 cm. Inv. št. P 1667.

3. Železne škarje s trakasto vzmetjo v obliki črke U. Rezili imata rahlo izbočen hrbet in se ožita proti konicam. D. 21,1 cm. Inv. št. P 1668.

4. Kamnit brus nepravilne kvadraste oblike. D. 7,8 cm, š. 2,8 cm. Inv. št. P 1679.

5. Odlomek noge železne fibule s kroglastim gumbom. Inv. št. P 1678.

6. Srebrn trakast prstan. Pr. 2,5 cm. Inv. št. P 1669.

7. Bronasta verižica iz 14 drobnih ovalnih členov. Velikost posameznega člena 0,35 x 0,25 cm. Inv. št. P 1677.

8. Jantarna jagoda kroglaste oblike. Pr. 0,7 cm. Inv. št. P 1673.
Jantarna jagoda kroglaste oblike. Pr. 0,7 cm. Inv. št. P 1674.
Jantarni jagodi obročaste oblike. Ena jagoda je poškodovana. Pr. 0,6 cm. Inv. št. P 1675, P 1676.

9. Steklena modra jagoda sploščeno kroglaste oblike. Pr. 1,3 cm. Inv. št. P 1670.
Steklena modra jagoda bikonične oblike. Vel. 0,9 x 0,6 cm. Inv. št. P 1671.
Steklena modra jagoda prstanaste oblike. Pr. 0,8 cm. Inv. št. P 1672.

10. Konična skleda z izvihanim, odebeljenim ustjem in konkavnim dnom, ki ima na sredini izboklino. Skleda je izdelana na lončarskem vretenu. V 7,8 cm, pr. ustja 15,0 cm, pr. dna 7,8 cm. Inv. št. P 1681.

11. Lonec z izvihanim ustjem in visokim vratom, ki prehaja v zaobljeno rame in konkavno telo. Dno posode je konkavno z izboklino na sredini. Lonec je izdelan na lončarskem vretenu. V. 15,3 cm, pr. ustja 18,5 cm, pr. dna 10,4 cm. Inv. št. P 1682.

Verena Perko, Gorenjski muzej, Kranj

KLEOPATRA, PREMAGANA EGIPČANSKA KRALJICA, TUDI V KRANJU!

V mestnem središču starega Kranja so od leta 1990 do 2013 potekale neprekinjene arheološke raziskave. Na dan je prišla izjemna količina gradiva, najdragocenejše pa so najdbe, ki izhajajo iz tistih sorazmerno redkih, nedotaknjenih plasti, ki jih stoletja pozidav niso uničila. To še posebej velja za ostaline iz zgodnje rimske dobe. Dolgo je veljalo, da Kranj v času rimskega imperija ni bil poseljen. Šele z dolgoletnimi študijami Milana Sagadina so bili prepoznani skromni, vendar izpovedni dokazi o poselitvi v času zgodnje rimske dobe. Pokazalo se je, da je v času nastajanja rimske kolonije Emone in njenega pripadajočega ozemlja služil Kranj s svojo izjemno strateško lego kot kratkotrajna vojaška postojanka. Območje današnje Gorenjske je namreč prišlo pod mestno upravo Emone.

Rimski imperij je temeljil na vojaški moči. Vojska je osvajala nova ozemlja, pokoravala je upornike, gradila ceste in nova naselja. Vojaške enote so izvajale tudi zaplen posesti staroselskim ljudstvom, odmerile so najboljšo plodno zemljo in jo razdelile novonaseljenim kolonistom. Skrbele so za varnost novozgrajenih podeželskih posesti in obcestnih postaj ter nadzorovale brezpravno, pogosto na silo razseljeno staroselsko prebivalstvo.

O času, ko se je oblikovala in uveljavljala nova rimska oblast na Gorenjskem, pričata tudi dve drobni, izjemni najdbi iz Kranja. Bronast novec, odkrit za Prešernovim gledališčem, na južnem delu Tavčarjeve ulice, in nekaj odlomkov keramične lučke na olje, odkrite na prostoru današnjega Khislsteina.

Nunc est bibendum!

Zdaj piti je treba! (Horacij)

Na dobro ohranjenem bronastem novcu sta na sprednji strani, na averzu, upodobljena cesar Avgust (27. pred – 14. po Kr.) in njegov najodličnejši general Mark Vipsanij Agripa. Cesarja krasi krona iz hrastovih listov, generala pa zlata krona, okrašena z ladijskim nosom in kljunom. Kratice ob robu, IMP(ERATOR), DIVI F(ILIUS) ter P(ATER) P(ATRIAE), označujejo cesarja Avgusta kot vrhovnega poveljnika vojske s pravico do triumfa, kot sina pobožanstvenega Julija Cezarja in kot očeta domovine.

Na zadnji strani novca, na reverzu, je upodobljen krokodil, priklenjen z verigo, v ozadju je palmova veja. Kratica COL(ONIA) NEM(AUSUS) označuje kraj kovanja novca. Nemausus, s polnim imenom Colonia Augusta Nemausus, je bilo rimsko mesto, ustanovljeno v času cesarja Avgusta, na prostoru današnjega mesta Nîmes na jugu Francije. Novec je bil skovan med letoma 10. in 14. po Kr., torej tik pred Avgustovo smrtjo.

Bronasti novec, odkrit v Kranju, s podobo cesarja Avgusta in generala Agripe ter vklenjenega krokodila (Foto: Janez Rupnik)

Vsaka podrobnost, upodobljena na novcu, prispeva svoj nenadomestljivi delček k zgodbi velike, občudovane in cinično oklevetane ženske. Toda pojdimo od začetka!

Zlata krona, okrašena z ladijskim nosom in kljunom, na glavi generala Agripe, je *corona classica*, tudi *corona rostrata*. Krona je bila odlikovanje poveljniku, ki je izbojeval odločilno zmago na morju. Podoba Agripe s krono priča o pomembni vojaški zmagi, ki jo je v pomorski bitki pod njegovim vodstvom izbojeval Rim nad Egiptom. Bitka je potekala pri Akciju, rtu ob zahodni grški obali na jugu Epira 2. septembra leta 31 pred Kr. V tesnem zalivu so okretne rimske galeje, liburne, prisilile orjaške egipčanske ladjače v beg. V bitki sta bila udeležena tudi oba tedaj največja rimska sovražnika, egipčanska kraljica Kleopatra in njen soprog Antonij. V katastrofi sta si rešila življenje s hitrim pobegom v Aleksandrijo.

Antonij je bil nadvse sposoben, zrel rimski politik in odličen vojskovodja. Po smrti Julija Cezarja leta 44 pred Kr. je bil optimalen kandidat za prevzem oblasti v Rimu. Vendar ga je Cezarjev nečak in posinovljenec, mladi Oktavijan, kasnejši cesar Avgust, prekašal po politični zvitosti. Z gradnjo templja umorjenemu Juliju Cezarju je očetu zagotovil pobožanstvenje, sebi kot Cezarjevemu posinovljencu pa pravico do naslova *divi filius* ali sin boga. Antonij je po dogovoru zavladal nad vzhodnim delom rimskega ozemlja, kjer se je srečal z usodno žensko tistega časa, egipčansko kraljico Kleopatro, in kmalu podlegel njenim čarom. Oktavijan, ki si je kasneje nadel naslov Avgust, ali po naše Vzvišeni, se je v Rimu poslužil vseh sredstev, da bi se znebil nevarnega tekmeca za oblast. Sijajna zmaga v pomorski bitki ni zadostovala. V Rimu so sprožili val obrekovanj, češ da hoče Antonij spremeniti rimsko državo v despotsko orientalsko monarhijo in ob tem temeljito opljuvali tudi Kleopatro.

John William Waterhouse: Cleopatra, 1888 (Vir: File: Cleopatra - John William Waterhouse.jpg - Wikimedia Commons)

Državljanska vojna za oblast v Rimu se je zaključila dobro leto po bitki pri Akciju v končnem obračunu v Aleksandriji. Zmago Oktavijana je okronala smrt osovraženega para. Po Antonijevi smrti je v ječi storila samomor še Kleopatra. Umrla naj bi od pika strupene kače, ki si jo je velela pretihotapiti v košarici, polni sladkih fig. Egipt je postal provinca v rimski državi.

Toda vrnimo se k bronastemu novcu iz Kranja! Kot rečeno, krona na glavi cesarja Avgusta ni zlata, spletena je iz hrastovih listov in želodov. Hrast je bil v starem Rimu velikega simbolnega pomena, predstavljal je moč, neupogljivost, modrost in moralno držo, želod pa je bil simbol plodnosti. Hrast je pripadal najvišjemu med bogovi, Jupitru Gromovniku. Rimski senat je hrastovo krono pod imenom *corona civica* podeljeval kot najvišje priznanje tistemu, ki je rešil življenje rimskega državljana. Avgust je torej prejel krono v znak odlikovanja, ker je bil kot vrhovni poveljnik oboroženih sil rimskega cesarstva zaslužen, da so oteli življenja rimskih

državljanov prežeče egipčanske nevarnosti. Podoba namiguje na kruto usodo Rima in njegovih državljanov, ki bi jih doletela, Bog ne daj, v primeru nasprotnikove zmage.

Dramatičnost kompleksne pripovedi pa še povečuje podoba vklenjenega krokodila na zadnji strani novca. Krokodil je bil sveta žival v starem Egiptu, veljal pa je tudi za zahrbtno in nenasitno žival. Bil je simbol faraonske moči, plodnosti in surove vojaške sile. V okolici mesta Tebe so jih redili v templjih, poginule so balzamirali. Egipčanski bog Sobek, upodobljen s krokodiljo glavo, je bil zavetnik plodnosti. Krokodil je zategadelj veljal za varuha pred zlimi duhovi in nevarnostjo reke Nil, ki je s poplavami prispevala k neizmerni plodnosti egiptovske dežele. Če povemo, da so stara sredozemska ljudstva označevala Egipt kot dar reke Nil, potem je lahko razumeti, da je krokodil celovit in izjemno močan simbol starega Egipta, prav tako pa tudi metafora za vojaško nevarnost, ki je z njegove strani grozila Rimu.

Rim se je s padcem Egipta polastil izjemno pomembnega žitorodnega ozemlja in nakopičenega bogastva na prostoru ene najstarejših civilizacij. Oktavijan si je z zmago utrdil politično oblast in sebi zagotovil izvir neizmernih dohodkov, Rimu pa stalen dotok žita. Lahko zatrdimo, da mu je zmaga nad Egiptom omogočila zasesti rimski prestol in ne nazadnje upravičila dodelitev naziva Avgust (Vzvišeni).

Že kmalu po zmagi nad Egiptom so v propagandne namene začeli kovati zlat, srebrn in bronast denar s podobo krokodila. Zgodnji kovi, ki segajo v leto 28 pred Kr., so bili opremljeni tudi z napisom AEGYPTO CAPTA ali po naše, Egipt je padel!

Bronasti novec iz Kranja pa je bil kovan domala štiri desetletja po odločilni bitki pri Akciju in smrti obeh Avgustovih nasprotnikov, Kleopatre in Antonija. Figura vklenjenega krokodila je brez vsakega napisa. Sklepamo lahko, da je podoba vklenjenega krokodila postala vsesplošno znana in napis ni bil več potreben.

Keramična lučka na olje, odkrita v Kranju, s podobo delfinov, vrča za vodo, krokodilov in vojaške ladje galeje (Foto: Aleksandra Krajnc)

Druga najdba je v primerjavi z bronastim kovancem veliko skromnejša. Keramična oljenka je ohranjena fragmentarno, na njej upodobljene figure so sprane in komaj razpoznavne.[1] Na disku, kot imenujemo osrednje figuralno polje tovrstnih svetilk, sta upodobljena delfina, med njima je dvoročajna posoda, ki z vso težo pritiska na glavi obeh, spodaj ležečih krokodilov. Prizor zaključuje shematično upodobljena galeja, vojaška ladja na vesla.

Keramična lučka na olje, odkrita v Kranju, s podobo delfinov, vrča za vodo, krokodilov in vojaške ladje galeje (Risba: Nataša Grum)

Delfina sta upodobljena simetrično v razigranem poskoku. Igrivi morski bitji veljata za spremljevalca Venere, porojene iz morske pene kot boginje ljubezni. Mit pripoveduje, da jo je na kopno pospremila jata razigranih delfinov. Venera, kot so Latinci imenovali grško Afrodito, pa je v Rimu dobila tudi visok politični položaj. Postala je tako rekoč Avgustova stara mati.

Mitološka zgodba pa gre takole: Iz nenavadne zveze Afrodite s trojanskim princem Anhizesom se je rodil

1 Z ozirom na obliko ramena, fino izvedbo volut z opaznim oženjem v smeri proti nosku, lahko sklepamo, da gre za zgodnjo oljenko volutnega tipa, najverjetneje Loeschcke 1a s konca 1. stoletja pred in zgodnjega 1. stoletja po Kr. V prid dataciji v avgustejski ali zgodnje tiberijski čas govorita tudi ugreznjenost diska in upodobitev na reliefnem okrasu.

Enej, ki je pobegnil iz goreče Troje in se naselil v Italiji. V znamenitem Vergilovem epu Eneida, napisanem po naročilu cesarja Avgusta, pa postane Enej prednik Romula in Rema. Rodbina Julijcev, ki ji je pripadal Julij Cezar, se je štela med Enejeve naslednike in s tem tudi med ustanovitelje Rima. Tako je cesar Avgust kot Cezarjev posinovljenec in njegov politični naslednik upravičeno štel božansko Venero tako rekoč za svojo staro mater. Na božanske prednike ljubega cesarja nežno opominjata igriva delfinčka na samem vrhu okrasnega prizora.

V sredini prizora, med delfinoma, vendar pod njihovima glavama, je bikonična posoda z dvema ročajema, amfora ali urna, v antiki vrč za vodo. Posoda je atribut vodnega božanstva in metafora za vse reke ter morja. Gospodar voda pa je mogočni Pozejdon, ki je Rimljanom naklonil odločilno pomorsko zmago. Galeja v ospredju kompozicije na dnu prizora zaključuje pripoved o zmagoslavni bitki, ki jo je izbojevala rimska flota.

Ostaneta še krokodila, stisnjena med nebesne in zemeljske sile. Upodobljena sta simetrično, teža polne amfore jima tišči glavi k tlom, nad dvignjenima repoma veselo lebdita delfina. Podoba jasno pove, da sta bila zmaja ukročena z božansko pomočjo Venere in Pozejdona. Kot se je pokazalo že pri kovancu, je krokodil podoba premaganega Egipta. Vendar sta na oljenki kar dva krokodila, ki bi načeloma lahko predstavljala spodnje in zgornje egipčansko kraljestvo. Vendar ta historična, močno oddaljena prispodoba ne bi imela kakšnega posebnega smisla v času cesarja Avgusta. V podobi se skriva globlji pomen, kot ga lahko razberemo samo iz egipčanskih simbolnih vezi. Povezan je z osebnimi lastnostmi glavnih protagonistov, ki ga je Avgustov dvor s pridom izrabljal za svoj politični profit. Krokodilji par sta v resnici Kleopatra in Antonij.

Et semel emissum volat irrevocabile verbum.

Tudi (samo) enkrat izgovorjena beseda se neustavljivo širi. (latinski pregovor)

Kleopatra je bila zadnja egipčanska kraljica in zadnja vladarica iz hiše Ptolemajev, ki so od časa Aleksandra Velikega vladali Egiptu. Najprej je bila sovladarica s svojim očetom, nato z dvema mlajšima bratoma in nazadnje z lastnim sinom. Slovela je kot izjemno markantna, inteligentna, telesno privlačna (danes bi rekli seksi) princesa. Govorila je ducat jezikov, prva med Ptolemajci se je naučila tudi egipčanskega jezika. Bila je izobražena v matematiki, filozofiji, astronomiji in priljubljena sogovornica učenjakov tedanje dobe. Pri boju za oblast s svojimi brati in sestrami se je brez pomislekov spajdašila z rimskim dvorom. Juliju Cezarju je rodila edinega sina Cezariona, kar je močno ogrožalo politično usodo cesarja Avgusta, ki se je v boju za oblast že sam oklical za Cezarjevega sina in dediča.

Kasneje se je iz Kleopatrine zveze z izkušenim rimskim politikom in vojskovodjem Antonijem rodilo še troje otrok. Antonij je kot osvajalec Bližnjega vzhoda vsem štirim otrokom podaril ozemlja, ki so po rimskem pravu pripadala rimskim državljanom. Politično rivalstvo in pa dejstvo, da je bil Antonij v resnici še vedno poročen z Avgustovo sestro, menda dokaj kislo Oktavijo, je prineslo velike napetosti v vrh rimske politike. Verjetno pa je sodu zbila dno Antonijeva izjava, da je Cezarion zakoniti naslednik Cezarja. Avgustu ni preostalo drugega, kot da je segel po vseh sredstvih, da bi si zagotovil oblast. Antonija in Kleopatro je razglasil za sovražnika rimskega ljudstva. Očital jima je nemoralo, posebej Kleopatri. Nazadnje je izbruhnil spopad pod pretvezo, češ da kot orientalna despota ogrožata »demokracijo« rimske republike. In predvsem, oklevetal ju je na vse mogoče načine. V očeh Rima sta postala pohotna pijanca, brezumna nasilneža, lakomna zapravljivca in predvsem neskončno lakomna oblasti ter bogastva. Vse to lahko preberemo v znameniti Horacijevi odi, imenovani tudi Kleopatrina oda.

»Nunc est bibendum, nunc pede līberō
pulsanda tellūs, nunc Saliāribus
ōrnāre pulvīnar deōrum
tempus erat dapibus, sodālēs.

antehāc nefās dēprōmere Caecubum
cellīs avītīs, dum Capitōliō

rēgīna dēmentis ruīnās
fūnus et imperiō parābat«

»Zdaj piti je treba, zdaj z nogo sproščeno
udarjati v tla, zdaj čas je krasiti
blazine bogovske z razkošno gostijo,
tovariši dragi!

Poprej bi bil greh,
naliti cekubsko žlahtno starino
iz shrambe očetne,

dokler je od tolp
ostudnih evnuhov obdana kraljica
brezumno snovala imperiju smrt

in grob Kapitolu; od sreče pijana
ni upanjem svojim poznala meja.«

Tudi s krokodilom je šlo v Rimu drugače kot v Egiptu. Prvič so ga videli v živo v času Cezarjeve vlade. Brez dvoma je žival vzbudila strahospoštovanje in obveljala med ljudmi za grozovito pošast. Krokodil je postal podoba bestialnosti, metafora tuje, nevarne nerimskosti. Toda krokodilja prislovična nenasitnost in nepredvidljivost ponujata primerjave ne le z Egiptom, temveč predvsem z nevarno Kleopatro in njeno, Rimljanom dobro poznano seksualno neustavljivostjo. Ključ do razumevanja metaforične podobe pa se skriva v biološki naravi krokodila. Znano je, da krokodilova jajca nimajo spolnih kromosomov, spol mladičev določajo temperaturne razmere gnezda.[2] Za oblatenje Kleopatre, za katero je veljalo, da se ni mnogo menila za spol svojih partnerjev, se je izkazal krokodil kot silno primerna, mnogopomenska metafora. S svojo »nenaravno« spolno nedoločljivostjo, pogoltno nenasitnostjo in vseogrožajočo pojavnostjo je krokodil postal odlična, politično neprecenljiva prispodoba kraljice Kleopatre. Antonij? Delila sta si skupno usodo, zakaj ne tudi skupne podobe, ki je hkrati opominjala Rimljane na neciviliziranо barbarstvo podjarmljenega Egipta.

Kleopatro je doletela usoda poražencev, ki jim smrt ni bila dovoljšnja kazen za ogrožanje Rima. Še desetletja kasneje so širom rimskega imperija trosili propagandne laži s pomočjo kovancev in cenenih predmetov, kot je preprosta keramična lučka na olje, odkrita v Kranju.

Oljenka sodi v sklop uporabnih predmetov, ki so jim cenena masovna proizvodnja v kalupu in velika praktična vrednost ter priljubljenost omogočili, da postanejo množični mediji politične propagande in uspešno sredstvo širjenja romanizacije. S podobami na disku so postale oljenke nosilci simbolnih sporočil z močno kulturno in politično konotacijo, kar je bilo velikega pomena posebej v času širitve rimskega imperija (Perko 2013). To potrjuje tudi novec iz Kranja, ki je bil kovan domala štiri desetletja po padcu Egipta, brez napisa *Aegypto capta*. Okronani podobi generala in cesarja nazorno pričata o splošni dobrobiti širjenja imperija. Podoba vklenjenega krokodila je sprva vzbujala cinični posmeh premagani kraljici in njenemu rimskemu soprogu. Omalovažujoča, žaljiva in v marsičem manipulativna podoba pa je kmalu postala nadvse politično učinkovita v tedanjih »medijih javnega obveščanja«. Pojavljala se je na novcih, ki so dosegli sleherno ped mogočnega imperija, in na milijonih cenenih keramičnih lučk. Vse do cesarjeve smrti je sporočala širom imperija: *Kleopatra je premagana, cesar Avgust je naš rešitelj.* Skozi desetletja je pridobila še nove komunikacijske pomene.

V podjarmljenih deželah rimskega imperija, kar je navsezadnje bila tudi Gorenjska, je vklenjeni krokodil postal prispodoba nesmiselnosti vsakršnega upiranja rimski oblasti. Hkrati se je spremenil tudi v učinkovito podobo barbarskih ljudstev, Nerimljanov, ki

2 Pojav se imenuje TDS, *temperature-dependent sex*. Če je temperatura gnezda pod 32 °C, se izvalijo mladiči ženskega spola, če je temperatura zgolj eno stopinjo višja, moškega. P. Dvorski, Biologija i ekologija krokodila (red Crocodylia), Završni rad, 2009, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet (Vir: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:576668).

v sebi skriva seksistični in ksenofobičen koncept. Četudi je bila Kleopatra izobražena kraljica, pa je vendarle bila samo ženska. Ženske pa so bile od moškega manj vredne, kar je jasno izraženo tudi v rimskem pravu – in kar se konceptualno zelo očitno odslikuje tudi v odnosu Rimljanov do nerimskih ljudstev kot manjvrednih barbarov. To je navsezadnje tudi vzrok, da je podoba vklenjenega krokodila že zdavnaj prerastla svoj prvotni pomen, ubeseden v sporočilu *Aegypta capta* (Egipt je padel). Kovanec, odkrit v Kranju, tega napisa ne potrebuje več, ker prenaša veliko širše, arogantno sporočilo politične in vojaške moči.

Zgodba o nesmrtni ljubezni med Kleopatro in Antonijem je postala znana predvsem zahvaljujoč filmski upodobitvi Josepha L. Mankiewicza s slovitima Elizabeth Taylor in Richardom Burtonom leta 1963. (Vir: https://www.google.com/search?q=elizabeth+taylor+Kleopatra&hl=sl&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjsw_fAqJTvAhXH30UKHf8NChgQ_AUoAXoECBUQAw&biw=1920&bih=962#imgrc=5tkRE6rXvSDhPM&imgdii=lvobi7nmuICNFM)

Naj zaključimo. Kovanec in oljenko iz Kranja je moč prišteti med učinkovita sredstva javnega obveščanja, ki prek simbolnih podob slavijo rimsko moč in ironizirajo nasprotnika. Krokodil je v primeru kovanca in oljenke podoba padlega Egipta, a tudi učinkovita prispodoba premagane Kleopatre. Delfin, zvesti spremljevalec Venere, matere mitičnega ustanovitelja Rima in simbol Julijske vladarske hiše, slavi Oktavijanovo zmago, hkrati aludira na vlogo Avgusta kot prenovitelja Rima in ustanovitelja imperija. Na oljenki nastopajo krokodila in delfina v paru; nebesnim silam primerno se delfina igrivo dvigata nad osrednjo posodo. Krokodila sta upodobljena z glavama navzdol, kot se za premagance spodobi. Galeja kot prispodoba vojaške, pa vendarle zemeljske moči zaključuje kompozicijsko zelo simbolno zasnovano slikovno sporočilo, ki nosi v sebi mogočen politični cinizem.

Cinični posmeh, roganje prek simbolnih podob je bilo od nekdaj najučinkovitejše orodje razvrednotenja nasprotnika. Če odprete dnevno časopisje, opazite, da nikakor ni izgubilo svoje (politične) moči.

Literatura

Bailey, D. M. 1996, A Catalogue of the Lamps in the British Museum. IV. Lamps of metal and stone, and lampstands. London: The Trustees of the British museum.

Horvat, J. 2009, Selected Aspects of Romanisation in Western and central Slovenia, Antichità Altoadriatiche LXVIII, Aspetti e problemi della romanizzazione. Venetia, Histria e arco Alpino orientale (a cura di G. Cuscito) Trieste Editreg, str. 355–381.

Loeschcke, S. 1919, Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des Antiken Beleuchtungswesens, Zürich/Frankfurt na Maini.

Perko, V. 2012, Fiat lux! Svetila na prostoru današnje Slovenije v antiki. V: Ex oriente lux. Rimskodobna svetila in oljenke iz Slovenije. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož.

Perko, V. 2013, The hidden power of small images. Oil lamps, an instrument of romanisation? Skrivena snaga malih predstava. Uljane lampe kao instrument romanizacije? V: KRUNIĆ, S. (ur.). Akta sa stručnog skupa Antičke svetiljke. Hronologija, tipologija i ornamentika. Beograd: Muzej grada Beograda, str. 9–16.

Tomažinčič, Š. 2009, Krokodil v Kranju. Delo, 26. 3. 2009, leto 51, št. 71, str. 18.

PREDMETNI KATALOG

1. Delno rekonstruirani disk volutne oljenke s shematiziranim reliefnim okrasom v obliki dvoročajnega vrča za vodo, z delfinoma in s krokodiloma ter shematizirano bojno ladjo z vesli v spodnjem delu prizora (Foto: Aleksandra Krajnc)
Ohr. dol. 7,7 cm, ohr. šir. 6,6 cm, ohr. viš. 1,1 cm. Inv. št. KrK 6478 (PN 461).

Maša Sakara, Špela Prunk, Andrej Preložnik, Matjaž Novšak,
Pokrajinski muzej Koper - Museo regionale di Capodistria, UP FHŠ, Arhej, d. o. o.

ČIGAV OTROK POČIVA TU?

Rimska vila na Školaricah in grob z alabastrno žaro

Tržaški zaliv in njegovo zaledje predstavljata skozi vso zgodovino pomembno območje, na katerem so se pomorske poti, ki so prihajale po Jadranu iz Sredozemlja, navezale na ceste, ki so se od tod kot žile razpredale v kopnino srednje Evrope. Ob koncu železne dobe je po stoletjih kontinuirane poselitve staroselcev prišlo do velikih političnih sprememb in naselitve novih gospodarjev – Rimljanov.

Zgodbo teh prvih naseljencev v tuji deželi nam odstirajo arheološke raziskave rimskega posestva na Školaricah in pripadajočega grobišča na lokaciji Križišče pri Spodnjih Škofijah. Prisluhnimo jim!

Histri na svoji zemlji

Pred prihodom Rimljanov so ta prostor že dobrih tisoč let zasedala različna pražgodovinska plemena. Najbolj znani med njimi so bili Histri, kot jih poimenuje in prvi opiše grški zgodovinar Hekatej iz Mileta. Ime naj bi dobili po reki Donavi, ki se je v antiki imenovala Histros in naj bi se po takratnih predstavah izlivala tako v Črno kot Jadransko morje – v slednje prav v Istri. Železnodobna plemena, ki so bila povezana v plemensko zvezo Histrov, so negovala stike z drugimi ljudstvi, ki so živela okoli severnega Jadrana: Etruščani, Piceni, Veneti, Ambisonti in kasneje tudi Rimljani. Histri so živeli na utrjenih višinskih naselbinah s protourbanim značajem, ki jih danes označujemo s toponimom kaštelir oziroma gradišče. Vzrejali so domače živali in lovili divje, ukvarjali so se s poljedelstvom. Morje in pomorstvo so imeli v krvi, poznali so trgovanje na dolge razdalje, pomembno dejavnost pa jim je predstavljalo tudi piratstvo.

Kot v večini železnodobnih družb tega prostora so tudi tu ženske imele skoraj enakovredno vlogo kot moški. Histrijke so rojevale in vzgajale otroke, skrbele za dom, negovale kulte, izdelovale oblačila in kmetovale. Njihov visoki družbeni položaj se posredno odslikava tudi v panteonu raznolikih ženskih božanstev in uporabi osebnega imena.

Rimsko osvajanje prostora

Konec 3. stoletja pr. n. št. je rimsko prodiranje proti vzhodu doseglo tudi Istro. Pokorili so si jo v krvavih vojnah. Najprej je bila vključena v provinco Ilirik, kasneje, ob koncu 1. stoletja pr. n. št., pa je bila priključena rimski Italiji in postala del njene desete regije. S tem se je začela intenzivna romanizacija Istre, ki je obsegala priključevanje avtohtonih plemen novim rimskim skupnostim, ustanavljanje municipijev in kolonij ter parcelacijo pripadajočih območij. Zemljo se je razdelilo kolonistom, na nekaterih površinah pa so se osnovale tudi vile rustike – veleposestva v lasti premožnejših slojev rimske družbe, med katere so se vzpenjali tudi pripadniki staroselske aristokracije.

Novoustanovljena vila

Taka rimska vila je zrasla tudi na Školaricah. Lokacija posestva je bila skrbno izbrana na jugozahodnem pobočju griča, kar nudi ugodno klimo za bivanje in kmetijstvo, usmerjeno v pridelavo oljčnega olja in vina. Vila je bila zgrajena v sredini 1. stoletja in je živela vse do sredine 5. stoletja. Nedaleč od nje je potekala državna cesta Via Flavia, ki je povezovala Trst s Puljem in od katere so se odcepljale stranske ceste, med njimi tudi cesta, ki je vodila do same vile.

Pomemben del rimskega gospodarstva predstavljajo rimske vile rustike.
Na fotografiji je pogled na arheološka izkopavanja poslopij vile rustike na Školaricah.

Pogled na grobišče, ki je bilo od posesti vile ločeno z limitacijskim zidom. V celoti so bile raziskane tri grobne parcele s 53 grobovi.

Vila je imela enotno zasnovo s pravokotnim tlorisom in notranjim dvoriščem. Celoten kompleks se je raztezal na terasah, s čimer so dobro izkoristili lego na pobočju. Po dograditvi vile niso več veliko spreminjali, razen posamičnih manjših dozidav ali pregraditev prostorov. Sestavljal jo je obsežen gospodarski del s skladiščem in več manjšimi prostori, kjer sta se odvijali pridelava vina in oljčnega olja. Življenje v vili je bilo torej močno povezano s kmetijsko dejavnostjo. Bivalni del se je slabše ohranil in zato ni mogoče povedati, ali je bila vila primerna za stalno bivanje lastnika ali pa je bila le ena izmed njegovih zemljiških posesti, namenjena intenzivnemu kmetovanju, in je lastnik nanjo prihajal zgolj občasno. Glede na najdbe bi vila na Školaricah lahko bila v lasti tržaške družine Tullijev Crispinijev.

Pripadajoče grobišče

Grobišče je ležalo med traso javne ceste in stavbnim kompleksom vile. Domneva se, da so bili na njem pokopani prav pokojniki iz vile na Školaricah. Z drugih podobnih najdišč je namreč znano, da so bila manjša grobišča postavljena ob stiku glavnih prometnic in odcepih, ki vodijo do podeželskih vil. Tako so bili njihovi prebivalci pokopani na svoji posesti ali v bližini nje.

Grobišče je bilo le delno raziskano: na severni strani je bilo zamejeno s cestnim odcepom proti vili, od katere je bilo ločeno tudi z limitacijskim zidom, ki je tako razmejeval svet živih od sveta mrtvih. Na južni strani meja grobišča ni bila dosežena; predvideva se, da se grobišče na jug razširja vse do nekdanje struge reke Rižane. Odkritih je bilo 53 grobov iz časa od 1. do 4. stoletja.

Nekropola je bila razdeljena na grobne parcele (v celoti so bile raziskane tri), med katerimi izstopa grobna parcela 1, ki leži ob odcepu proti vili in se od preostalih razlikuje po velikosti, načinu pokopa, nagrobni arhitekturi in kontinuiteti pokopavanja. Znotraj nje je bilo dokumentiranih deset grobov. Pri večini gre za *bustum*, pri katerem je bil pokojnik sežgan nad grobno jamo. Posebnost in izjemno najdbo pa predstavlja grob 6.

Grob 6 je edini žarni pokop na raziskanem delu grobišča. Gre za pokop otroka, katerega pepel in sežgane kosti so bili shranjeni v žari, ki je bila izdelana iz toskanskega alabastra. Po sežigu trupla so bile kosti skrbno pobrane in oprane ter najbrž zavite v tkanino. Žara je bila položena v grobno nišo, sestavljeno iz opečnatega zidca in obdano s kamnitim obodom. Središčna lega groba – to morda nakazuje na povezavo z zasnovo

in izgradnjo grobne parcele v sredini 1. stoletja –, skrbno izdelana grobna konstrukcija in alabastrna žara kažejo na pripadnost otroka premožni in ugledni družini. Drugi otroški pokopi tega grobišča se s skromnim obredjem in preprostim pokopom namreč bistveno razlikujejo od tega. Tudi zato lahko morda domnevamo, da predstavlja grobna parcela 1 pokopališče članov družine, ki je posedovala vilo, ali njenih upravnikov.

Srečanje dveh svetov

V času, ko vila nastane, so Histri rimsko omiko že ponotranjili. Na nekaterih kaštelirjih, predvsem na tistih, kjer prebivalci niso bili preveč uporniški, je lahko sicer še vedno potekalo bolj ali manj ustaljeno histrsko življenje. Vseeno pa so bili ob izgubi suverenosti nad svojimi ozemlji – običajno je pri tem šlo za izgubo najbolj rodovitne zemlje – primorani sprejeti nov način življenja, morda kot najemniki znotraj velikih posestev.

Alabastrna žara je bila položena v grobnico, sezidano iz opek. Prekrivala jo je večja opečnata plošča.

Materina tožba

Otrok moj, moje najdražje,

neusmiljena smrt te je ugrabila in nam vzela tvoj smeh, tvoje zvedav pogled, tvoj nežni dotik.

Le poglej, kaj je ostalo za tabo: kupček pepela in drobcev kosti … in zdaj se moram posloviti še od tega. Hladen grob te čaka – in ti boš čakal v njem na dan, ko se spet snidemo.

Da ti bo lažje, bo tvoj pepel varovala ta alabastrna vaza. Vedno znova si bil očaran nad tem, kako žari, ko sonce proseva skoznjo. Ko si bil majhen, si se bal, da se boš opekel, če se je dotakneš – naj te le greje, zdaj in v večnosti pred tabo.

Poročno darilo tvojega deda, trgovca, je bila, ko sem se omožila s tvojim očetom in se preselila sem na neukročeni vzhod, k skrajnim mejam, ki odpirajo nove priložnosti. Z odprtimi usti si poslušal, ko sem ti razlagala, da je iz Etrurije, kjer so griči iz takega kamna. Od očeta si si izprosil obljubo, da ti bo dovolil z dedom na potovanje, ko boš večji. Pa ne, da bi trgoval – to te ni zanimalo! Hotel si odkrivati svet, moj mali raziskovalec …

Namesto tja si ga z očetom spremljal gor, na Kras, med divjake, menjavat posode in nakit za kože in med. Od tam si se vrnil poln spoštovanja. »Pametnejši so od nas,« si mi rekel. »Mar res, kako pa to?« »Ker govorijo naš in še svoj jezik, oče in ded pa jih ne razumeta!« in tvoj oče, ponosen bivši oficir, ni imel srca, da bi ti povedal, da smo jih latinščine naučili z ognjem in mečem …

Morda pa so te bogovi vzeli k sebi, da so ti, čista duša, prihranili spoznanje, kako krut zna biti ta svet. Tebi, ki si verjel, da je vsakdo, ki ga poznaš, del tvoje družine, ki nisi razumel, da se ljudje delijo na gospodarje in sužnje, ne videl, da je tvoja draga pestunja črna. In zato te bomo pogrešali vsi, od tvojega očeta do zadnjega sužnja.

Žara bo grela tvoj pepel, spomin nate pa bo grel naša srca, in dokler bo naš rod prebival tukaj, ne boš pozabljen.

Rimski priseljenci pa so se po drugi strani srečevali s problemi, nadlogami in nesrečami prvih kolonistov. Prilagajanje na nove razmere se je pogosto odražalo v visoki umrljivosti otrok. Tako žalostno zgodbo pripoveduje otroški grob 6 iz Križišča pri Spodnjih Škofijah z alabastrno žaro.

Alabastrna vaza

Alabastrne vaze so bile dragocenost že v rimskih časih. Nekatere so izdelovali v Egiptu, druge tudi v toskanski Volterri. Veljale so za odlično posodje za hrambo dragocenih tekočin – najboljšega vina ali dišavnih olj. V 1. stoletju pr. n. št. so jih začeli višji in bogatejši sloji uporabljati tudi kot žare ter tudi na ta način kazati svoj prestiž. Največ takih primerov poznamo seveda iz Rima in južne Italije, drugje pa predstavljajo izredno redkost. Na vzhodni jadranski obali jih poznamo le pet in vse razen tu predstavljene so bile najdene v pomembnih trgovskih ali upravnih središčih: Ogleju, Pulju, Zadru in Solinu.

Alabastrna žara je bila pokrita s pokrovom. V njej je bila shranjena žganina 10-letnega otroka.

Le ugibamo lahko, kako se je alabastrna vaza znašla v lasti družine, ki je živela in umirala pri Školaricah. Je šlo za podedovano dragocenost? Morda darilo? Ali smemo v njej videti dokaz trgovskih povezav lastnika s širnim svetom? Nekaj je gotovo: uporaba za žaro kaže na izjemno ljubezen do otroka, pokopanega v njej …

Literatura

Horvat J. 1999, Rimska provincialna arheologija v Sloveniji po letu 1965: poselitvena slika in drobna materialna kultura. – V: *Arheološki vestnik 50*; str. 247–257.

Mihovilić K. 2014. *Histri u Istri: Željezno doba Istre = Gli Isti in Istria: l'età del ferro in Istria = The Histri in Istria: the Iron Age in Istria*. – Monografije i katalozi: Arheološki muzej Istre.

Novšak M., Bekljanov Zidanšek, I. in T. Žerjal, 2019. *Križišče pri Spodnjih Škofijah*. – Arheologija na avtocestah Slovenije št. 81. – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Perna S., 2012, The colours of death. Roman cinerary urns in coloured stone. – V: *Interdisciplinary studies on ancient stone: proceedings of the IX Association for the Study of Marbles and Other Stones in Antiquity (ASMOSIA) Conference (Tarragona 2009)*; str. 787–800.

Stokin M. in K. Zainer, 2011. *Simonov zaliv / San Simone*. – Vestnik št. 23. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Žerjal T. in M. Novšak, 2020. *Školarice pri Spodnjih Škofijah*. – Arheologija na avtocestah Slovenije št. 86. – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Župančič M., 1990, Arheološka podoba Brega s Kraškim robom. – V: *Kraški rob in Bržanija: Zbornik v počastitev 500-letnice fresk v Hrastovljah*; str. 19–24.

PREDMETNI KATALOG

1. Žara iz alabastra, grob 6, Križišče pri Spodnjih Škofijah, inv. št. PMKp 20175; SE 164B, sek. 020, kv. E 3, PN 007,
Žara iz alabastra (sadra) z izvihanim ustjem in kratkim vratom, ki preide v visok, valjast trup z manjšima ročajema; k žari sodi profliran pokrovček z okroglim gumbastim držajem;
Žara: viš. 27,3 cm, pr.u. 11 cm, teža: 2765 g.
Pokrovček: viš. 4,5 cm, pr. 12 cm, teža: 608 g.

Snježana Karinja, Pomorski muzej - Museo del mare »Sergej Mašera« Piran - Pirano

OBRAZA S KOVANCEV

Rimski cesarici Favstina II. in Marcija Otacilija Severa

O videzu, vlogi, vplivu in položaju slavnih Rimljank v družbi nam ob poročanju antičnih avtorjev, preučevanju ostankov materialne kulture iz rimskega obdobja, kot so upodobitve v skulpturah, na poslikavah, mozaikih in drobnih predmetih, pričajo tudi numizmatične najdbe.

Na razstavi so predstavljeni trije kovanci s portretoma rimskih cesaric, ki jih hrani Pomorski muzej Piran: as in sesterc z likom Favstine II. in sesterc z upodobitvijo Otacilije Severe.

Kovanca z obrazom Favstine II.

Cesarica Favstina II. je upodobljena na bronastem kovancu svojega soproga, cesarja Marka Avrelija; odkrit je bil na območju cerkve sv. Jurija v Piranu. Novec je bil kovan med letoma 161 in 175 v Rimu. Na njegovi prednji strani, *averzu*, je upodobljena cesarica Favstina II., obrnjena v desno. Ob robu je napis *Favstina Avgusta* ali *Vzvišena Favstina*. Cesarica je upodobljena z značilno pričesko, s prečko na sredi glave, z mehko padajočimi kodrastimi lasmi, ki so nizko na tilniku zviti v figo. S svojim videzom je vplivala na mlada dekleta, ki so posnemala cesaričino modo, kar kažejo tudi številni ohranjeni kamniti portreti mladih deklet iz tega časa vzdolž celotnega ozemlja rimskega cesarstva. Favstinin obrazni izraz je sproščen in blag, vendar nekoliko odločen, njeno oko pa veliko, razprto in dominantno.

Prednja stran bronastega sesterca (inv. št. N64) Marka Avrelija s profilom Favstine II. in napisom FAVSTINA AVGUSTA, ki je bil kovan med letoma 161 in 175 v Rimu (RIC 1653); najdišče: cerkev sv. Jurija v Piranu.

Zadnja stran bronastega sesterca Marka Avrelija (Favstine II.) z upodobljeno boginjo Leticijo in napisom LAETI in v sredini SC, ki je bil kovan med letoma 161 in 175 v Rimu (RIC 1653); najdišče: cerkev sv. Jurija v Piranu. Okrajšavo SC lahko zasledimo na bronastih novcih med 1. in 3. stoletjem (od lat. senatus consultus). Ta izraz se nanaša na splošni dekret senata, ki je uravnaval kovanje novcev v tem času.

Na hrbtni strani kovanca, *reverzu*, je upodobljena rimska boginja veselja, plodnosti in obilja Leticija (izvorno Laetitia), ki stoji in v levi roki drži venček, v desni pa žezlo. Na splošno velja, da upodobljena božanstva in atributi na reverzih rimskih kovancev z upodobljenimi ženskimi portreti prikazujejo sporočila rimskih cesarjev, ki se navezujejo na vrline in značilnosti njihovih mater, žena ali sester. Tako se na reverzih kovancev s Favstino II. pojavljajo Cerera – boginja kmetijstva, žitnih pridelkov in materinstva, Diana – boginja svetlobe, svobodne narave, lova, zaščitnica poroda in devištva, Junona – najvišja boginja rimske mitologije, žena vrhovnega boga Jupitra in zavetnica mesta Rim, Mater Magna ali Velika mati, kar je rimsko poimenovanje boginje *Kibele*, matere plodnosti, ki je ščitila mesta in poljedelstvo, Konkordia – boginja sporazuma in zakonske skladnosti, Venera – boginja lepote, ljubezni in plodnosti, Vesta – boginja ognja in ognjišča in že prej omenjena Leticija. Vsi ti liki poudarjajo sporočilo cesarja Marka Avrelija, da je bila Favstina II. izredno cenjena, zlasti kot mati številnih otrok in simbol plodnosti ter vzorne zakonske zveze.

Novec je obrabljen, kar kaže tudi na pogostost uporabe. Na njem je viden še del napisa Laeti (od imena boginje Laetitie) in črki SC. Okrajšavo SC lahko zasledimo na bronastih novcih med 1. in 3. stoletjem (od lat. *senatus consultus*). To je izraz, ki se nanaša na splošni dekret senata, ki je uravnaval kovanje novcev v tem času.

Favstina II. (v literaturi poznana tudi kot Faustina Minor ali Favstina Mlajša) je bila hčerka Favstine I. (Starejše) in Antonija Pija (naziv Pij je oče prejel šele kasneje), ki je kot 15. cesar rimskega cesarstva vladal med letoma 138 in 161, ter žena cesarja Marka Avrelija (121–180). Ta je vladal med letoma 161 in 180, sprva skupaj z Lucijem Verom, po smrti Lucija Vera od leta 169 do svoje smrti pa samostojno.

Rojena je bila leta 130 v Rimu kot Annia Galeria Faustina. Slavnima zakoncema je bila četrti in najmlajši otrok, pa tudi njun edini otrok, ki je preživel do odrasle dobe. Že od majhnih nog je bila globoko zasidrana v politične vezi cesarskega Rima.

V rimskem času in kasneje skozi zgodovino, marsikje pa še danes, je bila ena od pomembnih dolžnosti in pravic očeta najti primernega moža za svojo hčer, zato so bile poroke praviloma dogovorjene. Teoretično sta morala biti fant in dekle dovolj stara, da sta privolila v zakonsko zvezo.

Že osemletno deklico Favstino sta njen slavni stric cesar Hadrijan (76–138; vladal je od leta 117 do 138), ki ni imel lastnih otrok, in oče Antonij Pij, takrat rimski senator, ki ga je Hadrijan tik pred svojo smrtjo posinovil, najprej obljubila Luciju Veru. Hadrijan je namreč domneval, da bo mlajši Ver sčasoma upravljal cesarstvo. Po nenadni smrti očeta Lucija Vera in smrti Hadrijana jo je njen oče zaročil z bolj obetavnim kandidatom za prestol Markom Avrelijem, materinim bratrancem, ki je tudi sam moral razdreti svojo zaroko s Ceonio Fabio. Favstinin oče Antonij Pij je sedemnajstletnega Marka Avrelija še pred njuno poroko tudi posvojil. To je bila takrat navada, da bi si zagotovil naslednika. Nasledstvo rimskega cesarskega prestola s posvojitvijo (adopcijo) je že od Nerve naprej temeljilo na cesarjevi izbiri najprimernejše osebe za opravljanje cesarske funkcije, s katero ni bil v bližnjih sorodstvenih razmerah, in njeni določitvi za naslednika. Cilj je namreč bil izogniti se slabostim krvnega nasledstva.

Prednja stran bronastega asa (inv. št. N63) Marka Avrelija s profilom Favstine II. in slabo berljivim napisom FAVSTINA AVGUSTA, ki je bil kovan med letoma 161 in 175 v Rimu (RIC 1652); najdišče: Sečovlje, ob regulaciji reke Dragonje.

Zadnja stran bronastega asa Marka Avrelija (Favstina II.), ki je bil kovan med letoma 161 in 175 v Rimu (RIC 1652); najdišče: Sečovlje, ob regulaciji reke Dragonje, inv. št. N63. Na reverzu je upodobljena Junona, ki stoji in v eni roki drži plitvo skledo – patero, v drugi pa žezlo, na levi strani je verjetno upodobljen pav. Napis ni berljiv.

Favstina se je kot petnajstletno dekle poročila leta 145 z devet let starejšim Markom Avrelijem. V leto njune poroke sodijo najbolj zgodnji kovanci (zlatniki, srebrniki in bronasti novci) z likom Favstine II.

Mark Avrelij je znan kot »dober« rimski cesar in po mnenju britanskega zgodovinarja iz 18. stoletja E. Gibbona kot »*cesar najsrečnejše dobe človeškega rodu*«. Kljub svoji filozofski naravnanosti se je moral v času svoje vladavine kar 17 let vojskovati. Že dve leti po tem, ko je zasedel prestol, so rimsko ozemlje na severu napadli Kaledonci in Germani, na vzhodu so Parti začeli osvajalne pohode. Čeprav so rimske legije po štirih letih uspele zavreti napade, so se na severni meji rimskega cesarstva začele težave z Markomani, Kvadi, Jazigi in Sarmati. Med letoma 166 in 180 se je Mark Avrelij bojeval proti zahodnogermanskemu plemenu Markomanom.

Ob svoji cesarski vlogi je poznan tudi kot filozof in znameniti stoik. V času svojega vladanja je napisal delo *Dnevnik cesarja Marka Avrelija*, sestavljeno iz 12 knjig. Njegove filozofske misli še danes prebirajo mnogi, saj predstavlja temeljni del svetovne književnosti. Delo je večinoma pisal v vojaških taborih.

Marmorni portret cesarice Favstine II., 2. stoletje, hrani Metropolitanski muzej, New York.

Favstina II. je v svojem 45. ali 46. letu umrla med potovanjem v Halalo, v gorovju Taurus v Kapadokiji, ko je spremljala svojega moža na vojaških pohodih, kar je tudi velikokrat prej počela. O njej se ni ohranilo veliko pisnih virov. Omenjena je pri Kasiju Dionu (155–235), vendar se njegovo delo *Zgodovina Rima* v originalu ni ohranilo v celoti. Prav tako je omenjena v *Historii Augusti*, zbirki življenjepisov rimskih cesarjev od Hadrijana naprej, ki pa med zgodovinarji velja za sporno in ne posebej verodostojno delo. O Favstini II. so krožile različne govorice, jo blatile in ji očitale ljubezenske pregrehe, nezvestobo ter razmerja z gladiatorji, mornarji in vojaki. Govoricam je bila izpostavljena še zaradi sina Komoda, ki ga je navkljub dotedanji praksi adoptivnih sinov oče Mark Avrelij razglasil za edinega svojega naslednika. Trdili so celo, da Komod ni sin Marka Avrelija, temveč kakšnega gladiatorja, češ da mu ni mar ne za filozofijo ne za cesarske posle in da se preveč navdušuje nad gladiatorskimi boji, se bori in nastopa v arenah, kot bi bil navaden gladiator. V *Historiji Augusti* je bila celo imenovana kot *Uxor Infamis* (Zloglasna soproga), njeni ljubimci pa naj bi bili Tertullus, Tutilius, Orfitus in Moderatus, pa celo mož njene hčerke Lucile, ki je bil nekoč prvi Favstinin zaročenec, Lucij Ver. Vendar je treba upoštevati dejstvo, da je delo *Historia Augusta* izšlo verjetno šele dvesto let po cesaričini smrti, da ni popolno in ne vsebuje vseh podatkov. Očitali so ji tudi zastrupljanje in spletko zoper lastnega moža, jo krivili za njegovo slabo zdravje in spodbujanje uporništva pri Avrelijevem vojskovodji Avidiju Kasiju, ki se je leta 175 celo razglasil za cesarja po lažni novici o smrti Marka Avrelija.

Favstina pa naj bi si ob ugotovitvi, da je njen soprog šibkega zdravja, ob sebi želela močno figuro, ki naj bi ščitila njene pravice in pravice mladoletnega sina Komoda, ki je takrat imel le 13 let, do cesarskega prestola.

Drugače pa je o Favstini nekaj zapisal sam Mark Avrelij v svojih *Meditacijah*. Zatrdil je, da je Favstina »ubogljiva, privržena in enostavna«. Priča smo torej popolnoma nasprotnim izjavam in videnjem osebnosti slavne cesarice. Zagotovo pa je, da Favstina II. ni bila le marginalno prisotna v svetu politike, ki je bila v rimski družbi izključno moška domena. Zato je zelo mogoče, da so lahko že njen način življenja, dejanja in prisotnost v tem moškem okolju sprožali najrazličnejše govorice in pretiravanja.

Favstina je svojega moža pogosto spremljala na različnih vojaških pohodih in z njim obiskovala rimske vojaške tabore (castrum) ter uživala v spoštovanju rimskih vojakov. Avrelij ji je podelil častni naslov *Mater Castrorum* ali »Mati tabora«, ki ga je prvič v zgodovini sploh prejela kakšna rimska cesarica. Pokopana je bila leta 175 ali 176 v veličastnem Hadrijanovem mavzoleju v Rimu in je bila posmrtno, tako kot njena mati, deležna božanske časti in naziv Diva. V njeno čast so izdelovali skulpture in gradili sakralne zgradbe. Njen kip je bil postavljen v tempelj Venere v Rimu. Halalo, kraj,

kjer je umrla, so preimenovali v Faustinopolis. Avrelij je obnovil dobrodelne ustanove za deklice sirote, imenovane Puellae Faustinianae ali »Favstinina dekleta«, ki jih je že prej ustanovil njegov tast Antonij Pij po apoteozi svoje soproge Favstine I., v čast kulta obeh Favstin, tako matere kot hčere.

V 30 let dolgem zakonu je Favstina rodila 13 ali, po nekaterih virih, celo 14 otrok. Kot sedemnajstletnica je leta 147 po rojstvu prvega otroka, hčere Domitie Favstine, prejela častni naslov Avgusta. Ta naslov se je podeljeval ženam ali sorodnicam rimskih cesarjev od Oktavijana naprej. Tudi njena mati Favstina I. je nosila ta častitljivi naslov.

Zato se pogosto ob upodobitvah Favstininega obraza na kovancih srečujemo z napisom Favstina Avgusta, kot je to primer tudi na obeh kovancih iz Pirana in Sečovelj. Čeprav je Favstina rodila veliko otrok in je veljala za zelo vzorno ter plodno mater, ni imela veliko sreče z otroki. Umrljivost otrok je bila velika ne glede na premožnost in status družine. Več kot polovica njenih otrok je zelo zgodaj umrla, le pet hčera in en sin so preživeli do odraslosti, drugi pa, kot se je takrat dogajalo, pogosto niso dočakali prvega rojstnega dne oziroma so umrli v otroških letih. Tudi smrtnost žena ob porodu je bila pogosta, vendar je očitno Favstina bila fizično zelo močna, da je lahko prestala napore vseh porodov.

Sodobnik Favstine Minor, ki je bil povezan z njo in njeno družino, je bil sloviti zdravnik Galen (130–200), doma iz Pergama, ki je študiral v Grčiji in Aleksandriji. Na povabilo Marka Avrelija in Lucija Vera je med letoma 162 in 166 bival v Rimu in se v Rim ponovno vrnil leta 169 ter tam ostal do svoje smrti kot zdravnik Favstininega in Avrelijevega sina Komoda.

Drugi kovanec, ki ga hranimo v Pomorskem muzeju Piran in ki ima inv. št. N63, je bil najden v petdesetih letih 20. stoletja v Sečovljah, ob regulaciji reke Dragonje. Gre za bronasti as (vrednost asa je bila manjša kot vrednost sesterca; en sesterc je bil vreden 2,5 asa), teže 7,67 g. Na prednji strani kovanca je upodobljen profil cesarice Favstine II. z napisom Favstina Avgusta. Na reverzu pa je upodobljena boginja Junona, ki stoji in v eni roki drži obredno skledo – patero, v drugi pa žezlo. Ob nogi je na levi strani pav, ki pa je zaradi obrabljenosti novca komajda opazen.

Kovanec z obrazom Marcije Otacilije Severe

»Laesa pudicitia est nulla reparabilis arte.«
(Prizadeta čistost se ne more popraviti z nikakršno umetnostjo.)

Prednja stran bronastega sesterca (inv. št. N62) s profilom Otacilije Severe in z napisom MARCIA OTACIL SEVERA AVG, kovanega v Rimu med letoma 244 in 249 ; najdišče: Sečovlje, ob regulaciji reke Dragonje.

Zadnja stran bronastega sesterca z upodobitvijo Pudicitije, ki sedi in z desno roko vleče tančico, v levi pa drži skepter. Ohranjen napis PVDICITIA AVG, spodaj pa SC.

Na tretjem kovancu, ki je bil najden v petdesetih letih 20. stoletja v Sečovljah, ob regulaciji reke Dragonje, se je ohranil obraz Marcije Otacilije Severe. O življenju in usodi rimske cesarice Marcije Otacilije Severe se ve zelo malo. Iz napisa na kovancu razberemo, da je tudi ona prejela častni naziv Avgusta. Na zadnji strani kovanca je upodobljena *Pudicitia*, ki predstavlja poosebljenje ženske nedolžnosti, čistosti in skromnosti, tako duhovne kot fizične. Način, na kakšen se je oseba predstavljala v javnosti, in njena komunikacija z drugimi sta bila zelo pomembna in v rimskem času pogosto idealizirana. Ob boginji Pudicitiji se na

kovancih z upodobitvijo Marcije Otacilije Severe pojavljajo tudi Konkordija – boginja skladnosti in zakonske zveze, Pietas – boginja predanosti, zvestobe, dolžnosti in verskega prepričanja, boginja varnosti in obstojnosti Securitas ter še marsikatera druga simbolna upodobitev njenih vrednot.

S Filipom Arabcem (lat. Marcus Julius Philippus), ki je bil po poreklu iz Sirije, od koder izvira tudi njegov vzdevek, se je Marcija Otacilija Severa poročila leta 234 in mu tri leta kasneje rodila sina Filipa II. Bila je hčer Severusa ali Severianusa, rimskega guvernerja Panonije, mati pa je izvirala ali pa je bila vsaj povezana z eno najstarejših rimskih družin *gens Marcia*. Njen brat Severianus je bil guverner Spodnje Mezije. In čeprav je Otacilija Severa bila plemiškega rodu, se o njej pred poroko ni dosti poročalo, kar kaže tudi na položaj in vlogo žensk v tistem času. Antični viri o Marciji Otaciliji Severi so zelo skromni, tako da predstavljajo poglavitni vir o cesarici novčne najdbe, kjer je cesarica upodobljena z diademom ter značilno valovito zelo zapleteno pričesko in je tako kot njene predhodnice močno vplivala na modo žensk tistega časa. Znani so primeri kovancev, kjer je cesarica upodobljena skupaj s soprogom in sinom, kar odraža politiko dvora ter njen vpliv. Glede na prikaze s kovancev sta zakonca verjetno imela še dva otroka: hčer Julijo Severo ali Severino in sina Kvinta. S soprogom Filipom Arabcem sta slovela kot zelo strpna do krščanstva. Filipova vladavina je bila zaznamovana z invazijo barbarov čez Donavo in notranjo državljansko vojno. Po vrsti vojnih pohodov proti Gotom in drugim plemenom na Donavi se je leta 248 vrnil v Rim, da bi praznoval 1000. obletnico ustanovitve mesta.

Marmorno doprsje mlade ženske s pričesko po vzoru Otacilije Severe, soproge cesarja Filipa Arabca. Valoviti lasje so razdeljeni v sredini, speti čez ušesa, da tvorijo ravno pletenico, pritrjeno na zadnjem delu glave. Sredina 3. stoletja, hrani Metropolitanski muzej, New York.

Kakšna je bila usoda cesarice po smrti soproga, ki je umrl leta 249 v bitki pri Veroni, in umoru še mladoletnega sina Filipa II., se ne ve točno. Po tragičnih dogodkih naj bi se cesarica povlekla v osamo in se je za njo izgubila vsaka sled.

Ohranjeni rimski kovanci, tako z likom Favstine II. kot Otacilije Severe, posredno in neposredno pričajo o njunih osebnostih, vplivu in vlogi ženske, soproge in matere v rimski družbi, vendar pa hkrati kažejo tudi na minevanje časa, istovetnost in razlike običajev ter večplastnost verodostojnosti zapisanega.

Literatura

Balbuza K. 2014, *Virtutes and Abstract Ideas Propagated by Marcia Otacilia Severa. Numismatic Evidence,* Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues, Studies in Honour of Professor Maria Dzielska, Krakow, str. 185–196.

Kaczanowicz W. 1996, *Propaganda of Philip the Arabian's dynastic idea (244–249 a. d.)*, numismatic evidence. »Notae Numismaticae«, str. 82–86, Silesian University, Katoivice.

Levick, B. M. 2014, *Faustina I and II, Imperial women of the golden age*, Oxford University Press.

Rausch S. 2011, *50 znamenitih, Rimska antika, Najpomembnejše osebnosti od Romula do Konstantina, predstavljene v esejih Svena Rauscha, prevedla Petra Finžgar,* Kranj, založba Narava.

Vodička T. 2006, *Marko Aurelije i Komod u izvorima i na filmu, »Pad rimskog carstva i »Gladijator«*, Latina & Graeca, nova serija, vol. 2, 10, str. 59–98, objavljeno na Hrčku, Portal hrvatskih znanstvenih časopisov, https://hrcak.srce.hr/.

Novci so bili opredeljeni v Numizmatičnem kabinetu Narodnega muzeja Slovenije.

Spletni viri

https://www.academia.edu/252853/Faces_of_power_imperial_portraiture_on_Roman_coins?email_work_card=view-paper, dostop: 18. 3. 2020.

https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/faustina-ii-130-175-ce, dostop: 2. 3. 2020.

https://www.ma-shops.com/roman-empire/faustina-ii/, dostop: 18. 3. 2020.

https://en.wikipedia.org/wiki/Faustina_the_Younger, dostop: 28. 2. 2020.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Historia_Augusta, dostop: 28. 2. 2020.

https://www.wikiwand.com/en/Faustina_the_Younger, dostop: 20. 3. 2020.

https://archive.org/stream/scriptoreshistor01camb/scriptoreshistor01camb_djvu.txt, dostop: 20. 3. 2020.

https://museum.classics.cam.ac.uk/collections/casts/otacilia-severa, dostop 22. 5. 2021.

https://www.britannica.com/biography/Philip-Roman-emperor, dostop 22. 5. 2021.

PREDMETNI KATALOG

1. Bronasti kovanec - sesterc Marka Avrelija (Favstina II.), kovan v Rimu 161-176, RIC 1653; pr. 3,2 cm; najdišče: cerkev sv. Jurija v Piranu, inv. št. N64 45317.

2. Bronasti kovanec - as Marka Avrelija (Favstina II.), kovan v Rimu 161-176, RIC 1652; pr. 2,5 cm, teža 7,71 g; najdišče: Sečovlje, ob regulaciji reke Dragonje, inv. št. N63 45316.

3. Bronasti kovanec - sesterc Filipa Arabca (Otacilia Severa), kovan v Rimu 244-249, RIC 209a, pr. 3,2 cm, teža 18 g; najdišče: Sečovlje, ob regulaciji reke Dragonje, inv. št. N62 45315.

Maja Bausovac, Pokrajinski muzej Celje

POBOŽNA ŽENA Z RIFNIKA

Rifnik, mogočen hrib na severnem obrobju Kozjanskega, ki dominira nad dolino reke Voglajne, je danes eno najbolj prepoznavnih arheoloških najdišč pri nas. V pozni antiki je na njegovem vrhu stala dobro organizirana naselbina. To je bilo obdobje, ko so se prebivalci nekoč cvetočih rimskih mest – med njimi tudi Celeje – pred nevarnostjo ob vpadih tujih ljudstev zatekali v mesta na jadranski obali in na težko dostopna, hribovita območja, kot je na primer Kozjansko. Tam so nastale t. i. višinske naselbine, prava mala mesta, ki so bila po potrebi samozadostna, sicer pa med seboj v stalnih stikih in dobro povezana. Poleg tega, da so nudila zaščito svojim ter okoliškim prebivalcem in bila dobro vojaško organizirana, so postala tudi duhovna središča.

Pogled na Rifnik z vzhoda (Foto: M. Bausovac)

Pogled na ostanke poznoantične naselbine iz zraka (Foto: B. Plevčak)

Ko je nevarnost dokončno minila, so prebivalci Rifnika ponovno poselili za življenje ugodnejše rodovitne doline v okolici in pozabili na naselbino na vrhu hriba. Tam so bili potem dolga leta le travniki in manjše njive, kamniti objekti pa so občasno služili kot vir gradbenega materiala, med drugim za gradnjo srednjeveškega gradu Reichenegg, katerega ruševine so še vidne na manjši vzpetini na severnem pobočju hriba.

Dobro vidni ostanki poznoantične naselbine so od nekdaj burili domišljijo domačinov. Tako so ruševine cisterne celo poimenovali Ajdovska zidanica, saj so bili prepričani, da so jo zgradili ajdi – velikani, ki so po ljudskem verovanju tu živeli pred človeškim rodom. O nekdanjih naseljencih so pričali tudi številni drobni predmeti, ki so jih domačini odkrivali v zemlji pri kmečkih opravilih in jih nato prinašali v muzej. S tem so spodbudili arheologe, da so se že v petdesetih letih prejšnjega stoletja lotili raziskav tedaj slabo poznanega arheološkega najdišča.

Sistematične arheološke raziskave, ki so nato na Rifniku potekale vrsto let, so razkrile sledove poselitve od mlajše kamene dobe dalje. Danes na površju vidni naselbinski ostanki so iz pozne antike, predvsem iz prve polovice 6. stoletja n. št., ko je bila zgrajena večina stanovanjskih objektov, cisterna za vodo in manjša cerkev, obnovljenemu obzidju so bili takrat prizidani obrambni stolpi, večji zgodnjekrščanski cerkvi pa manjši prostori na severni in južni strani ter nadkrita veža (narteks) pred vhodom. Na južnem pobočju Rifnika, približno 150 metrov pod naselbino, je bilo odkrito sočasno pokopališče z več kot sto grobovi.

Izgradnja oziroma prenova višinskih naselbin je bila na eni strani verjetno povezana z reformami bizantinskega cesarja Justinijana I. (527–565), na drugi pa je veliko vlogo odigrala tudi krščanska cerkev.

Krščanstvo se je razmahnilo predvsem ob koncu 4. stoletja, ko ga je cesar Teodozij I. (379–395) razglasil za državno vero. Takrat so v vseh večjih mestih nastala cerkvena središča in vzpostavljene so bile škofije. Nekatere med njimi so delovale še v 6. stoletju oziroma dokler se ni večina civilnega prebivalstva umaknila v bolj varne kraje. Na še vedno velik pomen vere v tistem času kaže dejstvo, da je bila v središču vsake poznoantične naselbine vsaj ena cerkev, običajno na najbolj dominantnem mestu. Na nekaterih višinskih postojankah – kot je na primer Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici – so nastala prava cerkvena središča, kjer so verjetno bivali škofi.

Tako ne preseneča, da tudi na rifniški naselbini tako po velikosti kot po legi izstopa velika zgodnjekrščanska cerkev, ki je bila delno raziskana že med drugo svetovno vojno, dokončno pa v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Sarkofag z dvema skeletoma po odkritju v narteksu rifniške cerkve (Foto: V. Berk)

Poleti leta 1976 je bila v jugovzhodnem vogalu cerkvenega narteksa odkrita s pokrovom zapečatena pravokotna kamnita skrinja (sarkofag). Že ob izkopu se je jasno pokazalo, da je bila skrinja postavljena namenoma ob izgradnji narteksa oziroma obnovi cerkve.

Sestavljena je bila iz klesanih peščenjakovih plošč in neokrašena, njene notranje mere pa so znašale 173 x 41 x 32 cm. Čeprav sta bila v njej odkrita dva skeleta, je bila skrinja narejena za eno osebo. Tudi na podlagi položaja kosti je bilo ugotovljeno, da je bil mlajši moški položen v sarkofag naknadno, medtem ko je bila grobna skrinja prvotno namenjena ženski, katere starost je ocenjena na 40 do 60 let.

Pri moškem skeletu je bila v predelu pasu najdena bronasta pasna spona s ščitastim trnom, ki jo lahko na podlagi primerjav umestimo v prvo polovico 6. stoletja. Ženska je imela v laseh prepleteno dragoceno srebrno iglo, ki se je ohranila v celoti. Gre za izredno redko najdbo, saj ji med doslej objavljenim gradivom nismo našli primerjav. Drugih predmetov v sarkofagu ni bilo.

Vprašanje, na katero verjetno nikoli ne bomo dobili odgovora, je, kdo je bila ženska, ki ji je bil namenjen tako edinstven pokop znotraj rifniške naselbine.

Lokacija pokopa vsekakor kaže na njen pomembni položaj znotraj cerkvene skupnosti, saj so druge pokojnike v tem času brez izjeme pokopavali na rifniškem grobišču. Razen redkih izjem je namreč že od prazgodovine veljalo strogo pravilo ločevanja živih od mrtvih oziroma pokopavanje umrli izven naselbin.

V zgodnjekrščanskih cerkvah so – navadno pod oltarji – shranjevali relikvije svetnikov, medtem ko pomen tovrstnih »privilegiranih« pokopov ostaja neznanka. Odkriti so bili namreč na še nekaterih drugih podobnih naselbinah, kot so Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici, Tonovcov grad nad Kobaridom, Ajdna nad Potoki, Zidani gaber nad Mihovim, Korinjski hrib nad Velikim Korinjem ipd. V cerkvi na Korinjskem

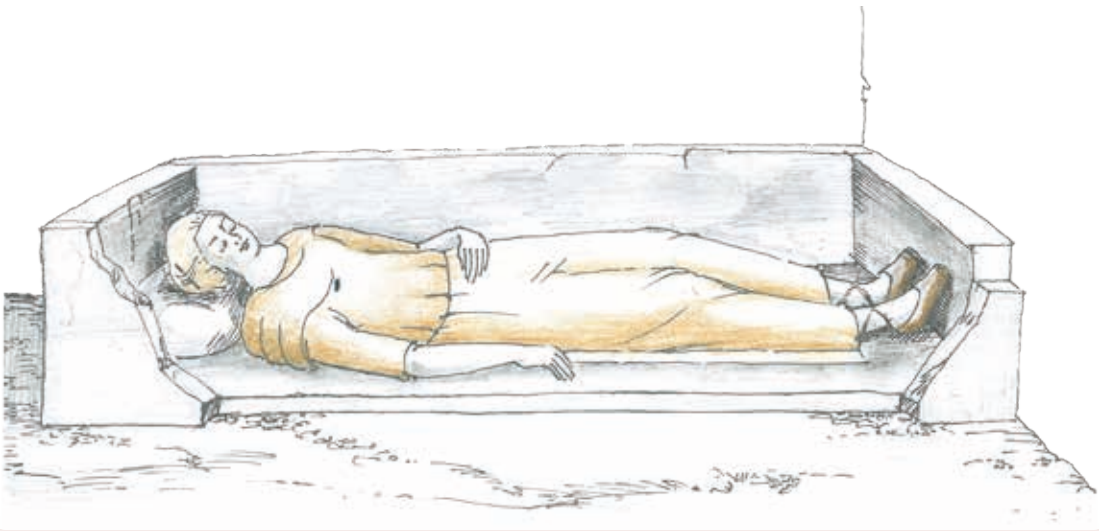

Risarska rekonstrukcija ženske ob pokopu v sarkofagu (Risba: J. Radšel)

hribu, ki po tlorisu močno spominja na rifniško, se je zidana grobnica nahajala celo na isti – južni strani narteksa in so v njej ravno tako pokopavali daljše časovno obdobje. Ne glede na to, ali je šlo za ženske ali moške pokojnike, so bili ob njih le redko najdeni kakršnikoli predmeti. To morda lahko pripišemo njihovi skromnosti, ki po krščanskem prepričanju velja za eno pomembnih vrlin, v nekaterih primerih pa morda tudi ropanju grobnic v kasnejših obdobjih.

Srebrna igla lasnica, odkrita pri glavi ženske, pokopane v sarkofagu. (Foto: N. Sovdat)

Izpostavljena lokacija pokopa (znotraj posvečenega prostora) na Rifniku nekoliko spominja na nedavno odkrit grob odrasle ženske na Gosposvetski cesti v Ljubljani, ki je umrla v zadnji tretjini 3. stoletja n. št., torej v času največjega preganjanja kristjanov. Pokopana je bila ravno tako v sarkofagu, z dragoceno stekleno skodelo v naročju, nad njenim grobom pa je bila postavljena kapela (memoria), kakršne so po navadi gradili nad grobovi mučencev. Poseben status ženske potrjujejo tudi kasnejši grobovi, ki so bili brez izjeme razporejeni okoli nje – po običaju pokopa *ad sanctos* (v bližini groba svetnika oziroma na posvečenem mestu).

Zgolj sklepamo lahko, da so bili vsaj primarno v zgodnjekrščanskih cerkvah morda pokopani posvečenci ali celo mučenci, morda pa tudi – kljub skromnosti pokopov – pomembni predstavniki skupnosti in cerkveni donatorji.

Literatura

Bolta, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju, poznoantična naselbina in grobišče*, Katalogi in monografije 19, Ljubljana.

Ciglenečki, S. 1992, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. – Podsreda.

Ciglenečki, S., Z. Modrijan in T. Milavec 2020, *Korinjski hrib in poznoantične vojaške utrdbe v Iliriku*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 39, Ljubljana.

Leben-Seljak, P. 2006, Antropološka analiza poznoantične skeletne serije z Rifnika, *Arheološki vestnik* 57, 427–455.

Pirkmajer, D. 1994, *Rifnik, arheološko najdišče*. Vodnik. – Celje.

PREDMETNI KATALOG

1. V celoti ohranjena srebrna igla okroglega preseka; na zgornjem koncu tri okrogle glavice, med njimi narebrena površina, in koničast zaključek; dolžina 14,4 cm, inv. št. PA-611.

Aleksandra Nestorović, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož

EVROPA, SEMITSKA MATI EVROPEJCEV

Mozaik s centralnim prizorom ugrabitve Evrope

Današnji Ptuj, nekdaj cvetoča rimska kolonija Petoviona, se je razvila v največje mesto na območju med severnim Jadranom in Donavo. Vodili so jo priseljenci iz Italije, ki so pripadali najpremožnejšim družinam. Del mestnega prebivalstva so sestavljali staroselci, ki so bili keltskega porekla. Mesto je doseglo največji razcvet v 2. in 3. stoletju. Pomembni državni uradi so dali Petovioni poseben pomen. Tu so bili arhiv in matični urad za Zgornjo Panonijo ter centralni urad za davek na dediščino v obeh Panonijah in osrednji uradi ilirske carine, katere območje je segalo od Bavarske do Črnega morja.[1] Prebivalci tako pomembnega mesta so si lahko privoščili razkošna bivališča z luksuzno opremo. Ena takšnih premožnih četrti je stala na Zgornjem Bregu.

Leta 1893 so odkrili arhitekturne ostanke vil z osmimi mozaiki. Mozaiki odlične kakovosti so krasili primestne vile (*villae suburbane*), ki so povezovale vojaški in civilni del mesta. Vila, ki je bila označena kot manjša, ni bila nikoli v celoti izkopana, zato ne vemo natančno, ali pripada istemu arhitekturnemu kompleksu kot mozaiki južneje od nje. Po opremi kaže na premožnost in blagostanje lastnika. Na severni strani je imela kurišče za centralno ogrevanje. Od tam je bila toplota speljana v hišne prostore. Osrednji reprezentančni prostor z mozaikom je imel talno in stensko gretje, krasile so ga freske in štukature z ornamentom v obliki *kimatona*. Omet je bil rdeče barve. Na tleh je bil večbarvni mozaik s centralnim prizorom ugrabitve Evrope,[2] ki je morda krasil sprejemnico razkošne vile. Mozaik so zaradi njegove izjemnosti shranili v Univerzalnem muzeju Joanneum v Gradcu, danes je razstavljen v lapidariju muzeja.

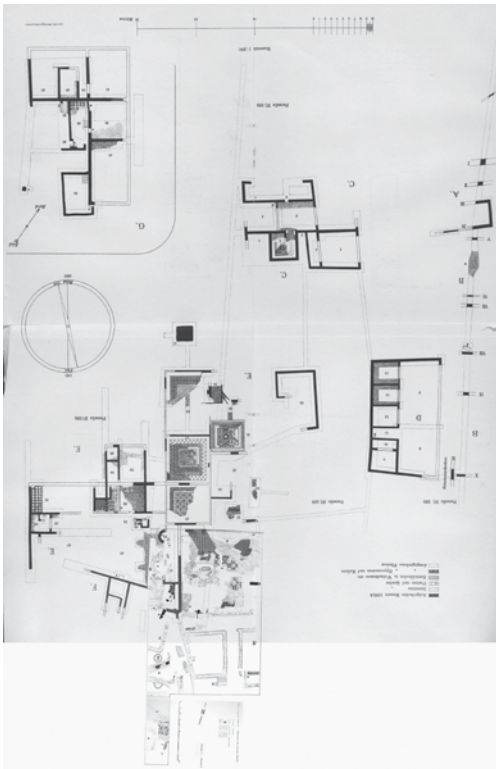

Tloris vil, Zgornji Breg na Ptuju. V stavbi C je bil mozaik s prizorom Evrope (Načrt Andrej Preložnik, po Jenny 1896 in Mikl Curk 1966)

Mozaik s prizorom ugrabitve Evrope, ki je bil velikosti 400 x 400 cm, uokvirjata širok bel in ozek črn pas. Kvadratno ornamentalno polje bele osnove ima borduro črno-bele pletenine. V kvadratno polje segajo štirje trikotniki, ki se z vrhovi dotikajo notranjega kroga. V štirih vogalih so prikazani četrtinski segmenti kroga. Ti liki imajo borduro večbarvne dvotračne vase zaključene pletenine. Polnilni motivi različno oblikovanih polj so večbarvni rastlinski motivi listov in vitic. V središčnem medaljonu je upodobljena ugrabitev Evrope.[3] Evropa na biku je prikazana gola v plapolajočem ogrinjalu. Z desno roko drži rob ogrinjala, z levo pa se oprijema bika za desni rog. Bik je prikazan v profilu proti desni, v gibanju. Pod njim je nekaj talnih črt, ki ponazarjajo vodo. Prizor upodablja trenutek, ko Zevs v podobi bika ugrabi feničansko princeso in se z njo požene čez morje.

1 Horvat, Nestorović 2020, 20.
2 Jenny 1896, 1–5, T. VII, T. IX.
3 Djurić 1976, 599, 560.

Mozaik s prizorom ugrabitve Evrope, Zgornji Breg na Ptuju (Fotografija: Primož Stergar, dokumentacija Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož in Univerzalnega muzeja Joanneum)

Stratigrafski oziroma arheološki podatki iz časa, ko je bil mozaik izkopan, niso tako izčrpni, da bi lahko na njihovi podlagi natančneje datirali mozaik, zato se moramo zanašati predvsem na slogovno-tipološke analize. Preplet dvotračne, vase zaključene pletenine sodi v čas od druge polovice 3. do sredine 4. stoletja.[4] Vendar glede na osrednji motiv Evrope na biku, ki je značilno poganski in je bil brez dvoma nesprejemljiv za krščansko skupnost,[5] mozaik najverjetneje ni poznejši od časa vladavine Dioklecijana (konec 3. in začetek 4. stoletja). Cesar Dioklecijan je namreč skušal obnoviti poganstvo in je preganjal krščanstvo. Mozaik je najverjetneje nastal v času od druge polovice 3. do začetka 4. stoletja in sodi v tako imenovano krizno obdobje imperija. Za razliko od drugih motivov, npr. v bližini odkritega mozaika s prizorom Belerofonta, ki ubija Himero, ali pa motivom Orfeja med živalmi, katerih ikonografijo je krščanska umetnost prevzela in se je nadaljevala v zgodnji srednji vek.[6]

4 Rinaldi 2007, 456.
5 Mastnak 2001, 200–203.
6 Nestorović 2020, 56–57; Nestorović, Preložnik 2019, 137.

Rekonstrukcija celotnega mozaika z ohranjenim delom originala (Izvedba rekonstrukcije: Gregor Oštir, izris originala mozaika po Jenny)

V 3. stoletju je rimsko mesto Petoviona živelo še v polnem obsegu, proizvodnja in trgovina sta cveteli.[7] Vendar se je kriza v imperiju stopnjevala zaradi notranjih bojev za oblast in vdorov germanskih plemen v imperij ter premikov ljudstev na vzhodu. Vrh krize sovpada z vlado cesarja Galiena, ki je sredi 3. stoletja prevzel oblast.[8] Galien je z reformami povečal moč vojaškega sloja, ki ga je sestavljal vrh viteškega stanu. Cesar je prenovil tudi strukturo vojske in ustanovil manjše vojaške enote (*vexillationes*), ki so delovale samostojno. Poslane so bile na vojaška krizna območja. Taki oddelki so prišli tudi v Petoviono, vzroki za njihovo namestitev pa niso povsem jasni. Vojaška posadka v Petovioni, ki je bila tedaj strateška točka v zaledju ogroženega mejnega ozemlja, je branila vstop v Italijo in obenem nadzorovala živahno trgovsko jantarno pot, ki je povezovala sever in vzhod s Sredozemljem.[9] V tem času so v Petovioni zgradili tudi tretji mitrej,[10] ki je povezan z vojsko in vojaškimi dogodki.

Vprašanja, ki se postavljajo, so, ali sta gradnja mitreja na Bregu in razkošne vile v njegovi bližini povezana. Ali je mitrej pripadal vili in je zasebni tempelj? Ali sta nastanek in prenova razkošnih vil povezana z vojaško aristokracijo? Najbolj imeniten mozaik,

7 Horvat 2003, 155–158; Nestorović 2012, 14–20.
8 Bratož 2007, 318–335.
9 Ragolič 2015, 319.
10 Abramić, 1925, 183.

odkrit v istem predelu Petovione, ki ima upodobitev Belerofonta, lahko datiramo v čas druge polovice 3. do polovice 4. stoletja. Pripadajoča vila je sicer bolj oddaljena od mitreja proti zahodu, vendar je zaradi motiva na mozaiku moč sklepati, da je bila povezana z vojaško aristokracijo.[11]

Do konca 4. stoletja je v rimskem cesarstvu opazno kopičenje kapitala v rokah maloštevilnih vodilnih družin, ki kažejo svoj status in blagostanje z gradnjo razkošnih vil.[12] To lahko pričakujemo tudi od vodilnih petovionskih družin. Premožnim družinam italskega izvora se pridružijo vojaške elite. Z upadanjem politične moči centralne oblasti je začela lokalna aristokracija pridobivati pomen, lahko je svobodneje nadzorovala in upravljala teritorij.

Mit o Evropi ima več različic in se prepleta z drugimi miti, osnovna struktura pa je preprosta. Feničansko kraljično Evropo, ki je s spremljevalkami nabirala cvetje na morski obali, je ugrabil Zevs v podobi bika. Ko se je približala lepi živali in se igraje povzpela na njegov hrbet, se je pognal v morje in jo odnesel na Kreto. Iz njune zveze se je rodilo pet otrok. Tako se je izoblikovala nova kretska dinastija. Evropini in Zevsovi otroci so s svojimi potomci poselili kontinent. Zevs je Evropo (tolažilno) obdaril in jo dal za ženo kretskemu kralju Asteriju.[13]

Zgodba o Evropi sodi h kolonizacijskim mitom. Evropa je bila primorana v življenje na Kreti, njeni potomci pa so poselili obale Sredozemlja in notranjost. Mit kaže na širjenje civilizacije z Vzhoda. Feničani so prinesli pisavo, urbanizacijo, zakone in razširili gojenje oljke ter vinske trte. Kulti, ki so vključevali bika, so bili v minojski kulturi osrednjega pomena. V sredozemskem svetu je govedoreja povezana s kulturami s stalno naselitvijo, mrežo mest in visoko razvitimi upravnimi sistemi.

Evropa, središče vseh razvojnih poti, je ostala povezana s prvotno mitsko zgodbo. Vendar pa ta zgodba o začetnici mnogih rodov, dežel in mest vključuje še druge prvine. Ena izmed njih je nasilje. Nova skupnost ali mesto potrebuje ženske predvsem za rojevanje delovne in vojaške sile, saj nimajo političnih pravic. »Ugrabitev« ali nasilna prilastitev žensk, ki so jo antična mitologija in literarna dela polna, je v bistvu posilstvo.[14] Herodot v *Zgodbah* navaja, da je bilo ugrabljanje žensk povod za vojne med Grki in barbari. Mit o Evropi je zgodba o ugrabitvi in posilstvu, predstavljena kot ljubezenska zgodba.[15]

Helenistični pesnik Mohos romantizira mit, kar je vplivalo na rimske pesnike in se preneslo v ikonografijo. Vergilova Eneida, eno najpomembnejših rimskih del, opisuje prizor bika, ki ugrabi Evropo. Ta ustanovitveni mit časti »zlato dobo«, cesarja in državo. Umetniki Avgustove dobe so razvili preprost in jasen simbolni jezik, ki se je razširil po imperiju ter prodrl v zasebno sfero.[16] Posilstvo in spolno nasilje se je zlagoma preobrazilo v ljubezensko zgodbo.

V kontekstu ljubezenske zgodbe, idilične pobožnosti in prosperitete lahko razumemo tudi upodobitev Evrope na biku na mozaiku v vili premožnega petovionskega meščana. Ni dvoma, da je mozaik brez besed opozarjal obiskovalce o načinu življenja, bogastvu, izobrazbi in vrednotah hišnega gospodarja. Te so povezane z vrednotami države s svojimi miti in tradicijo, ki v tem času temelji še v poganstvu.

Mozaik s prizorom ugrabitve Evrope je eden najprestižnejših antičnih spomenikov, odkritih na Ptuju. Ne samo zaradi njegove kakovosti, ampak predvsem zaradi

11 Nestorović 2020, 55, 56.
12 Rinaldi 2007, 354.
13 Roman, Roman 2010, 167–169.
14 Slapšak 2017, 254–259.
15 Mastnak 2001, 190, 191.
16 Zanker 1988, 101–112.

sporočilnosti. Motiv kaže na dolgo tradicijo rimske oziroma evropske kulture in njene splošne dobrobiti.

Semitski izvor imena Evropa je sicer vprašljiv, gotovo pa je ime predgrškega izvora. Povezava mita o Evropi s semitsko civilizacijo trči ob evropska prizadevanja, kako očistiti antično Grčijo – zibelko evropske civilizacije – vsakršnega semitskega kulturnega vpliva.[17]

Mit o Evropi je še vedno aktualen, ugrabljena ženska pa predstavlja arhetip. Odstira nasilje nad ženskami, ugrabitev in posilstvo ter priča o neminljivih migracijah iz vzhodnega Sredozemlja. Evropa je mati številnih evropskih narodov, vendar tudi ogledalo neenakosti, ksenofobije in rasizma. Zato sodobna Evropa kot politična skupnost znova postaja vse bolj mit.

Literatura

Abramić, M. 1925, *Poetovio, vodnik po muzeju in stavbnih ostalinah mesta*, Ptuj, 172–192.

Bratož, R. 2007, *Rimska zgodovina* 1, Ljubljana.

Djurić, B. 1976, *Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije*, separat AV XXVII, Ljubljana.

Horvat, J. 2003, Poetovio, Development and Topography. V: (M. Šašel Kos, P. Scherrer, ur.) *The autonomous towns of Noricum and Pannonia*. Pannonia I, Situla 41, Ljubljana, 153–189.

Jenny, S. 1896, Poetovio. *Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung Kunst- und Historischen Denkmale*, 1–22.

Mastnak, T. 2001, Mit o Evropi: udomačevanje posilstva, *Filozofski vestnik* XXII, 1, Ljubljana, 183–204.

Mikl Curk, I. 1966, Poskus rekonstrukcije rimske stavbe na Zg. Bregu v Ptuju, *Varstvo spomenikov* XI, Ljubljana 1967, 5–9.

Nestorović, A. 1012, Velemesto Petoviona. V: (M. Vomer Gojković, ur.) *Sprehod skozi tisočletja, arheologija Spodnjega Podravja*, Ptuj, 10–25.

Nestorović, A. 2020, Belerofont, junak na krilatem konju in njegova simbolika. V: (M. Štajner ur.), *Umetnost Ptuja in ptujski umetniki*, Ptuj, 47–59.

Nestorović, A., A. Preložnik 2019, Orfejev spomenik kot pranger: sočasna upodobitev in percepcija v domoznanskih opisih. *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož* 6, Ptuj, 125–143.

Rinaldi F. 2007, *Mosaici e pavimenti del Veneto. Province di Padova, Rovigo, Verona e Vicenza* (I secolo a. C.-VI secolo a. C.), Antenor. Quaderni 7, Roma, Venezia.

Ragolič, A. 2015, Galienovo obdobje in vloga vojske v Petovioni. V: J. Istenič, B. Laharnar, J. Horvat (ur.) *Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, KIM 41, Ljubljana, 317–340.

Roman, L., M. Roman, 2010, Europa. *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*, ZDA, 167–169.

Slapšak, S. 2017, *Antična miturgija,* Ljubljana.

Zanker, P. 1988, *The Power of Images in the Age of Augustus,* University of Michigan press.

17 Mastnak 2001, 185, 188.

PREDMETNI KATALOG

1. Mozaik s prizorom ugrabitve Evrope, Zgornji Breg na Ptuju, druga polovica 3. do začetka 4. stoletja, celota 400 x 400 cm.

Jože Štukl, Loški muzej Škofja Loka

RENESANČNA GOSPA NA KROŽNIKU LOŠKE SLIKANE MEŠČANSKE KERAMIKE

Nastanek in razvoj mesta Škofja Loka

Škofjo Loko so v 12. stoletju povsem na novo ustanovili freisinški škofje, in sicer v središču Loškega gospostva v zavetju Stolpa na Kranclju, nad sotočjem Selške in Poljanske Sore. Mesto je nastalo na dveh terasah. Najstarejši del predstavlja na zgornji terasi ležeči Mestni trg ali Plac, ki se je razvil do sredine 13. stoletja. Z rastjo in širitvijo naselbine se mu je na spodnji terasi ob koncu 14. stoletja pridružil še Spodnji trg ali Lontrg. Naselbina se je zaradi ugodne lege ob pomembni prometni poti hitro razvila v bogato trgovsko in obrtno središče.

Zaradi varnosti so bila srednjeveška mesta obzidana. Na prvo omembo mestnega obzidja v Škofji Loki naletimo leta 1314. Skozenj je vodilo v mesto pet vrat, utrjenih s stolpi z lesenimi ostrešji. Znotraj obzidja, ki je bilo obdano z jarkom, so se nahajale hiše loških meščanov, ki so bile na Mestnem in Spodnjem trgu zaradi optimalne izrabe prostora postavljene strnjeno ena ob drugo. Parcele so bile ozke in dolge, na trg je gledalo glavno pročelje hiše, za stanovanjskim poslopjem pa so bili gospodarski objekti in vrtovi. Sprva so bile hiše v Škofji Loki preproste lesene, enonadstropne, pokrite z dvokapno streho, krito z lesenimi skodlami. Leta 1511 je mesto prizadel rušilni potres, kar je, poleg nastopa renesanse, močno vplivalo tudi na zunanjščino mestnih stavb. Prvotne enonadstropne, večinoma lesene hiše so zamenjale dvonadstropne kamnite hiše. Strogo funkcionalnost so obogatili dekorativni elementi, fasade so razgibali nadstropni pomoli oziroma so jih poživile slikarske in kiparske dekoracije. Za mesto se je začel uporabljati izraz »pisana Loka«. V 17. stoletju sta Škofjo Loko prizadela dva huda požara. Leta 1660 je pogorel Mestni trg, leta 1698 pa Spodnji trg. Po obnovah je renesančni videz mestnih hiš sčasoma delno zakrila baročna preobleka, svoje pa so k spreminjanju mestne vedute prispevala tudi kasnejša stilna obdobja vse do današnjega časa. Vendarle pa v jedru Škofja Loka še vedno skriva svoje ne le renesančno, temveč celo srednjeveško srce, ki mestu daje pridih starodavne mističnosti.

Požar na Spodnjem trgu leta 1698. Kopija Franceta Kosa iz leta 1840, hrani Loški muzej Škofja Loka.

Podatki o najdišču in arheološke najdbe

Leta 1972 so pri gradnji podaljška samopostrežne trgovine podjetja Veletrgovina Loka (današnji Mercator) na dvorišču hiše na Mestnem trgu 9, na območju nekdanjega komuna, naleteli na arhitekturne ostanke iz obdobja gotike ter številne keramične in kovinske najdbe. Zaradi ogroženosti najdišča je prišlo do zaščitnih izkopavanj, ki jih je izvajal Ljubljanski regionalni zavod za spomeniško varstvo pod vodstvom Marijana Slabeta in Jožeta Omana.[1] Zemljena nasutja, ki so zapolnjevala dvorišče, so vsebovala

1 Oman 1972, 1–14.

Lokacija najdišča s številko 165 je obarvana rumeno, mapa Škofje Loke, Franciscejski kataster, 1825.

najrazličnejše ostaline materialne kulture poznega srednjega in novega veka. Posamezne najdbe so bile raztresene po celotnem izkopnem polju, večja koncentracija pa je bila v severozahodnem kotu dvorišča, kjer so naleteli na odpadno jamo, v kateri se je material nabiral skozi daljše časovno obdobje.[2]

Med najdbami prevladuje kuhinjsko oziroma ognjiščno posodje, med katerim srečamo velike posode debelih sten, kozice različnih velikosti, majhne in velike lonce s pokrovkami, najrazličnejše sklede ter pladnje in krožnike, okrašene z valovnico. Med keramičnim gradivom zaslužijo posebno pozornost lepo okrašena podnožja lončenih peči, velika žerjavnica ter preproste neglazirane in glazirane lončaste ter oploščene pečnice. Med bogatejše kovinske najdbe, ki spadajo k opremi konjenika, sodita sedelni stremeni rombične oblike z železnim jedrom in bogato okrašeno bronasto prevleko s sledovi pozlate. Med predmeti vsakdanje rabe srečamo železno svetilko z nastavkom za svečo, dele jedilnega pribora (žlice), predmete za osebno nego (koščene krtačke), dele noše (železni sponi, lasni glavnik, iglo, okrogel ploščat gumb, okrašen bakren naprstnik), dele okenske zasteklitve (svinčene okvirje z vloženimi pihanimi stekelci) in različno orodje (vile, del motike, srp, kladivo, železne kline, kljuke ter žeblje). Med vsem tem gradivom je bila odkrita tudi velika količina živalskih kostnih ostankov in školjk, ki zgovorno pričajo o prehranjevalnih navadah loških meščanov. Kuhinjsko oziroma ognjiščno posodje in najrazličnejše predmete vsakdanje rabe iz komuna časovno umeščamo v obdobje od 16. pa vse do 18. in celo 19. stoletja.[3]

2 Slabe 1977, 55; Štukl 2004, 13–14.
3 Štukl 2002, 60–61; 2004, 14–15.

Gravirano in slikano renesančno posodje – loška slikana meščanska keramika

Poleg preprostega ognjiščnega posodja in najrazličnejših predmetov vsakdanje rabe so bile na območju komuna odkrite tudi velike količine kvalitetnega namiznega graviranega in slikanega keramičnega posodja – loške slikane meščanske keramike, med katerim so oblikovno zastopani različni tipi krožnikov, latvic, skled in pladnjev. Gre za namizno posodje, ki predstavlja tedanje prehranjevalne navade in hkrati tudi način serviranja hrane.

Vse posode so bile izdelane na lončarskem vretenu in okrašene s tehniko vrezovanja oziroma graviranja. To okrasje je tudi bogato obarvano. Najdemo pa tudi posode, kjer so se omejili le na slikani okras. Vse posode so bile nato še prevlečene z brezbarvno glazuro in ponovno žgane.

Med barvami, ki so se uporabljale za poslikavo, so zastopane štiri osnovne barve: zelena, modra, rumena in rjava. Še večjo barvno pestrost pa so lončarji pridobili z mešanjem osnovnih barv.

Motivika zajema izbor predstav iz rastlinskega sveta, kjer zasledimo liste, vitice, cvetove, razne plodove in podobno. Med živalsko motiviko so pogosti prikazi ptičev, rib in petelina. Najštevilnejši in zdaleč najbogatejši pa so geometrični motivi, in sicer od najenostavnejših koncentričnih krogov, obrobnih pletenic s krožnimi ali oglatimi linijami, sosledja črt, pik, cikcak ornamentov, trikotnikov, kvadratov, rombov, mrež in številnih kombinacij teh in podobnih motivov. Izraznost motivike sega od realističnih do stiliziranih prikazov.[4]

Posebnost predstavljajo veliki krožniki z vrezanimi letnicami in posameznimi črkami abecede. Krožnik z upodobitvijo ženskega doprsja v profilu lahko uvrstimo med reprezentančne kose slikane keramike, ki je služila tudi obdarovanju ob najrazličnejših priložnostih.

Preprosti ljudje so se oskrbovali le z najosnovnejšim, za domačo rabo nujno potrebnim posodjem iz bližnjih lončarskih delavnic, medtem ko so bili posvetna in cerkvena gospoda ter bogatejši meščani založeni tako s preprostim kuhinjskim kot tudi bogato okrašenim namiznim posodjem. To se je ločilo glede na dragocenost in bogastvo ornamenta na posodje za vsakodnevno rabo in tisto, ki je služilo odličnejšim priložnostim in so ga prinesli na mizo le ob posebnih slovesnostih, praznikih ali obisku uglednih gostov. Namen takšnih prezentacij dragocenega poslikanega posodja je bil narediti vtis na gosta in hkrati poudariti gospodarsko moč ter družbeni položaj lastnika. Razkazovanje takega posodja je potekalo na dva načina: iz njega so postregli gostu ali pa je bilo razstavljeno na posebni mizi[5] oziroma skrinji zraven pogrnjene mize, za katero so gostje sedeli. Drugi namen luksuzne keramike je bilo obdarovanje. Iz pisnih virov je znano, da so se ob rojstvu, krstu, sklepanju zarok, pogodb, ob porokah in obiskih uglednih gostov obdarovali z dragocenim posodjem.

Proti koncu 15. stoletja se je dvignil standard slovenskih meščanov. To se odraža v arhitekturi, kjer je prihajalo do številnih prezidav v smislu udobnejšega in lepšega bivališča ter tudi pri uporabi različnih prestižnih predmetov. V opremi stanovanja je domače prebivalstvo sledilo novostim in modi, ki je veljala v širšem srednjeevropskem prostoru. Slikana keramika postane v tem času modni krik, zato je bila zelo zaželena dobrina. Škofja Loka je bila s trgovskimi potmi, ki so potekale po obeh dolinah, močno povezana s severno Italijo. Poleg trgovcev z blagom so prihajali po teh poteh tudi tuji mojstri in z njimi nove tehnologije ter izdelki. Med njimi tudi lončarji, saj je bilo poleg drugih zahtev učno potovanje v tujino pogoj za opravljanje mojstrskega izpita pri vsakem cehu.

4 Šubic 1980, 309–310.
5 Žvanut 1994, 176.

O izvoru loške slikane meščanske keramike lahko z veliko verjetnostjo trdimo, da je bila izdelek domačih lončarjev in ne import. V načinu okraševanja in motivih pogosto opazimo sorodnost s sočasnimi severnoitalijanskimi keramičnimi izdelki. Seveda pa vse ostaja zgolj na nivoju sorodnosti. Glede izvedbe in kombiniranja motivov ter okrasa je loška slikana meščanska keramika nekaj posebnega. Tudi glede na močno škofjeloško lončarsko tradicijo, ki je izpričana v virih že pred uradno ustanovitvijo lončarskega ceha leta 1511, in ne nazadnje glede na veliko količino odkritega posodja domnevamo, da gre za izdelke domačih lončarjev, čeprav narejene pod vplivom razvitejših lončarskih središč.

Na prostoru komuna odkrite primerke loške slikane meščanske keramike časovno umeščamo v 16. in prvo polovico 17. stoletja.[6]

Krožnik z ženskim doprsnim portretom

Posebnost med gradivom loške slikane meščanske keramike, odkrite na prostoru škofjeloškega komuna, tako po kvaliteti izdelave kot v motivnem smislu, predstavlja krožnik, izdelan iz svetlo rjave gline. V sredini je realistično upodobljen doprsni portret ženske v noši in s frizuro v renesančnem stilu 16. stoletja. Osrednji motiv, ki ga obdaja pletenica z ostrimi robovi, je izveden v tehniki graviranja in slikanja, ob uporabi bele, rumene, rjave, zelene in modre barve za poslikavo. Zaradi večje obstojnosti okrasa je bil sprednji del krožnika prevlečen še z brezbarvno glazuro, preden ga je lončar dal v ponovno žganje. Predmet hranimo v Loškem muzeju v Škofji Loki in je obiskovalcem na ogled v stalni zbirki.

Keramični krožnik z upodobitvijo ženskega doprsnega portreta v noši in s frizuro v renesančnem stilu 16. stoletja. Hrani Loški muzej Škofja Loka.

Renesansa, ki se je začela v Italiji in se razširila po vsej Evropi, je predstavljala preporod in osvoboditev človeka iz tesnih srednjeveških spon ter nakazala prehod v novi vek. V ospredje je začela postavljati človeka, obujati antiko in njene ideale, njen vpliv pa je bilo čutiti v literaturi, filozofiji, umetnosti, arhitekturi, glasbi, politiki, znanosti in celo religiji. V tem času se je, seveda predvsem v višjih družbenih slojih, začela pojavljati ženska modernega časa, pripravljena, da vstopi v svet, ki ji je bil do takrat nedosegljiv. Z dostopom do izobraževanja so ženske postajale samozavestnejše, začele so pisati pisma, pesmi in zgodbe, nekaterim pa je bila omogočena tudi udeležba v aktivnem vsakdanjem življenju in celo v politiki.

Albrecht Dürer: Nemka iz Benetk, okrog 1507. Olje na platnu, Dahlem Museum, Berlin.

Odmev tega širšega evropskega dogajanja srečamo tudi na obravnavanem krožniku loške slikane meščanske keramike. Kdo je bila portretirana renesančna dama iz Škofje Loke, s čim se je ukvarjala in kakšen status je uživala v tedanji družbi, najbrž ne bomo nikoli izvedeli. Kljub vsemu pa njena osnovna sporočilnost ni zato nič manjša. Že njena prisotnost nakazuje, da je bila Škofja Loka v tem času ne le v gospodarskem smislu visoko razvito moderno mesto, ampak so njeni prebivalci dosledno sledili tudi modnim in duhovnim trendom časa ter prostora.

6 Štukl 2002, 61–65; Štukl 2004, 16–19.

Literatura

Oman, J. 1972, Zaščitno izkopavanje Komuna na dvorišču hiše Mestni trg 9 v Škofji Loki od 17. 5. do 5. 9. 1972. Terenski dnevnik (rokopis).

Slabe, M. 1977, Loška slikana meščanska keramika. – *Loški razgledi* 24, 55–57.

Štukl, J. 2002, Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Štukl, J. 2004, Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke. Katalog razstave. Loški muzej Škofja Loka.

Šubic, Z. 1980, Nova razstavna zbirka v Loškem muzeju. – *Loški razgledi* 27, 308–310.

Žvanut, M. 1994, Od viteza do gospoda. Ljubljana.

PREDMETNI KATALOG

1. Krožnik loške slikane meščanske keramike iz svetlo rjave gline z vrezanim in slikanim okrasom bele, rumene, rjave, zelene in modre barve. V osrednjem delu srečamo upodobitev ženskega doprsnega portreta v profilu v noši in s frizuro v renesančnem stilu, 16. stoletje. Osrednji motiv je obrobljen s pletenico.
Premer 31 cm, višina 5,5 cm, inv. št. AS 1182. Loški muzej Škofja Loka.

Oži Lorber, Posavski muzej Brežice

EVROPA V EVROPI – SPRVA MIT, ZATEM CELINA

Ugrabitev Evrope, del freske zrcalnega oboka Viteške dvorane gradu Brežice

Ugrabitev Evrope, del alegorije elementa vode na freski vzhodnega dela zrcalnega oboka Viteške dvorane gradu Brežice slikarja Frančiška Karla Remba (1675–1718), nastale okoli leta 1703, sodi med manj znane upodobitve mita o Evropi, čeprav je bil prav ta s temačno platjo o ugrabitvi in prilastitvi med najbolj priljubljenimi motivi od antike pa vse do danes.

Grad Brežice, danes Posavski muzej Brežice, z Viteško dvorano in poslikavo Frančiška Karla Remba (1675–1718) z začetka 18. stoletja. (Foto: S. Srečkovič)

Upodabljanje Evrope v umetnosti se je začelo v antični Grčiji, obudilo kasneje v obdobju renesanse in razmahnilo predvsem v baroku. Ob splošnem poznavanju antike, temeljnih pesnitev in dram mojstrov grškega pesništva in dramatike Homerja, Hezoida, Ajshila, Sofoklesa in Evripida ter rimskega Vergila so bile v obdobju zgodnjega baroka posebej pomembne Ovidijeve Metamorfoze, za izdajo katerih je poskrbel J. V. Valvasor leta 1680 na Bogenšperku. Prav te veličastne mojstrovine antične poezije z dramatičnimi mitološkimi motivi, alegorijami in personifikacijami so postale navdih mnogim naročnikom in njihovim ustvarjalcem, posebej naročnikoma fresk Viteške dvorane gradu Brežice Ignacu Mariji grofu Attemsu (1652–1732), soprogi grofici Mariji Regini (1659–1715), roj. Wurmbrand-Stuppach, in slikarju Frančišku Karlu Rembu.

Viteška dvorana gradu Brežice je s svojo poslikavo edinstvena iz časa baroka na Slovenskem. Zaradi veličastnega, v celoti poslikanega dvoranskega prostora je prvovrstna galerija z bogato mitološko vsebino. O avtorstvu fresk so se mnenja strokovnjakov razhajala, vendar je na podlagi arhivskega vira izpričano, da je poslikava Viteške dvorane delo slikarja Frančiška Karla Remba, rojenega v tedanjem Ratmannsdorfu (Radovljici), ki se je v istodobnem Rheinu (Brežicah) mudil v letih 1702 in 1703. Prvih slikarskih veščin se je učil pri očetu, slikarju Janezu Juriju (Radovljica (?), ok. 1648 – Radovljica, 9. 3. 1716). Na povabilo grofa Ignaca Marije Attemsa (1652–1732) je že v začetku 18. stoletja odšel v Gradec in pred tem na šolanje v Italijo. Študiral naj bi v Benetkah in Rimu, v Lothovi delavnici in na akademiji Sv. Luke. Neposreden vpliv tega študija je opazen v vsem njegovem opusu, tudi na freskah v Viteški dvorani gradu Brežice. V celotno poslikavo velikega dvoranskega prostora, kjer se skozi skrivnostno motiviko grško-rimske mitologije izkazuje odličnost plemiške rodbine Attems, je slikar pred razkošnim renesančnim vrtom s fontano vključil svojo celopostavno podobo v vsej eleganci in galantni drži baročnega

Viteška dvorana s freskami in ovalnimi slikami Frančiška Karla Remba (1675–1718), vključenimi v poslikavo že ob njenem nastanku ok. leta 1703. Na dveh ovalih sta upodobljena naročnika fresk Ignac Marija grof Attems (1652–1732) in soproga Marija Regina grofica Attems (1659–1715), roj. Wurmbrand-Stuppach, z otroki. Danes sta izvirnika hranjena v Joanneumu v Gradcu. (Foto: L. Rudman)

Ugrabitev Evrope, del freske zrcalnega oboka Viteške dvorane gradu Brežice slikarja Frančiška Karla Remba (1675–1718), nastale okoli leta 1703 (Foto: S. Rožman)

dvorjana, iz katere je razvidno, da se je, navkljub mladosti, zavedal svoje slikarske veličine. Kasneje se je uveljavil predvsem v Gradcu in na Dunaju, kjer je slikal za plemstvo in mnoge cerkvene naročnike ter se s tem zapisal v zgodovino avstrijskega baročnega slikarstva. Deloval je v Gradcu in na Dunaju, kjer je zapustil številne poslikave, med drugim v palači Attems v Gradcu, stenske in stropne poslikave v cerkvah in samostanih ter številne oltarne podobe za različne cerkve na današnjem avstrijskem ozemlju (Škaler, S. 1968, Resman, B. 1995, Lechner, G. M. 2010).

Eno svojih prvih velikih del je zapustil Brežicam s poslikavo dvorane tedanjega Attemsovega gradu. Zazrt v preteklost je F. K. Remb zrcalni obok in strop po zgledih sočasnih italijanskih slikarjev Pietra da Cortone in Guida Renija oživil s plastično otipljivimi mitološkimi prizori, v katere je znal vnesti zračnost narave in radoživost figuralno upodobljenih mitoloških likov. Vse je naslikano širokopotezno z barvno svežino, od scensko učinkujoče pokrajine do teatraličnih prizorov, katerih izhodišče so antična mitologija oziroma Ovidijeve Metamorfoze (Cimperman-Lipoglavšek, M. 1996).

Dr. Jože Kastelic je izpostavil, da je v Brežicah in palači Besenghi degli Ughi v Izoli Ovidij postal likovno viden, čeprav so na baročnih freskah dvorane in stopnišča prizori bolj mitološki kot zgodovinski, predvsem pa alegorični, ker je v izbiri prizorov razvidna aluzija na plemiškega naročnika.

Naročnika fresk Ignac Marija grof Attems (1652–1732) in soproga Marija Regina Attems (1659–1715), roj. Wurmbrand-Stuppach, upodobljena z otroki. F. K. Remb, ok. 1703, kopija, Viteška dvorana gradu Brežice (Izvirnika: Gradec, Joanneum, Alte Galerie, fotomontaža: B. Zupančič)

Ignac Marija grof Attems (1652–1732), znan kot odličnik in mecen umetnosti, je po končani šestnajstletni vojni s Turki (1683–1699), kjer je bil nazadnje udeležen kot vrhovni proviantni mojster Slavonske vojne Krajine, postal leta 1703 resnični član notranje-avstrijskega tajnega sveta (Zadravec, D. 2009). V tem času je nastala poslikava Viteške dvorane v Brežicah. Skupaj z ženo sta s tem proslavila čas miru, ki je zavladal deželi po končani t. i. dunajski vojni s Turki.

Ignac Marija grof Attems (1652–1732) in Marija Regina (1659–1715), roj. Wurmbrand-Stuppach, sta se poročila leta 1685 v Gradcu. Med letoma 1686 in 1699 se jima je rodilo trinajst otrok, toda odraslost jih je dočakalo le pet. Ob smrti enega od otrok je oče ganljivo zapisal, da je »moja najdražja žena s še posebej težkim porodom po božji in njegove najdražje matere milosti rodila sina, ki je bil takoj krščen in nato še nekaj časa živel, potem pa je bil kot angel sprejet v nebeško slavo« (Hajdinjak, B. 2019). Zakonca, ki sta živela pretežno v Gradcu, sta pogosto obiskovala svoje podeželske rezidence, med katere je sodil prenovljeni grad Brežice, ki sta ga pridobila leta 1694 (Zadravec, D. 2009). Njun zakon je bil nedvomno skladen in spoštljiv, o čemer pričajo tudi enakovredno zastopani upodobitvi zakoncev na dveh portretih z otroki ter njuna rodbinska grba v brežiški dvorani. Obe ovalni sliki sta deli F. K. Remba in sta bili vkomponirani v stensko poslikavo brežiške dvorane.

Žena in mati Marija Regina grofica Attems, roj. Wurmbrand-Stuppach (Gradec, 3. 6. 1659 – Brežice, 24. 4. 1715), je na portretu upodobljena s tretjerojeno Marijo Šarloto Ano Henriko (1687–1742) in najmlajšim sinom Ferdinandom Hiacintom Marijo (1697–1723), kasnejšim jezuitom v Parmi, tretji otrok z lovorjevim vencem morda predstavlja alegorijo, s katero se je hotela mati pokloniti spominu preminulega otroka. Marija Regina grofica Attems je povila trinajst otrok, vendar jih je na njeno veliko žalost po porodu ali nekaj let zatem umrlo osem.

Avtoportret slikarja Frančiška Karla Remba (1675–1718), del stenske freske, Viteška dvorana gradu Brežice, ok. 1703 (Foto: L. Rudman)

Mož in oče Ignac Marija grof Attems (Ljubljana, 15. 8. 1652 – Gradec, 11. 12. 1732) je upodobljen s tremi sinovi, najstarejšim Francem Dizmo (1688–1750), Tadejem Kajetanom (1691–1750) in Ernstom Amadejem (1694–1757), kasnejšim ljubljanskim nadškofom.

Danes sta v Viteški dvorani na mestu izvirnih podob reprodukciji, izdelani po izvirnikih, ki ju hrani Universalmuseum Joanneum v gradu Eggenberg v Gradcu (Avstrija). Z vrnitvijo reprodukcij odtujenih ovalnih podob slikarja F. K. Remba smo leta 2018 dopolnili dolgoletno vrzel in videz Viteške dvorane približali času, ko je tu začel svojo pot mlad radovljiški slikar, star komaj 28 let, kamor sta ga pred letom 1703 povabila zakonca, grof Ignac Marija in Marija Regina grofica Attems, tedanja lastnika gradu Brežice.

Slikar F. K. Remb, ki je v celoti poslikal v dve nadstropji segajoči dvoranski prostor, ki predstavlja prvovrstno galerijo z bogato mitološko vsebino, povzeto po literarnih

predlogah iz grško-rimske mitologije in Ovidijevih Metamorfoz, je v zrcalnem delu na vzhodni strani upodobil alegorijo elementa vode, kjer je eden izmed prizorov motiv ugrabitve Evrope.

Motiv s poslikave o ugrabljeni Evropi, ki se je z družicami igrala na obali Tira, pripoveduje zgodbo o lepi princesi Evropi, v katero se je zaljubil bog Olimpa, Zevs. Preobražen v bika jo je zvabil, da je z njim zaplula proti Kreti. Prav ta prizor je upodobil slikar F. K. Remb na freski v Viteški dvorani gradu Brežice.

Mit o Evropi predstavlja del videnja sveta, porojenega v antični Grčiji, ki vključuje ugrabitev in pomeni nasilno prilastitev ženske. Mlado in lepo princeso Evropo je zaslepil in zapeljal Zevs, bog neba in zemlje, bog vseh bogov in vseh ljudi, ki je svoji ženi Heri neprenehoma povzročal preglavice s svojo pohotnostjo ljubimca in si prilaščal ženske, preobražen v mnogotere podobe.

Očaran od lepote mlade smrtnice Evrope, hčere feničanskega kralja Agenorja in Telefase, se je zaradi strahu pred ljubosumno ženo Hero spremenil v bika. Krilati bog Hermes mu je moral prignati čredo kralja Agenorja na obalo Tira, kjer je lepa princesa Evropa z družicami v zahvalo nimfam rasti in rodovitnosti nabirala cvetje ter pletla vence. Med čredo se je pomešal preobraženi Zevs. Lepi bik je postajal princesi čedalje bolj prikupen, zato je povabila družice, naj se mu približajo. Zavihtela se je na njegov hrbet in tedaj je bik poskočil s tal, zaplaval v morje in jo preko oceana ponesel na otok Kreto. Ugrabljeno princeso je odložil na obrežju v Gortini pod zimzeleno platano, ki je po verovanju ljudi dajala zavetje postelji smrtnice Evrope in preobraženega Zevsa. Kot vladar na Kreti je Evropi obljubil varstvo, če ga osreči s svojo ljubeznijo. Zaslepljeno dekle je privolilo v ljubezen. Naslednje jutro, ko je Evropa objokovala svojo usodo, ji je boginja ljubezni Afrodita razodela, da jo je ugrabil Zevs, bog Olimpa. S skrunitvijo ji je podaril nesmrtnost in poimenovanje dela sveta, kjer je odtlej bivala.

V tej zvezi so bili rojeni Minos, kasnejši kretski kralj, Radamantos in Sarpedon. Zapuščeno princeso s sinovi je sprejel Asterij, na Kreto priseljeni Ajolec, kretski kralj, začetnik nove kretske dinastije. V zakonu s smrtnikom Asterijem sta bila rojena Dodon in Karnej. Vsi Evropini sinovi so bili pomembni možje, tako kot njeni bratje, ki so po celem Sredozemlju širili kulturne pridobitve Feničanov.

Znano je, da ime celine Evropa izhaja iz antične mitološke zgodbe o Evropi, ki so jo skozi čas interpretirali v različnih kontekstih, tako kot zgodovino samo. Čeprav je zgodovina evropskih prebivalcev različna, je etimološki vir evropskega spomina v antičnem mitu o Evropi.

Z volutami obdana grba predstavljata rodbinska grba Attemsov-Svetokriških s trikoničastim likom in Marije Regine, roj. Wurmbrand-Stuppach, s stoječim zmajem na kroni, ki bruha ogenj. Marmorni relief neznanega kamnoseka je del nagrobnika Marije Regine grofice Attems (Gradec, 1659 – Brežice, 1715) iz leta 1715. (Foto: G. Molan)

Evropa je bila mit, preden je postala celina. To naj bi pomenilo, da ima celina – zemljepisno neenovita, a geografsko določljiva, danes predvsem politična skupnost – dolg in imeniten rodovnik. Pregovorno zadržani Angleži so ob drugih volitvah v evropski parlament izdali znamko z upodobitvijo Evrope na biku (M. Mastnak). V Ljubljani je bil postavljen spomenik Evropi, ki je po besedah S. Slapšak dokaj prozorno in naivno sporočilo o prihodnosti države, vendar oboje priča, da je mit o Evropi aktualen še danes.

Upodobitev Evrope na freski v Viteški dvorani nekdanjega Attemsovega dvorca, nastali v času baroka, je alegorija elementa vode in govori o večnem antičnem mitu o Evropi, sprva smrtnici, zatem boginji.

Boginja Evropa velja za mater Evropejcev in predstavlja jasen arhetip – žensko energijo, energijo kreacije, ustvarjanja in rojevanja novega. V času redefinicije kaznivega dejanja posilstva v Sloveniji in številnih spolnih zlorab, travmatičnih dogodkov z daljnosežnimi uničevalnimi posledicami, je treba prepoznati tudi temno plat mita o boginji Evropi, ki je najprej smrtnica, ženska, ugrabljena in posiljena.

Odlomek iz pesnitve Ovidijevih Metamorfoz

»… kraljična se drzno celo je povzpela
biku na hrbet – v nevednosti, h komu zares se privija –
bog pa tedaj se polagoma s kopnega, s čvrste obale
v plitvo morje ob obrežju pomika z varljivim korakom;
dlje še od tod se poda in prek morskih širjav valovitih
nosi svoj plen: drgetaje ugrabljenka zdaj se ozira
k bregu, ki zginja za njo, in roga se oklepa z desnico,
z drugo se hrbta drži; oblačila vihrajo ji v vetru.«

(Publij Ovidij Nazon, Metamorfoze, prevod: Barbara Šega Čeh)

Literatura

Cimperman-Lipoglavšek, M., 1996, Baročno stropno slikarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1996.

Hajdinjak, B. 2019, Marija Regina Attems, roj. Wurmbrand-Sttupach (1659–1715), Razstavni katalog Štirje elementi: 3 – Zemlja, 109–110, Brežice.

Lechner, G. M. 2010, Der Barockmaler Franz Carl Remp (1675–1718), doktorska disertacija, Universität Wien, Dunaj.

Lorber, O. 2018, Ozaveščanje o neprecenljivi kulturni dediščini skozi izhodišča antične kulture, Zbornik II. kongresa slovenskih muzealcev, 36–44, Brežice.

Mastnak, T. 2001, Mit o Evropi: udomačevanje posilstva, Filozofski vestnik, letnik XXII, številka 1, 183–204, Ljubljana / spletna povezava: http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ROWDTESR, dostop: 5. 10. 2020.

Resman, B. 1995, O nekaterih starejših radovljiških likovnih umetnikih, Radovljiški zbornik, 175–194, Radovljica.

Schwab, G., J. Kastelic, J. Dolenc, P. Kovačič in P. Učakar 2017, Najlepše antične pripovedke. Zlata veja grškega mita v mitološkem drevesu starega sveta. Mitološki pregled. Mladinska knjiga, Grafika Soča, Ljubljana, Nova Gorica.

Slapšak, S. 2017, Antična miturgija, 254–259, Beletrina, Ljubljana.

Škalar, S. 1968, Brežice, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 15 knjižica zbirke vodnikov, Ljubljana.

Zadravec, D. 2009, Postavitev in postavljalec materialnih in rodbinskih temeljev plemiške družine Attems na Štajerskem, Zbornik občine Slovenska Bistrica III, 99–114, Slovenska Bistrica.

PREDMETNI KATALOG

1. Alegorija elementa vode: Ugrabitev Evrope, ok. 1703, Frančišek Karl Remb (1675–1718), del freske zrcalnega oboka na vzhodnem delu Viteške dvorane gradu Brežice, hrani: Posavski muzej Brežice, evid. štev. NKD/ EŠD: 49.

2. Portret Marije Regine grofice Attems, roj. Wurmbrand-Stuppach (1659–1715), z otroki, ok. 1703, Frančišek Karl Remb (1675–1718), reprodukcija po izvirniku (Gradec, Joanneum, Alte Galerie), v. 308 cm, š. 212 cm, hrani: Posavski muzej Brežice, akc. štev. 1286/2018.

3. Portret Ignaca Marije grofa Attemsa (1652–1732) z otroki, ok. 1703, Frančišek Karl Remb (1675–1718), reprodukcija po izvirniku (Gradec, Joanneum, Alte Galerie), v. 308 cm, š. 212 cm, hrani: Posavski muzej Brežice, akc. štev. 1287/2018.

4. Avtoportret, ok. 1703, Frančišek Karl Remb (1675–1718), del stenske freske na vzhodnem delu Viteške dvorane gradu Brežice, hrani: Posavski muzej Brežice, evid. štev. NKD/ EŠD: 49.

5. Grb Marije Regine grofice Attems, roj. Wurmbrand-Stuppach (Gradec, 3. 6. 1659 – Brežice, 24. 4. 1715) – del nagrobnika Marije Regine grofice Attems, 1715, neznani kamnosek, relief, marmor, v. 74 cm, š. 66 cm, g. 11 cm, hrani: Posavski muzej Brežice, inv. štev. KZ1/2467–6.

ŽENSKE V JEKLARSKI INDUSTRIJI

Metalurgija in z njo povezano železarstvo oziroma jeklarstvo je že tisočletja pomembna gospodarska dejavnost, tradicionalno v pristojnosti moških, a so ženske, kot dokazuje zgodovina, imele pomembno vlogo pri razvoju te panoge. Delitve vlog ter delitev dela in opravil, opredeljenih po spolu, večinoma izvirajo iz razlik fizične moči in tradicionalne delitve del na moške in ženske. Industrializacija je postopoma oblikovala podobo delavke. V proletarskem okolju so delo žensk zunaj doma legitimirale predvsem ekonomska nujnost in materialne potrebe družine. S kulturnega vidika zaposlitev žensk pomeni velik prelomni proces socialne storilnosti in delitve socialnih vlog, kar je ženskam omogočalo pot k poklicnemu delu. Ženske so vedno opravljale moška dela, posebej v časih, ko so zaradi vojne ostale z družino same. V 19. in 20. stoletju so se v zgodovino jeklarske industrije zapisale mnoge ženske, največkrat socialno šibke pomožne delavke. Po drugi svetovni vojni so podjetja jeklarske industrije vse več žensk zaposlovala tudi na strokovnih delovnih mestih. Vstop v poklice, ki so bili do tedaj izključna domena moških, jim je omogočilo izobraževanje in številne so se uveljavile kot odlične strokovnjakinje.

Ulivanje serijske litine v strojni livarni Železarne Ravne leta 1959 (Foto: KPM Muzej Ravne na Koroškem)

Ženske v jeklarski industriji

Prva ženska, ki jo ustno izročilo povezuje s plavžarstvom na Slovenskem, je bila Hema Krška, koroška kneginja in svetnica, ki je imela posesti na Koroškem, Štajerskem in Dolenjskem. Ustno izročilo ji pripisuje »plavž svete Heme« pri Nomenju blizu Bohinja, a zgodovinska dejstva izročila ne potrjujejo. V omenjenem kraju je v 17. stoletju delovala livarna železa, kjer so vlivali železne retorte za žganje živosrebrne rude v Idriji, »vojaške inštrumente«, železne peči, možnarje in druge izdelke. Konec 18. stoletja livarna ni več obstajala. Domnevamo lahko, da so Hemo Krško s plavžem v Nomenju povezali leta 1938, ko jo je papež razglasil za svetnico. Isto leto je arheolog Walter Schmit načrtoval arheološka izkopavanja v Nomenju in je v prijavi za sredstva nakazal morebitno povezavo s kneginjo in svetnico.

Hema Krška, tudi ustanoviteljica krškega ženskega samostana, je umrla leta 1045. O njej so nastale številne legende. Z njo povezujejo legendo o pravični plači, ki pripoveduje o plačilu za delo. Delavci, rudarji, so si v prisotnosti Heme z mize sami vzeli denar, toliko, kolikor so presodili, da so ga zaslužili.

Stoletja pozneje je v znani podjetniški rodbini Zois **Serafina, roj. Aichelburg** (1791–1849), po smrti moža Karla, dediča premoženja Žige Zoisa, prevzela vodenje podjetja na Gorenjskem. V skrbi za donosno poslovanje podjetja, ki naj bi ji omogočilo preskrbo še mladoletnih otrok, je med letoma 1836 in 1849 posodobila proizvodnjo. Po vzoru Prevalj je uvedla angleško tehnologijo pudlanja in valjanja jekla. Po njeni smrti je premoženje prešlo na sina Antona in leta 1869 na Kranjsko industrijsko družbo.

Iz znane podjetniške rodbine industrialcev bratov Rosthorn, ki je na Slovenskem uvedla angleško tehnologijo proizvodnje jekla, ko je na Prevaljah leta 1835 začela

proizvajati prve železniške tirnice v monarhiji, izhaja **Rose von Rosthorn, por. Friedmann** (1864–1919). Priznano avstrijsko alpinistko je leta 1901 naslikal na platno avstrijski slikar Gustav Klimt. Njeno črno obleko je okrasil z drobnimi minerali. Na simbolni ravni jo minerali povezujejo z njenimi predniki, ki so znali bogastvo narave predelati v jeklo in uporabne jeklene izdelke.

Slika Rose von Rosthorn-Friedmann, avtor Gustav Klimt, 1900–1901 (Vir: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Klimt, 18. 3. 2021)

Brat Rosinega deda Daniela, **Franz Rosthorn** (1796–1877), je študiral rudarstvo, geodezijo in mineralogijo na rudarski akademiji v Banski Štiavnici. Z drugim bratom Augustom je sodeloval v Volšperški železarski družbi in pri izgradnji železarne na Prevaljah. Z zetom Josephom Leodegarjem Canavalom sta avtorja leta 1854 natisnjenega pregleda mineralov in kamenin Koroške. Svojo zbirko mineralov je Franz Rosthorn podaril celovškemu muzeju.

Ženskam se zaradi dela v težki industriji delo doma ni zmanjšalo, doprinesle pa so pomemben vir k družinskemu proračunu in zagotavljanju eksistence. Njihova vloga in položaj v industriji sta se vidno spremenila v letih svetovnih vojn. Takrat so hote ali prisilno prevzemale tudi težka in odgovorna dela. Potem ko jim je v 20. stoletju postalo dostopnejše univerzitetno znanje, so se nekatere diplomantke zaposlile tudi v jeklarskih podjetjih. Tako je leta 1960 z Instituta »Jožef Stefan« prišla v Železarno Ravne **Eva Perman, roj. Nauta**, takrat že pomembna strokovnjakinja za spektroskopijo. Z raziskovalnim in znanstvenim delom je pomembno prispevala k razvoju kemijskega laboratorija v podjetju. Z delom Kemijskega laboratorija se je Železarna Ravne uvrstila med vodilne tovrstne jeklarske laboratorije v Jugoslaviji in Evropi.

Ženske so se vedno bolj uveljavljale tudi na tem moškem področju dela. Prva ženska na čelu železarskega podjetja na Ravnah na Koroškem, železarske družbe Noži, je v devetdesetih letih postala **Ivana Klančnik** (1944), med letoma 2000 in 2004 tudi prva

Ruske ujetnice med drugo svetovno vojno v jeklarni na Ravnah (Foto: Maks Dolinšek)

Delavke pri gradnji novih obratov v železarni po letu 1945; KPM Muzej Ravne na Koroškem (Foto: Maks Dolinšek)

Milena Sevčnikar pri spektrografu v Železarni Ravne
(Foto: zasebna last)

županja Občine Ravne na Koroškem. Kot prva z akademskim nazivom doktorica znanosti s področja metalurgije je v Metalu Ravne zapisana **dr. Tatjana Večko Pirtovšek**, vodja oddelka Metalurški razvoj in raziskave. Znanstveno delo posveča problemu vročega preoblikovanja najtežje preoblikovalnih orodnih jekel, kot so ledeburitna orodna jekla za delo v hladnem in hitrorezna jekla.

Dr. Tatjana Večko Pirtovšek, vodja oddelka za Metalurški razvoj in raziskave v SIJ Metal Ravne
(Foto: Skupina SIJ, SIJ Metal Ravne, Dobran Laznik)

Jeklena volja umetnic in športnic

Z jekleno voljo so z jeklarstvom povezane tudi umetnice in športnice. Akademska kiparka **Milena Braniselj** je avtorica jeklene skulpture Forma viva (1981), postavljene pred osnovno šolo Prežihovega Voranca na Ravnah na Koroškem. Branisljeva je edina ženska v Jugoslaviji, ki so ji zaupali oblikovanje štafete mladosti ali Titove štafete, ki so jo vsako leto mladinci ponesli po Jugoslaviji in jo 25. maja v Beogradu izročali maršalu Titu. S štafetno palico so mu predali tudi voščila in želje mladih. Branisljeva je dobila priložnost za oblikovanje štafete mladosti leta 1979. Po njeni zasnovi so jo iz jekla in

Milena Braniselj - Kranjc, edina ženska oblikovalka štafetne palice, in Franc Fale, direktor Železarne Ravne (Foto: KPM, Muzej Ravne na Koroškem)

Vrhunski športnici Petra Majdič in Urška Žolnir sta svečano ponesli na pot po Sloveniji olimpijsko baklo Tokio 2020. (Foto: Skupina SIJ, Dobran Laznik)

stekla izdelali v Železarni Ravne. Na pot po Jugoslaviji jo je prva odnesla **Alenka Kolmančič, dijakinja Gimnazije Ravne**.

Zgodba razvoja Železarne Ravne je leta 2014 pritegnila pozornost mlade dramaturginje **Teje Kovše**, ki je zbrala skupino ljubiteljskih igralk in igralcev, da so v nekdanji krčilni kovačnici uprizorili glasbeno-lutkovno predstavo Ahtui, šiht! in v njej med drugim predstavili še žensko delo za pisalnim strojem v upravi podjetja.

Akademska slikarka **Maria Karnar Lemesheva** je z razstavo Ing(l)ot predstavila železarski svet z ženskega vidika in vanj vnesla elemente domačnosti, ki omehčajo njihovo surovost. V katalogu razstave je kustosinja zapisala, da je avtorica s tem širokopoteznim slikanjem na večjih formatih ustvarila svojevrsten kolaž grafike in slikarstva, simbolično pa nudi vpogled v diapazon ženskega in moškega principa. Iz besede ingot je avtorica popolnoma naključno skovala besedo inglot, saj je šlo sprva za napačno razumevanje imenovanja tega nepogrešljivega člena znotraj jeklarske proizvodnje (ingot = industrijski polizdelek, Inglot = poljska kozmetična hiša).

Jeklena volja odlikuje Petro Majdič, slovensko smučarsko tekačico, dobitnico bronaste medalje na zimskih olimpijskih igrah v Vancouvru leta 2010. S slovensko judoistko Urško Žolnir, dobitnico zlate in bronaste medalje z olimpijskih iger, sta nedavno na pot po Sloveniji prvi pospremili olimpijsko baklo Tokio 2020, izdelano iz nerjavnega jekla in bukovega lesa. Na spletni strani Olimpijskega komiteja Slovenije so zapisali, da sta oblika in izbor materialov prepletena z močno simboliko: reciklirano nerjavno jeklo kot simbol trdnosti in trajnosti ter bukov les kot simbol modrosti in samozavesti. Plamenico zaključuje krona v silhueti Triglava. Ročaj iz bukovega lesa objema pet olimpijskih krogov, simbolov povezovanja. Plamen v kroni širi svetlobo, simbol upanja.

BANDURA – delovna in zaščitna obleka

Delavci in delavke so sprva pri delu nosili svoja oblačila, ki niso imela posebne zaščitne vloge. Po drugi svetovni vojni so predpisali obleko iz jute ali vrečevine. Leta 1952 so sprejeli odločitev, da mora vsak delavec sam poskrbeti za nakup delovne obleke, za kar so dobili pri plači izplačane doklade za obleko. Njihova višina je bila odvisna od bolj ali manj umazanega dela. Vsem zaposlenim ženskam so za zaščito las kot zaščitno sredstvo dodelili naglavne rute. Tiste, ki so delale na višini, žerjavovodje, so si morale iz zneska tarifne postavke za delovno obleko namesto kril nabaviti hlače. Naglavne rute in hlače niso predstavljale šikaniranja delavk, temveč praktičnost zaradi varnosti pri delu. Vrteči se deli strojev so npr. hitro zajeli dolge lase ali del krila, kar je lahko povzročilo hudo nezgodo.

V Železarni Ravne so uporabljali še druga zaščitna sredstva: usnjene predpasnike, *»coklšuhe«* – usnjene visoke čevlje z lesenimi podkovanimi podplati, rokavice, očala, čevlje, maske, ušesne čepke proti hrupu itd. V sedemdesetih letih so iz Nemčije uvozili kakovostna zaščitna očala z vgrajenimi dioptrijskimi stekli v zaščitnih okvirjih za delavce z okvaro vida. Leta 1974 so začeli dobavljati zaščitne čevlje iz Francije preko zastopnika Astre v Ljubljani. Skupno so letno porabili okoli 4000 parov čevljev, nekateri delavci so na leto zamenjali tri do štiri pare, je zapisal vodja službe za varnost pri delu v železarni. Dogajalo pa se je tudi, da so v tovarni dodeljena zaščitna sredstva po daljši uporabi nekateri odnašali domov in jih tako obuli ter oblekli tudi izven tovarne.

Delovna in zaščitna obleka najprej predstavlja skrb za zdravje in varnost delavcev, na simbolni ravni pa izraža enakost med moškim in ženskim spolom v industriji. V zgodnji dobi industrializacije je veljala za značilno žensko industrijo tekstilna in oblačilna industrija, pozneje še elektrotehniška. Zaposlitev v težki industriji je ženske še bolj postavila v svet moških.

»Bandura«, delovna zaščitna obleka, komplet hlač in suknjiča iz modrega, grobo tkanega bombaža z zaščitnim znakom Železarne Ravne na žepu suknjiča, izvira iz zadnje tretjine 20. stoletja. Takrat so bolj intenzivno zaposlovali delavke za delo na obdelovalnih strojih. K zaščitni obleki sodijo še čevlji, pokrivala, rokavice in druga sredstva za zaščito varnosti in zdravja zaposlenih. (Foto: Tomo Jeseničnik)

Po drugi svetovni vojni so na gospodarski razvoj vplivale politične zahteve države in dejanske potrebe podjetja. Množično zaposlovanje žensk je narekovala politična zahteva. Tako je prva leta po drugi svetovni vojni bila zaposlitev žensk bolj politična zahteva, kasneje pa se je spremenila v priznanje pravice do dela.

Skozi dobo industrializacije so se spremenili tudi odnosi med delavci in delavkami v smeri spoštovanja žensk. V Železarni Ravne se je ta odnos kazal tudi tako, da so delavkam na nevarnih delovnih mestih omogočili zaposlitev v drugih službah. Odnose med zaposlenimi in nadrejenimi ter položaj delavcev, med njimi delavk, so urejali z zakoni in predpisi ter v tovarnah izobešenimi delovnimi redi. Tako je država v 19. stoletju skušala zaščititi ženske in otroke pred pretiranim izkoriščanjem delodajalcev in leta 1885 z zakonom prepovedala nočno delo žensk in otrok, vendar so ga delodajalci pogosto kršili. Po zakonu o zaščiti delavcev iz leta 1918 so imele ženske pravico do porodniškega dopusta dva meseca pred porodom in dva meseca po njem. V tem času so imele ne glede na zmožnost dela pravico do porodniške podpore, pridobljene z bolniškim zavarovanjem. Podjetje z več kot 100 delavci, med katerimi jih je bilo najmanj 25 z majhnimi otroki, ki niso imeli varstva, je bilo dolžno ustanoviti otroško zavetišče, otroški vrtec. Po drugi svetovni vojni so na področju varnosti pri delu namenili ustrezno pozornost tudi ženskam in uporabi zaščitnih sredstev.

Delo v tovarni in industriji sploh je bilo take narave, da je zahtevalo določen red in disciplino, kar je bila že vse od 19. stoletja ena najpomembnejših zahtevanih oblik ravnanja zaposlenih. Najstarejši delovni redi na območju Slovenije so znani že iz 14. stoletja. V 19. stoletju so to področje urejali z delavskozaščitno zakonodajo in ukrepi. Prvi delavskozaščitni ukrep v Avstriji je bil iz leta 1842 in je omejil čezmerno izkoriščanje otroške delovne sile; omejil je dolžino njihovega delovnega časa na 12 ur dnevno in v načelu prepovedal nočno delo otrok. Leta 1859 je Splošni obrtni red, ki je dopustil skoraj popolno obrtno svobodo, delovne pogoje urejal na individualni ravni. Novela Splošnega obrtnega reda, sprejeta leta 1885, predstavlja prvo celovito kodifikacijo delavske zaščite. Določala je obvezno eno uro počitka, delavske knjižice, tedenske plače, vodenje knjige zaposlenih, prepovedala zaposlovanje pred 14. letom, nočno in težko delo žensk in otrok ter govorila o pomožnem osebju. Zakon o spremembi obrtnega reda iz leta 1895 je urejal počivanje dela ob nedeljah in praznikih (delo počiva 24 ur), Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 pa splošne delovne razmere.

Nočne *šihte* so delale tudi ženske. Na začetku sedemdesetih let je za nočno delo žensk podjetje moralo imeti dovoljenje pristojnih republiških organov, ki so ga na predlog delovne organizacije vsako leto podaljševali. Izdelali so tudi program zmanjševanja nočnega dela žensk, ki ga je potrdil delavski svet. Zaradi nemotenega procesa proizvodnje so nočno delo žensk obdržali na nekaterih delovnih mestih v mehanskih obratih, valjarni, jeklovleku, kemijskem laboratoriju, postaji prve pomoči, komunalnem oddelku in kovačnici. Potrebo po nočnem delu žensk so utemeljevali z naravo dela in delovnimi pogoji na delovnih mestih ter poudarjali, da z zaposlitvijo žensk rešujejo vrsto socialnih in drugih problemov v celotni občini, kjer je zaposlenih razmeroma malo žensk. Dodatne zahteve po novih delovnih mestih so v tovarni nastopile tudi z izučitvijo okoli 80 deklet za razne kovinarske poklice.

Sodobna industrijska revolucija sega na področje uporabe računalniške tehnologije, avtomatizacije in robotizacije dela. Tudi v jeklarski industriji se tako spreminja narava dela, kar prinaša spremembe v strukturi zaposlenih tako po spolu kot izobrazbi. Današnja podjetja jeklarske industrije zaposlujejo ženske na različno zahtevnih delovnih mestih, tudi na tistih s potrebnim odličnim strokovnim znanjem. Tradicionalna delitev dela na moško in žensko se počasi spreminja. Zaposlitev žensk predstavlja njihovo ekonomsko neodvisnost in s tem večjo samostojnost.

Literatura

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Klimt, 18. 3. 2021.

Jeraj, M. 2005, Slovenke na prehodu v socializem: vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.

Karnar-Lemesheva, M. 2016, Ing(l)ot: katalog razstave v Koroškem pokrajinskem muzeju, Muzej Ravne na Koroškem, 15. 9. – 31. 10. 2016. Koroški pokrajinski muzej, Ravne na Koroškem.

Kresal, F. 1991, Kolektivne pogodbe kot vir delovnega prava: Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje. Svet zveze svobodnih sindikatov Slovenije, Ljubljana.

Oder, K. 2015, Mati fabrika, mesto in dom. Glasnik slovenskega etnološkega društva, Ljubljana.

Pflaum, V. 2016, »Plavž svete Heme«: livarna železa pri Nomenju v Bohinju. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, letn. 64, št. 3, str. 451–462.

SIJ Interna revija skupine SIJ – Slovenska industrija jekla, št. 10, 6. 11. 2013, str. 6–8.

Till, J., 2005, Hema Krška. Njen svet in njeni sledovi. Mohorjeva, Celovec.

PREDMETNI KATALOG

1. »Bandura«, delovna zaščitna obleka, sestavljena iz hlač in jakne, bombaž, zadnja tretjina 20. stoletja;
inv. št. TD 598.
2. Zaščitni čevlji, usnje, zadnja tretjina 20. stoletja;
inv. št. TD 599.

Barbara Trnovec, Pokrajinski muzej Celje

ALMA M. KARLIN, SAMOSVOJA, NEUKLONLJIVA, UKAŽELJNA

Pisateljica in novinarka, svetovna popotnica, ljubiteljska raziskovalka, poliglotka in teozofinja Alma M. Karlin (12. 10. 1889 – 14. 1. 1950) je na svoji življenjski poti, fascinantni za opazovalca, presegla vse mogoče meje; presegla je meje telesnih omejitev, meje svojega spola, meje družbenega sloja, ki mu je pripadala, meje svoje skonstruirane nacionalne identitete, meje fizičnih razdalj, presegla je tudi meje duha časa, njene ideje so zato še danes sveže in aktualne.

Bila je pogumna. Samosvoja. Neuklonljiva. Ukaželjna. Osredotočena na cilj. V tem duhu jo je vzgajal oče Jakob Karlin. Že kot deklica je v svojem okolju veljala za drugačno in bila nesprejeta. Tako je bilo do konca njenega življenja in še desetletja po njeni smrti.

Bila je pogumna. Samosvoja. Neuklonljiva. Ukaželjna. Osredotočena na cilj. Pisateljica in novinarka, svetovna popotnica, ljubiteljska raziskovalka, poliglotka in teozofinja Alma M. Karlin.

Bila je žrtev konstruktov, ki so jim botrovali nerazumevanje, govorice in klevete, zavist, interesi posameznikov in skupin, preračunljivost, površnost in nestrokovnost raziskovalcev. Pa tudi strah; tisti, ki so jo poskušali prikazati kot noro in minimalizirati pomen njenega dela, so jo obenem nadzirali in ji stregli po življenju. Dokumenti iz tridesetih let prejšnjega stoletja, ohranjeni v nemškem zveznem arhivu, pričajo o tem, da so že takrat zbirali podatke o njej. Po nemški okupaciji Celja je bila aretirana med prvimi Slovenci; celjski kulturbundovci so že pred okupacijo zbirali različne zaupne podatke, med drugim o protinacistično razpoloženih Slovencih, med katere so šteli tudi njo. Nadziral jo je gestapo in med enim od zaslišanj je izvedela, da velja za »sovražnico Hitlerjeve ureditve«. Nadzirali so jo tudi v partizanih, ki se jim je pridružila poleti 1944, nekaj časa celo Titova žena Herta Haas. Glede na njena tako protinacistična kot protikomunistična stališča in naklonjenost do Angležev je imela veliko srečo, da ni bila likvidirana. Nadzirana je bila, pričakovano, tudi po vojni. Pogled v ozadje konstruktov je ključno prispeval k temu, da se je pred nami izkristalizirala podoba te izjemne ženske.

Alma M. Karlin je že zelo mlada začrtala svojo pot in ji nato z neverjetno odločnostjo sledila. Pri šestnajstih je spoznala, da se izjemno negativnega vpliva svoje mame Vilibalde Karlin – pri trinajstih je zaradi njenih pritiskov prvič razmišljala o samomoru – in okolja, ki jo duši, lahko reši z znanjem. Z znanjem, ki ga je mogoče unovčiti in si tako zagotoviti neodvisnost. Takrat se je začela učiti tujih jezikov. Pri osemnajstih se je podala v »prostovoljno izgnanstvo« v London in leta 1914 na znameniti Kraljevi družbi umetnosti in na londonski gospodarski zbornici zelo uspešno opravila izpite

iz angleščine, francoščine, italijanščine, španščine, danščine, švedščine, norveščine in ruščine. Leto pozneje, ko je bivala na Norveškem, je spoznala svoje življenjsko poslanstvo: pisateljevanje.

Ko se je leta 1918 vrnila v Celje, je bila trdno odločena, da gre na pot okrog sveta. V letih 1919–1927 ga je prepotovala kot nihče pred njo, ne ženska ne moški. Potovala je sama, neprekinjeno osem let in se po poti preživljala s sprotnim delom; med drugim s poučevanjem jezikov ter s prevajanjem in pisanjem novinarskih prispevkov, ki so jih objavljali številni evropski časopisi. Narava njenega potovanja jo po mojih dognanjih umešča med največje popotnike vseh časov.

Konec dvajsetih in v prvi polovici tridesetih let prejšnjega stoletja je kot pisateljica in kot popotnica doživela velik uspeh – v evropskem in širšem okviru –, o katerem je sanjarila kot mlado dekle. Sledila pa so zelo temačna leta. Vse do bridkega konca.

Drevo z groba Alme M. Karlin

Alma M. Karlin je zadnja leta svojega življenja preživela v veliki revščini. Umrla je 14. januarja 1950 zaradi tuberkuloze in raka na prsih. Pokopana je na Svetini. Njen grob je vpisan v register nepremične kulturne dediščine, kot grob pomembne osebnosti. Del zavarovanega grobnega polja je bilo poleg umetelno oblikovanega železnega križa do

Drevo z groba Alme M. Karlin (2017), idejna zasnova Barbara Trnovec, izvedba Studio Moste. Posamezni deli drevesa z groba Alme M. Karlin so bili sestavljeni v celoto. Stiki med njimi so poudarjeni z zlatimi ploščicami, ki simbolno ponazarjajo zareze v drevesu in s tem opominjajo na poglavje v njegovi zgodovini. Uporabljena je bila japonska tehnika *kincugi*.

oktobra 2016 tudi drevo, ki je bilo takrat požagano. Drevo je bilo zdravo in vitalno. Šlo je za drevesno razrast grmovnice trdoleske *Euonymus europaeus*.

Po pričevanju Franca Rozmana, ki je kot otrok srečeval Almo M. Karlin in njeno prijateljico Theo Schreiber Gammelin na Svetini, je sama »zacahnala« prostor na pokopališču, kjer je želela biti pokopana. »S kamenčki je bilo označeno, verjetno sta jih od kod prinesli, pa drevo je bilo tam posajeno. Pozneje smo izvedeli, da želi biti Alma tam

pokopana.« Če je želela, da trdoleska raste na njenem grobu, in jo je morda res sama posadila, je to skoraj zagotovo imelo globlji pomen. Njeno botanično ime *Euonymus* v grščini pomeni *dobrega imena* oziroma *imeti srečo.* Zelo verjetno je, da je to vedela, saj jo je botanika zelo zanimala.

Alma M. Karlin je do konca življenja sledila teozofiji. Po besedah Branka Dobravca je trdno verjela v reinkarnacijo. To je potrdila tudi Erika Madronič. Ko jo je nekoč vprašala, kaj bi rada bila, če bi se še enkrat rodila, ji je odgovorila: »Ptica, da bi lahko potovala.« Njen cilj so od nekdaj bile poti in ceste, po katerih je lahko hodila ure in ure, pri tem pa se ji je, kot je zapisala sama, odpirala duša dežele. »Vsak kraj ima svoje posebnosti, ki jih je težko opisati, svoje vonjave, svoj ton, svojo barvo. Kasneje, ko sem hotela priklicati iz sebe kaj ustvarjalnega, sem si morala samo priklicati to vzdušje v spomin, pa sem vedela, kako so mislili, čutili, ljubili.« Če je potovanje prispodoba za učenje, za spoznavanje sveta in sebe, potem je njeno življenje bilo neskončno potovanje.

Viri in literatura

Karlin, Alma M. *Samotno potovanje.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.

Karlin, Alma M. *Urok Južnega morja: tragedija neke žene*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 1996.

Karlin, Alma M. *Popotne skice.* Ljubljana: Kmečki glas, 1997.

Karlin, Alma M. *Moji zgubljeni topoli: Spomini na drugo svetovno vojno.* Celje: Muzej novejše zgodovine Celje; Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Karlin, Alma M. *Samotno potovanje v daljne dežele: Tragedija ženske.* Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2007.

Karlin, Alma M. *Sama: Iz otroštva in mladosti.* Celje: In lingua, 2010.

Trnovec, Barbara. *Neskončno potovanje Alme M. Karlin: življenje, delo, zapuščina*. Pokrajinski muzej Celje, 2020.

Trnovec, Barbara. Intervju z Eriko Madronič. 3. 8. 2005. Osebni arhiv Barbare Trnovec.

Trnovec, Barbara. Intervju z Zinko Dobravc in Brankom Dobravcem. 8. 8. 2005. Osebni arhiv Barbare Trnovec.

Trnovec, Barbara. Intervju s Fani Čerič. 16. 2. 2008. Osebni arhiv Barbare Trnovec.

Trnovec, Barbara. Intervju z dr. Zoro Konjajev. 18. 12. 2014 in 12. 1. 2015. Osebni arhiv Barbare Trnovec.

Trnovec, Barbara. Intervju s Silvo Požar. 11. 8. 2016. Osebni arhiv Barbare Trnovec.

Trnovec, Barbara. Intervju s Francem Rozmanom. 16. 8. 2016. Osebni arhiv Barbare Trnovec.

PREDMETNI KATALOG

1. Drevo z groba Alme M. Karlin (2017), idejna zasnova Barbara Trnovec, izvedba Studio Moste, tehnika *kintsugi*, v – 3,7 m, premer krošnje – 4,4 m, Pokrajinski muzej Celje, AKC 99/2018.

Nadja Terčon, Pomorski muzej - Museo del mare »Sergej Mašera« Piran - Pirano

SAVA IN JOLANDA

Prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji

Ženske in morje ter vstop Slovenk v moški svet pomorskega poklica[1]

Danes je povsem običajno, da opravljajo ženske na potniških ladjah določene poklice splošne službe, še vedno pa jih je malo med navtiki in strojniki. Pri teh poklicih, ki so bili od nekdaj rezervirani za moške, se morajo še vedno dokazovati in izbirati med poklicnim ter zasebnim življenjem. A nekoč je bilo drugače. Zato zgodba o Savi in Jolandi, Savi Kaluža in Jolandi Gruden, Špicu in Joli, prinaša zanimivi življenjski zgodbi, ki si zaslužita, da nikoli ne utoneta v pozabo. Gre za zgodbi o vključevanju dveh deklet, dveh mladih žensk, v tipičen, tradicionalni moški poklic pomorščaka. Zgodbi prikazujeta vlogi prvih dveh Slovenk, dveh Primork, ki sta se želeli učiti o ladjedelstvu, strojništvu, navtiki in ne o kuhanju, gospodinjstvu ter ročnih delih. Zgodbi, ki pripovedujeta o dveh dekletih ter njunem vključevanju v novoustanovljeno slovensko pomorsko šolo, sta preplet njunih življenjskih zgodb v okviru političnih, gospodarskih in družbenih razmer ter okoliščin tedanjega časa in sta zapisani v knjigi z naslovom Sava in Jolanda, ki jo je konec leta 2020 izdal Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran.

Tipičen, tradicionalni moški poklic je tisti, za katerega je značilna majhna zastopanost žensk. Ker velja prepričanje, da naj bi v tem povsem moškem pomorskem ambientu ter mistificiranem in idealiziranem poklicu pomorščaka ženske naletele na težave in ovire pri svoji karieri, je treba poudariti, da je v veliki meri tako tudi na kopnem in ne samo na morju. A niso bile samo ženske tiste, ki so se po določenem obdobju plovbe odločile za življenje na kopnem. Tudi marsikateri pomorščak se je (običajno) po krajšem obdobju službovanja na morju odločil za nadaljevanje opravljanja poklica na kopnem. Tisti, ki so vztrajali daljši čas, pa so med plovbo dočakali zasluženo upokojitev.

Sava Kaluža in Jolanda Gruden na jamboru šolske ladje Viševica poleti leta 1948. BODOČI SLOVENSKI KAPITANICI, so napisali v naslovu k fotografiji v časopisu Glas mladih, ki je izšel v Trstu 21. 8. 1948.

Sava Kaluža in Jolanda Gruden sta bili prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji, ki sta bili izšolani in vkrcani na trgovske ladje. Sava je bila prva, Jolanda se je priključila naslednje leto. Obe sta bili na pomorski šoli vpisani na navtično smer. Ko je Sava že plula z ladjo Titograd, je Jolanda še obiskovala šolo v Piranu. Sicer se ji je kmalu pridružila tudi Jolanda, a Sava je vendarle

1 Prispevek je nekoliko predelan povzetek avtoričine knjige **Sava in Jolanda, Prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji, Ženske in morje ter vstop Slovenk v moški svet pomorskega poklica,** ki jo je izdal Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran konec leta 2020. V knjigi je povzetek objavljen v italijanskem, angleškem in hrvaškem jeziku.

nekaj časa orala ledino tudi za Jolando in tudi plula je nekaj več časa. Glede pridevnika »jugoslovanski« je nekoliko težje. Sava je bila ob vpisu v šolo, ob zaključku šolanja in ob nastopu službe na ladji jugoslovanska državljanka, medtem ko je bila Jolanda državljanka STO – Svobodnega tržaškega ozemlja. Jugoslovanska državljanka je postala šele po poroki z jugoslovanskim državljanom. Ker pa so zakoni na jugoslovanskih ladjah izrecno določali, da morajo imeti na njih zaposleni jugoslovanski državljani pomorsko knjižico, to pa so pridobili vsi pomorščaki, ki so izhajali iz cone A ali cone B STO, kaže, da so v Jugoslaviji v tistem napetem desetletju po vojni resnično upali na to, da bo celotno ozemlje Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) pripadlo Jugoslaviji.

Zavedati se moramo, da gre za ženski, ki sta se šolali in službovali (sicer krajši čas) v izrazito moškem okolju. Njuno šolanje in službovanje imata začetniški značaj, a sta bili kasneje zgled marsikateremu dekletu, ki se je odločilo vpisati na pomorsko šolo. Poklic pomorščaka (pomorščakinje) je bil ženskam dostopen šele po drugi svetovni vojni. Zato lahko poudarimo, da sta slovensko pomorsko povojno zgodovino pomagali ustvarjati tudi ženski, ki sta potrebovali veliko poguma in modrosti. Bili sta priča in tudi akterki pomembnih dogodkov v slovenski in jugoslovanski pomorski zgodovini. Zato bi lahko bili prav zaradi svojega spola in posebnosti deležni večje pozornosti, kot sta jo sicer imeli.

Obe sta bili z morjem in pomorstvom ter ladjami povezani večji del svojega življenja, toda vsaka na svoj način. Obe sta se šolali v specifičnih razmerah v prvi generaciji prve slovenske pomorske šole. Čeprav se jima je pridružilo še nekaj dijakinj, pa sta bili edini, ki sta opravili zrelostni izpit v tem obdobju in pridobili navtično izobrazbo. Pomorščak mora imeti, če naj uspešno opravlja svoje delo, temeljito splošno teoretično izobrazbo, poglobljeno strokovno oziroma poklicno znanje in veščine za samostojno ter hitro razreševanje zahtevnih situacij, pa tudi nepredvidljivih zapletov na morju. Poleg znanja in veščin pa mora imeti dober pomorščak tudi osebnostne vrline: trdnost značaja in prožnost duha, pogum, preudarnost, natančnost in vztrajnost pri opravljanju svojih nalog.

Zbor dijakov na ladji Viševica v koprskem pristanišču 15. 8. 1948 tik pred odplutjem na plovbo po Jadranskem morju. V ospredju sta Sava Kaluža in Jolanda Gruden. Na prvo potovanje z ladjo Viševica so se dijaki odpravili v novih uniformah, ki so jih sicer oblekli na vseh uradnih izhodih po jugoslovanskih obalnih mestih.

Obe dekleti sta bili postavni, ena blondinka in druga temnolaska. Že z vpisom na moško pomorsko šolo sta postali zanimivi za tedanjo socialistično družbeno oblast in njeno prepričanje, da lahko tudi nežno dekle opravlja vsa najtežja fizična dela, ki so do tedaj veljala izključno za moška. Zato sta že med poukom v šoli, še bolj pa na prvem šolskem potovanju z ladjo Viševica po Jadranu bili magnet za novinarje in časopisne fotografe. Dekleti sta bili senzacija za prebivalce v mestih, kjer se je ladja ustavljala. Obe sta pripovedovali, kako so si ju po različnih pristaniščih sveta ogledovali kot sedmo čudo sveta. Njuni fotografiji sta bili večkrat objavljeni v več slovenskih,

jugoslovanskih in ameriških časopisih. Ko sta skupaj pluli na ladji Hrvatska, sta bili namreč navzoči ob prvem natovarjanju ameriške dobrodelne pomoči Jugoslaviji v prehrani, in zato predstavljeni v ameriškem časopisju. Včasih sta bili predstavljeni obe skupaj, še večkrat pa vsaka posebej. Sava je bila kasneje kot prva slovenska – jugoslovanska pomorščakinja predstavljena še v drugih tujih časopisih in revijah.

Obdobje, v katerem sta se Sava in Jolanda šolali ter pluli, je bilo obdobje takoj po vojni, ko se je država postavljala na noge in je bil položaj žensk popolnoma drugačen kot prej in tudi potem. Z vidika in položaja tistih žensk, ki so se odpravljale na to pot, je bilo pomorstvo zanimivo. Ženske so verjele, da lahko od tega živijo, da lahko živijo tudi v tipično moških poklicih. In navkljub takim prepričanjem so bile še vedno izpostavljene različnemu nadzoru, ki je »skrbel« za čast deklet in žensk ter preprečeval njihovo izobraževanje in zaposlovanje. Na ladjah tako, da je moški pomorski vrh pripravil in sprejel odlok – uredbo o prepovedi zaposlovanja žensk na ladjah. Konec leta 1952 sta se obe izkrcali in prenehali pluti na ladjah reškega podjetja Jugolinija, ki je bilo tedaj največje jugoslovansko pomorsko podjetje. Čeprav se nam do tega odloka ni uspelo dokopati, pa ga lahko razumemo kot neke vrste grožnjo s strani tradicionalnih vrednot in ustaljenih družbenih razmerij, ki so se po končani prvi petletki v Jugoslaviji ponovno okrepile. Še enkrat več se je kmalu po uveljavitvi nečesa novega izkazalo, da enakopravnost med spoloma še ne pomeni tudi enakosti in enake obravnave.

Savin in Jolandin vpis v moško šolo, obiskovanje šole, matura, kadetura, poročniški izpit, zaposlitev na ladjah Jugolinije in kasneje Splošne plovbe Piran pomenijo začetek vstopa Slovenk in Jugoslovank v tradicionalni moški poklic. Njuno šolanje in kariera sta potekali v povezavi z okoljskimi – političnimi, družbenimi, gospodarskimi in diplomatskimi dogodki, ki so krojili prvo povojno desetletje na Primorskem. Odločitev za šolanje v slovenskem jeziku je bila posledica njunega predvojnega šolanja v italijanščini, saj se primorski otroci zaradi Gentilejeve šolske reforme niso mogli šolati v maternem jeziku. Izkoristili sta posebne razmere in poseben čas, ko je nova šola nastala tudi z namenom, da bi bila v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) zgled, kako je mogoče tudi na tem istrskem kosu domovine graditi socializem. Vsi skupaj pa naj bi spoznali, kaj socializem sploh pomeni. Bili sta emancipirani dekleti in začetnici nečesa novega, orali sta ledino na nekem popolnoma novem področju. Izhajali sta iz družin, ki sta jima lahko zagotavljali vso moralno in ekonomsko podporo. Ker nista imeli vzornic, se nista imeli po kom zgledovati. Vsak njun korak, vsaka poteza, vsaka odločitev je bila zgolj njuna lastna. Onidve sta postajali vzornici. Tlakovali sta pot in odpirali možnost pomorskega šolanja drugim dekletom. Danes lahko zatrdimo, da sta bili Sava in Jolanda izjemno moderni ženski svojega časa! V času šolanja, službovanja in tudi kasneje sta bili družbena in medijska atrakcija. Materinstvo in skrb za družino sta ju usidrala na obalo, enako kot tudi njune naslednice, pa tudi marsikaterega moškega kolega.

»Špic je postala kapitanka Sava.«
Sava Kaluža (17. 6. 1929 – 4. 10. 2014)

Sava Kaluža se je rodila 17. 6. 1929 v Ilirski Bistrici. V družini so bili štirje otroci. Najstarejši Boris se je rodil v Trstu, mlajši sestri Tatjana in Vida pa že v Postojni. Družina Kaluža se je v začetku tridesetih let preselila v Postojno in Sava je bila vse življenje »*doma iz Postojne*«. Oče dr. Rudolf Kaluža je bil odvetnik iz Narina pri Pivki, mati Stanislava (Stana) Trobec pa iz Trsta. Bila je učiteljica in izhajala je iz znane tržaške družine učiteljev iz Sv. Ivana. Oče Rudolf je pravo študiral v Sienni, po diplomi pa je imel odvetniško pisarno tako v Trstu kot Postojni. Vse do svoje smrti leta 1963 je bil razpet med Postojno in Trstom.

FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA
REPUBLIQUE FEDERATIVE POPULAIRE DE YOUGOSLAVIE

POMORSKA KNJIŽICA
LIVRET PROFESSIONNEL MARITIME

KALUŽA

SAVA

LIČNI OPIS — SIGNALEMENT

PREBIVALIŠTE — DOMICILE

Slovenija

Slovenka

F.N.R. Jugoslavija

Kaluža Sava

Pomorska knjižica Save Kaluža

Sava se je že kot otrok srečevala z morjem, saj so pogosto hodili na letovanje in kopanje v Gradež in Lovran. Tudi planine ji niso bile tuje, ker je družina vsako leto del počitnic preživela na Gorjušah na Pokljuki, kmečko življenje pa so Kaluževi otroci spoznavali v očetovem Narinu. Morje je občutila tudi v Trstu, ko je tam med drugo svetovno vojno v šolskem letu 1943/44 hodila v šolo. Savo so doma klicali Špička, Savček ali Savka, v šoli pa Špic. Ker je bil primorski del slovenskega etničnega ozemlja v času Savinega otroštva pod Italijo, je obiskovala italijansko osnovno šolo in pet let gimnazije v Postojni, po vojni pa je tam končala še dva razreda slovenske gimnazije in se nato v prvem šolskem letu 1946/47 kot edina ženska vpisala na Slovensko pomorsko trgovsko akademijo, ki je bila tedaj ustanovljena v Žusterni (Semedeli) pri Kopru. Za pomorsko šolo se je najprej odločil njen brat Boris, ki je Savo za to šolanje tudi navdušil. Oba sta odšla v Žusterno in Boris je bil dejansko njen skrbnik ter zaveznik, zato ji je bilo tako pri odločitvi kot vpisu in samem šolanju veliko lažje. Oče je za njeno odločitev pokazal veliko razumevanja, mati pa je za hčer želela »*boljše*« življenje.

V prvi generaciji dijakov, ki je pouk začela 3. marca 1947, je bila Sava edina ženska. Ko je iz gimnazijskih klopi nadaljevala šolanje na navtiki, je prestopila v popolnoma drug svet, drugačno okolje, drugačno družbo. V sebi je imela željo po spoznavanju drugih kultur in narodov, se naučiti tujih jezikov, potovati in si ogledati svet. Mornarski poklic pa je bil v teh življenjskih načrtih samo sredstvo za dosego te želje. Morje je bilo zanjo izhod v svet in ga je takrat razumela kot avanturo. Bila je plavolaso dekle, srednje postave in dokaj umirjenega značaja, marljiva ter vestna pri učenju. Na pomorski šoli v Žusterni je bila knjižničarka, a ni skrbela le za šolsko knjižnico, marveč je sodelovala tudi pri prvi številki šolskega glasila Slovenski mornar. Pridno se je učila in uspešno napredovala. Julija leta 1948 se je skupaj z Jolando Gruden, bratom Borisom ter še z nekaterimi sošolci skupaj s tržaško mladino in delavci udeležila vsesokolskega telovadnega srečanja in nastopa v Pragi. Avgusta in septembra istega leta se je udeležila prvega šolskega križarjenja z ladjo Viševica po Jadranu, poleti leta 1949 pa še drugega šolskega potovanja po Jadranu z ladjo Jadran. Leta 1949 je opravila zrelostni izpit in zaključila šolanje.

Prvič se je vkrcala januarja leta 1950, ladja pa je bila Titograd, prva novozgrajena povojna ladja v Jugoslaviji. Bila je last reškega podjetja Jugolinija in je bila ladja z najsodobnejšimi bivalnimi prostori ter najsodobnejšo tehnično opremo tistega časa in razmer! Zato ne preseneča, da so nanjo vkrcali tudi prvo jugoslovansko izšolano pomorščakinjo! Sava Kaluža je tako postala prva jugoslovanska ženska, ki se je zaposlila na ladji. Kot kadetka je postala članica prve posadke na prvem potovanju prve v Jugoslaviji

novozgrajene povojne ladje. Dve leti je plula kot kadetka na ladjah Titograd in Hrvatska in 29. 9. 1951 na Reki opravila poročniški izpit, potem pa je bila premeščena na komercialo Jugolinije na Reki.

Sava je imela s sodelavci dobre izkušnje, čeprav je bila večji del plovbe edina ženska med ladijsko posadko. Delo na ladji se ji je zdelo težko, a ne pretežko, vendar je priznavala, da so se posebno v času šolanja moški do nje vedli kot kavalirji in ji marsikdaj prizanesli z najtežjimi deli, pa čeprav jim je sama želela biti enakopravna. Ker je Sava pri drugih jugoslovanskih narodih pogosto moško ime, ni bilo vedno takoj jasno, da gre za žensko, pomorščakinjo. Šele ko se je kot Sava Kaluža pojavilo dekle, je marsikdo spoznal, da bo imel opravka z žensko na ladji. A ker je imela v rokah maturitetno spričevalo pomorske šole iz Pirana in je znala poprijeti za težko delo, so jo sodelavci na ladji dokaj hitro sprejeli medse. Posebej ji je ostala v spominu prva plovba z ladjo Titograd, za katero je dejala, da je bila daleč najbolj ugodna. Sodelavci so jo lepo sprejeli, na prtiček so ji napisali DOBRODOŠLA, pa tudi manjvrednostnega kompleksa, da je ženska, ji niso nikoli vcepljali.

Sava je pripovedovala, da se je zaradi odloka o prepovedi plovbe za ženske konec leta 1952 pritožila na Zvezni izvršni svet in je pisala celo Jovanki Broz. Zelo krivično se ji je zdelo, da ji niso dovolili pluti kot pomorski častnici. Razočarana se je za pet let zaposlila v komerciali Jugolinije na Reki. Krajše obdobje je bivala tudi na Dunaju in delala za firmo Osterreichische Seefrachtkontor. Na Reki je spoznala številne nove sodelavce ter prijatelje in nekateri so jo bodisi z naklonjenostjo bodisi zelo zadržano in odklonilno klicali kar »*Kranjica*« (Slovenka).

Sava je bila dvakrat v Angliji. Prvič v letih 1955 in 1956, potem pa še v letih 1959, 1960 in 1961. Prvič je odšla v Anglijo, ker si je želela študirati jezike, drugič pa jo je tja na izpopolnjevanje angleščine poslalo mlado pomorsko podjetje Splošna plovba Piran, pri katerem je bila takrat že zaposlena. Prvič je kot »*au pair*« delala v bolnišnici. Tri leta je tam bivala in opravila več jezikovnih tečajev. Vmes se je leta 1955 vpisala tudi na Filozofsko fakulteto v Ljubljani z namenom študija angleščine in italijanščine, a študija potem ni nadaljevala ozirom ga je kasneje opustila. Po prvi vrnitvi v Jugoslavijo se je leta 1957 zaposlila na Splošni plovbi Piran – v obratu Obalna plovba. Plula je kot častnica in poveljnica na ladjah Pinko Tomažič in Lubnik, ki sta pluli po tedaj že slovenski obali. Čeprav si je to želela, ni nikoli opravljala kapitanskega izpita. A ljudje so o njej vedno govorili kot o prvi slovenski kapitanki, saj je bila poveljnica na ladjah Pinko Tomažič in Lubnik. Po drugi vrnitvi iz Anglije se je konec avgusta 1961 (30. 8. 1961) na Reki vkrcala na tovorno-potniško ladjo Bled Splošne plovbe Piran, ki je plula na liniji Jadran–Severna Amerika. Na ladji Bled ni opravljala službe poročnice dolge plovbe, temveč je delala kot belo osebje, purser, ladijska gospodinja, ladijska komisarka. Kot slednja je skrbela za potnike in belo osebje. Ni mogla opravljati natančno tistega poklica, za katerega se je izšolala in opravila poročniški izpit. Ko so linijo po sporazumu z reško Jugolinijo ukinili in ladjo Bled preusmerili na linijo za Južni Atlantik oziroma Afriko, se je Sava zaposlila v komerciali Splošne plovbe.

Februarja leta 1963 je postala mati. Po rojstvu hčerke Tamare, ki je postala središče njenega življenja, se je posvetila njej in se odpovedala vsakršni želji po nadaljnji plovbi. Vzgajala jo je sama, jo podpirala, usmerjala pri šolanju in sproti sebi ter drugim dokazovala, kako trdne in močne narave je. Sava je bila 22. 5. 1963 po zaključenem trimesečnem porodniškem dopustu ponovno vpoklicana v službo v Piran, na Splošno plovbo. S pomorskim poslovanjem je ostala povezana celo delovno dobo. Na Splošni plovbi je delala v komerciali kot referentka za potniško službo vse do svoje upokojitve, za katero je zaprosila po 40 letih delovne dobe. Podjetje ji je ob zaposlitvi na kopnem

ponudilo stanovanje v prvem bloku v Luciji pri Portorožu, kjer sta potem s hčerko tudi živeli. To je bil prvi zgrajeni blok v novem naselju Lucija. Vseskozi pa je ostala povezana s svojo družino v Postojni, ki sta jo s hčerko pogosto obiskovali in kjer so se sorodniki redno družili.

Čeprav je bila pogosto edina ženska na ladji, je imela s sodelavci dobre izkušnje. Njena kariera na plovbi je bila dokaj kratka in ni izpolnila njenih pričakovanj. Zdelo se ji je krivično, da ni mogla pluti kot pomorska častnica dolge plovbe, saj so bili takrat drugačni časi. Njena vedoželjna narava pa jo je gnala, da je dolga leta aktivno sodelovala na Univerzi za tretje življenjsko obdobje Faros Piran, pridobivala novo znanje in izpolnjevala svoje želje po potovanjih, spoznavanju sveta in bogatem socialnem druženju.

Sava Kaluža je med sodelavci, krajani, prijatelji in v slovenski pomorski javnosti veljala za legendo slovenskih pomorščakinj. O njej so tako domači kot tuji časopisi napisali veliko člankov. Ker je bila med delavci Splošne plovbe zelo znana, je v nekaterih člankih sploh niso imenovali z imenom in priimkom kot vse druge, temveč samo kot SAVA. Vsem je bilo jasno, za katero osebo gre. Tudi sošolci in pomorščaki so o njej govorili s spoštovanjem ter naklonjenostjo, saj je bila med njimi priljubljena in spoštovana. Nam pa je ostala v spominu kot vedno urejena, modno oblečena, zadržana, a prijetna gospa.

»To dekle je rojena pomorščakinja!«

Jolanda Gruden, poročena Mažer (9. 5. 1930 – 24. 1. 2014)

Iz življenjepisa, ki ga je Jolanda Gruden, že poročena Mažer, napisala 27. marca 1956, lahko izvemo, kakšno je bilo dotedanje življenje takrat 26-letne Primorke. Ta življenjepis je pomemben tudi zato, ker je Jolanda v njem jasno opredelila svoj poklic pomorščakinje. Rodila se je 9. 5. 1930 v Nabrežini očetu Edvardu in mami Idi, rojeni Bortolotti. Doma so jo klicali Joli in tako so jo kasneje klicali tudi sošolci ter prijatelji. Jola Grudnova, jo je poimenoval sošolec Jordan Zahar, mornar Jole pa so jo nekateri klicali na ladji in jo tako poimenovali tudi novinarji.

VOJNA UPRAVA JUGOSLOVANSKE ARMADE
SVOBODNO TRŽAŠKO OZEMLJE
AMMINISTRAZIONE MILITARE JUGOSLAVA
DEL TERRITORIO LIBERO DI TRIESTE
VOJNA UPRAVA JUGOSLAVENSKE ARMIJE
SLOBODNI TERITORIJ TRSTA

Plovbena knjižica № 6.
Libretto di navigazione
Pomorska knjižica

Gruden
Jolanda, Edvard
Nabrežina 9. 5. 1930.
Nabrežina
Trst
slovenske
S. T. U.
Trst

OSEBNI PODATKI
DATI PERSONALI
LICNI OPIS

PREBIVALIŠČE
RESIDENZA
PREBIVALISTE

Nabrežina 182
Nabrežina
Trst
S. T. U.

Ta plovbena knjižica je izdana od
Questo libretto di navigazione è stato rilasciato da
Ova pomorska knjižica izdana je od

Pomorska knjižica Jolande Gruden

V družini so se rodile tri hčerke: Jolanda (Joli), Teodora (Dori) in Maria Luisa (Marjuči). Stanovali so v Nabrežini št. 182. Obiskovala je pet razredov italijanske osnovne šole, najprej v Nabrežini do leta 1941, nato pa še dve leti italijanske gimnazije v Trstu. Šolanje je ob kapitulaciji Italije opustila in ga nadaljevala šele po koncu druge svetovne vojne leta 1946. V letih 1944 in 1945 je sodelovala v odporniškem in narodnoosvobodilnem

gibanju. Bila je obveščevalka za obveščevalni center IX. korpusa. Leta 1944 je postala članica mladinske organizacije in v njej aktivno sodelovala. Leta 1946 je bila sprejeta v SKOJ in odšla na šolanje v slovensko gimnazijo v Postojno, kjer je končala tri razrede slovenske gimnazije, opravila malo maturo in nato končala še peto gimnazijo, vse ekspresno hitro do jeseni leta 1947. Bila je visokoraslo, vitko, simpatično, temnolaso dekle, živahnega značaja, ki se je lotilo vseh mogočih izzivov ter nalog in je v tistih letih ničesar ni bilo strah.

Oktobra leta 1947 se je vpisala v Slovensko pomorsko trgovsko akademijo (SPTA) v Žusterni pri Kopru in opravila diferencialni izpit za prestop v drugi letnik. Od doma je gledala morje in se, čeprav ni bila iz pomorske družine, »*tako mimogrede*«, kot je sama dejala, znašla na morju. Jolande morje niti ni posebej privlačilo. A »*življenjska pot jo je počasi, nepredvidljivo obrnila na to pot*«. Njen oče ni bil preveč zadovoljen z njeno odločitvijo, po odhodu na ladjo pa sploh ne. Ko se je poročila, pa čeprav s pomorščakom, je bila to po njegovem njena najbolj pametna odločitev dotlej.

Avgusta 1948 je bila med šolskimi počitnicami zaposlena na ladji Vida podjetja Agmarit v Piranu in bila sprejeta v KPJ. Istega leta se je skupaj s sošolci, tržaško mladino in delavci udeležila vseslovanskega shoda in telovadnega nastopa v Pragi. Spomladi 1948 je sodelovala pri nošenju Titove štafete. Leta 1950 je 22. 6. opravila veliko maturo. Jolanda se je dvakrat udeležila mladinskih delovnih brigad. Med šolskimi počitnicami leta 1947 je za tri mesece odšla na mladinsko delovno akcijo Šamac–Sarajevo, po opravljeni maturi pa še na slovensko mladinsko akcijo v Novo Gorico.

Skladno z drugimi šolskimi obveznostmi je opravila dve šolski potovanji: z Viševico in Jadranom. Kakšno je bilo prvo potovanje, nam priča njen ohranjeni zvezek, Dnevnik Jolande Gruden. Dijaki prvih dveh generacij SPTA so sicer na šolskih križarjenjih po Jadranu pridobili prvo praktično navtično znanje, pa vendar se ta praksa ni mogla primerjati z delom in življenjem na čezoceanskih ladjah, na katerih so po zaključenem šolanju opravljali kadetski staž. Zato je šola sodelovala s pomorsko agencijo Agmarit in z reškim ladjarskim podjetjem Jugolinija. Na ladje Agmarita iz Pirana so pošiljali dijake, ki so imeli državljanstvo Svobodnega tržaškega ozemlja, iz drugih krajev Slovenije in z jugoslovanskim državljanstvom pa na ladje reške Jugolinije. Dogovorili so se, da pri zaposlovanju pomorska podjetja dajejo prednost pomorščakom slovenske narodnosti, ki so zaključili piransko pomorsko šolo.

Po opravljeni maturi in dvomesečni udeležbi na mladinski delovni akciji pri graditvi Nove Gorice se je Joli zaposlila. Dne 6. 10. 1950 je za dobo enega leta podpisala pogodbo o delovnem razmerju na delovnem mestu kadetke pripravnice z reškim podjetjem Jugoslovanska linijska plovidba (Jugolinija). Kot pripravnica za poročnico dolge plovbe se je vkrcala na ladjo Hrvatska, ki je plula v Severno Ameriko, in skupaj s Savo sodelovala pri natovarjanju prve ameriške pomoči, ki jo je ladja Hrvatska odpeljala v Jugoslavijo. Na njej je službovala do avgusta 1951, ko se je vkrcala na ladjo Bosna. Na Bosni je plula devet mesecev. Maja 1952 je odšla na zasluženi dopust, potem pa je od avgusta do decembra 1952 plula na ladji Titograd. V svojem plovbnem stažu je devetkrat preplula Atlantski ocean in obiskala večino evropskih, sredozemskih ter severnoameriških pristanišč.

S plovbami na teh treh ladjah je opravila kadeturo in izpolnila pogoje za pripravo na poklic poročnice dolge plovbe. Februarja 1953 je odšla v Kotor na opravljanje poročniškega izpita in ga opravila z odliko. Skupaj z njo sta izpit opravljala še nekdanja sošolca iz Pirana Andrej Spetič in Milan Mahnič, ki sta vestni Joli določila, da skrbi tudi za njune finance. Od 4. 12. 1952 do 31. 3. 1953 je bila na neplačanem dopustu, 25. 5. 1953 pa je bilo na njeno prošnjo prekinjeno njeno delovno razmerje na reški Jugoliniji.

Ker od začetka leta 1953 niso več sprejemali žensk na pomorsko plovbo, se je vrnila domov v Nabrežino. Tega se je po njenem pripovedovanju novinarju Aleksi Vojnoviću najbolj razveselil njen oče, ki se nikoli ni prav sprijaznil z njeno plovbo. Nikoli ni mogel popolnoma razumeti, zakaj njegovo hči tako neizmerno privlačijo morje in ladje. Grudnovi namreč do Jolande niso bili pomorska družina in ona se v družini tako ni mogla navzeti te navezanosti ter tradicije do morja. Kot je kasneje dejala, jo je na morje pač pripeljala življenjska pot, čeprav si je želela biti celo letalska pilotka, enako kot Sava.

Marca leta 1953 se je zaposlila na Pomorski agenciji Mediterranea v Trstu. To je bila generalna agentura za Jadransko slobodno plovidbo z Reke, kasneje pa še za leta 1954 ustanovljeno Splošno plovbo Koper in za Kvarner iz Umaga. Pri tej agenciji je bila zaposlena do 15. januarja 1956. Službo je potem pustila, saj se je 20. 2. 1956 v Nabrežini poročila s kapitanom dolge plovbe Srećkom Mažerjem, šarmantnim pomorščakom iz Kostrene, ki ga je spoznala med plovbo na ladji Titograd. Skupaj sta na ladji plula le dober mesec v času od Jolandinega vkrcanja 4. 8. 1952 do izkrcanja Srećka Mažerja 13. 9. 1952, a ta mesec se je raztegnil v povezanost njunega celotnega življenja.

Po poroki je Joli najprej nekaj let z majhnima hčerkicama živela pri moževi materi v Kostreni, potem pa sta si z možem zgradila dom na Reki. Tam je družina tudi živela. Hčerki Alenka in Alida sta, po maminih besedah, preprečili kakršnokoli misel, da bi se ponovno vrnila na morje. »*Mornar Jole*« je postala žena pomorščaka in doma poslej podpirala vse štiri vogale hiše. Vzgajala je hčerki in v moževi odsotnosti vse do njegove upokojitve leta 1978 in še po njej (Srećko Mažer se je po upokojitvi zaposlil še na tujih ladjah) skrbela za vse. Privadila se je življenju na kopnem. Tako kot druge soproge je redno spremljala gibanje ladij prek časopisov, revij in radia ter potrpežljivo čakala poštarja. Od drugih žena se je razlikovala le v tem, da je natančno vedela, kaj mož na ladji dela, kakšno je njegovo življenje na ladji in kako potekajo njegovi predahi v pristaniščih. Na plovbo je potem, ko sta hčeri že odrasli in bili gimnazijki, odšla še večkrat, tokrat le kot potnica in soproga poveljnika ladje. Na potovanju sta se jima nekajkrat pridružili tudi obe hčeri.

Jolanda je bila z morjem vseživljenjsko povezana, najprej kot dijakinja pomorske šole, kot aktivna pomorščakinja, pa tudi kot žena pomorščaka, kapitana dolge plovbe in poveljnika ladij. Hčerkama je veliko pripovedovala o svojem življenju v mladosti in dokaj posebnem obdobju pomorske izkušnje, o svoji primarni nabrežinski družini in prednikih. Z družino v rodni Nabrežini, po domače »*pri Klopovih*«, je ostala izjemno povezana. Večkrat so skupaj odhajale na obisk, na poletne počitnice in ob praznikih v njeno drago rodno Nabrežino, ki je bila v Italiji, vmes pa trda državna meja. S hčerkama je vedno govorila v svojem rodnem nabrežinskem narečju. Stikov s svojimi kraji ni nikoli prekinila in ponosna je bila, da je zamejska Slovenka.

Čeprav se je Joli po poroki posvetila družinskemu življenju, pa vezi s svojimi sošolci iz Slovenske pomorske trgovske akademije ni nikoli prekinila. Udeleževala se je organiziranih obletnic mature in vseh drugih prireditev, ob katerih je lahko obudila spomin na čas, ki je zaznamoval njeno življenje.

Literatura

Terčon, Nadja: Sava in Jolanda : prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji : ženske in morje ter vstop Slovenk v moški svet pomorskega poklica, Piran, Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2020.

PREDMETNI KATALOG

FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA
REPUBLIQUE FEDERATIVE POPULAIRE DE YUGOSLAVIE

1213 712

POMORSKA KNJIŽICA
LIVRET PROFESSIONNEL MARITIME

KALUŽA

SAVA - Rudolf

Slovenija

Slovenka

1. Pomorska knjižica Save Kaluža; izdala jo je Luška kapitanija na Reki (FNRJ) 16. 1. 1950, papir, karton v modri tkanini, vtisnjen naslov, 16 x 11,3 x 0,5 cm, 64 strani, last Tamare Kaluža Pocecco, hrani Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran.

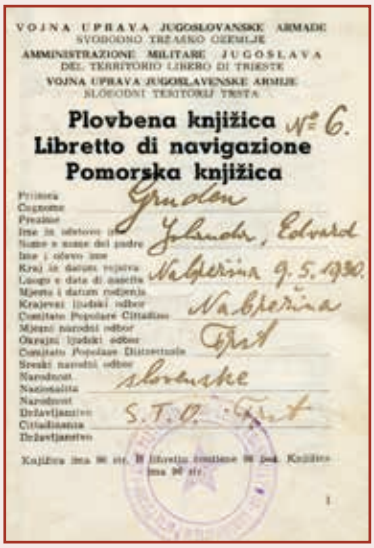
VOJNA UPRAVA JUGOSLOVANSKE ARMADE
SVOBODNO TRŽAŠKO OZEMLJE
AMMINISTRAZIONE MILITARE JUGOSLAVA
DEL TERRITORIO LIBERO DI TRIESTE
VOJNA UPRAVA JUGOSLAVENSKE ARMIJE
SLOBODNI TERITORIJ TRSTA

Plovbena knjižica № 6.
Libretto di navigazione
Pomorska knjižica

Gruden

Jolanda, Edvard

Nabrežina 9. 5. 1930.

Nabrežina

Trst

slovenske

S.T.O.

2. Pomorska knjižica Jolande Gruden; izdala jo je Luška kapitanija Piran (VUJA STO), papir, karton v tkanini,
14,7 x 10,5 x 0,7 cm, 96 strani, last Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran, inv. št. P 18554.

Pomorska knjižica je najpomembnejši pomorščakov dokument, je *»kot osebna izkaznica in posebna listina o zaposlitvi na pomorsko-trgovskih ladjah in jahtah, dalje kot dokazilo o opravljeni službi na ladji in kot potni list v primerih, ko pomorščak potuje v inozemstvo, da se tam ukrca, ali se vrača iz inozemstva.«* Vsak državljan FNRJ, ki se je želel zaposliti na trgovskih ladjah ali jahtah na delovnih mestih poveljnika, častnikov ter palubne, strojne, radiotelegrafske in administrativne službe, je moral imeti pomorsko knjižico. Ta odredba je slonela na jugoslovanski uredbi o pomorskih knjižicah, ki jo je objavil Službeni list FNRJ leta 1946 (št. 69), objavljena pa je bila tudi v Pomorskem godišnjaku za leta 1941–1951. Savi Kaluža so pomorsko knjižico izdali na Reki, Jolandi Gruden pa že v Piranu.

IRON LADY
Princess from Kapiteljska njiva in Novo mesto

First comes **the princess from Kapiteljska njiva** in Novo mesto. She was buried in the centre of a grand barrow with 40 burials. Her age, the location of her burial, and the jewellery deposited in her grave indicate that in the latter half of the 7th century BC, she had likely started a lineage that continued to bury its dead in the same barrow for the next three centuries. That the princess's burial was the first in a new barrow suggests reverence towards her role of matriarch and progenitor of a new lineage, while her grave goods express a bond between the generations.

A MYSTERY ABOUT THE CELTIC WOMEN:
Accident, epidemic or sacrifice?

The Celtic woman of Brežice had it differently. She was buried in a large Late Iron Age cemetery in the middle of the 3rd century BC, at the same time and in the same grave as a warrior from the Celtic Taurisci tribe. Despite the lavish grave goods accompanying the two deceased, it is impossible to determine the reason for the simultaneous burial. An accident, the outbreak of an infectious disease, or perhaps a burial rite that involved sacrificing the wife of a fallen warrior at his burial, ascribed to the Celts by certain ancient authors?

CLEOPATRA, THE DEFEATED QUEEN OF EGYPT, IN KRANJ!

Queens rarely venture into our part of the world. But two items found **in Kranj**, a coin and a ceramic oil lamp, depict the fate of Cleopatra. The coin depicts Emperor Augustus and General Agrippa. The crowns resting on their heads relate Rome's victory in the Battle of Actium in 31 BC. The chained crocodile on the reverse signifies the fall of Egypt and the end of Queen Cleopatra. The oil lamp features besides two crocodiles, also a war ship, dolphins, and an amphora. The intention underlying these symbols is to mock the defeated Queen and her lover, Roman General Mark Anthony.

WHOSE CHILD IS RESTING HERE?

The original inhabitants of Istria and the Karst region surrounding Trieste were the Histri. They were subjugated by the Romans during the 2nd century BC occupation of the north eastern Adriatic coast. **The villa rustica in modern day Školarice** was built approximately 2000 years ago, and was surrounded by vineyards and olive groves. Its wealthy owners and residents had probably migrated there from Italy. The sorrow they must have felt at the loss of their child is commemorated in Grave 6 from site Križišče near Spodnje Škofije with its alabaster urn ordered from Volterra.

WOMEN FACE ON COINS

Just as images of rulers are nowadays relayed through mass media, so the names and likenesses of ancient rulers and their family members appeared on coins. **Three coins with portraits of wives come from Piran.** Empress Faustina II, also known as Faustina the Younger, is depicted on two of these. For more than 30 years, she was married to Emperor Marcus Aurelius (reigned AD 161–180), whom she bore 13 or 14 children. Widely regarded as a model wife and mother, she received the title of Augusta. The third coin features Empress Marcia Otacilia Severa, wife of the Roman emperor Philip the Arab (reigned 244–249). She also came to bear the honorary title Augusta, although not much is known about her today. The reverse side of her coin features a depiction of *Pudicitia*, Roman goddess and personification of purity and modesty.

THE PIOUS LADY OF RIFNIK

The hill of Rifnik overlooking Šentjur pri Celju served as a refuge for the once wealthy inhabitants of Celeia, presently Celje, after the fall of the Roman Empire. A walled settlement with a large church was built atop the hill, and in the 6th century, a stone tomb was set into the narthex of the Church. A woman aged between 40 and 60 was buried there with a silver pin in her hair. How did she come to deserve such a prestigious location? Was she a martyr, a saint, or perhaps the mother of some important church figure? Or had she in fact financed the renovation of the church?

EUROPE, SEMITIC MOTHER OF EUROPEANS

Europe is named after the Semitic princess Europa, who was kidnapped by Zeus and taken to Crete. **A mosaic depicting princess Europa was discovered in Ptuj,** where it adorned the interior of wealthy citizen's villa. The myth of Europa is a metaphor for the spread of civilisation from the East. The Phoenicians contributed literacy, urbanisation, laws, and the cultivation of olives and vines. Europa's story remains relevant today. It exposes violence against women and testifies to the interminable nature of migration. Europe is the mother of many European nations, but also a mirror of xenophobia and racism.

RENAISSANCE LADY ON A PLATE OF LOKA PAINTED BOURGEOIS POTTERY

A plate featuring a woman's portrait was discovered in Škofja Loka. The lady is depicted wearing a Renaissance style costume and hairstyle from the early 16th century. The Renaissance brought the human to the fore. Among the higher social strata, 'modern women' began to emerge. This is reflected in the portrait of the lady from Škofja Loka. We do not know her name or status, but the very existence of her depiction suggests that Škofja Loka was in that period a well-developed modern town whose inhabitants were observing contemporary European fashion and cultural trends.

ALMA M. KARLIN, IDIOSYNCRATIC, UNYIELDING, INQUISITIVE

Author and journalist, globetrotter, amateur explorer and polyglot Alma M. Karlin (1889–1950) crossed all kinds of boundaries: the boundaries of the physical body, of her gender, of her social class, of her national identity, of physical distance, but also of Zeitgeist, which is why her thoughts remain fresh and relevant today. She travelled the world between 1919 and 1927. What followed, however, were dark years leading to a bitter end. She lies buried in Svetina, where a peculiar tree-shaped common spindle grew until it was callously cut down.

EUROPE – MYTH FIRST, CONTINENT LATER

The kidnapping of Europa, depicted on the walls of the Brežice castle hall, was painted by Frančišek Karl Remb (1675–1718). The myth of Europa was a common theme of Baroque art. During the same period, Ovid's Metamorphoses were held in high regard. In commissioning the painting, Count Ignatius Maria Attems (1652–1732) and his wife Countess Maria Regina Attems (1659–1715) were inspired by Ovid, as was painter Frančišek Karl Remb in making it.

WOMEN IN THE STEEL INDUSTRY: when women take up men's work

There have always been women doing what was considered men's work, such as the women who found employment in the iron and steel industry. Many women have left a mark on the 19th and 20th century steel industry, usually as support workers from the lower social classes. After WW2, more and more women were being employed in the steel industry also in technical positions. Better access to education enabled women to reach positions that had usually been reserved for men, and many women went on to distinguish themselves as outstanding experts.

SAVA AND JOLANDA
The first Slovenian and Yugoslav female mariners. Women and the sea, and the entry of Slovenian women into the male world of the maritime profession

The stories of Sava Kaluža and Jolanda Gruden Mažer focus on two young women who entered the traditionally male profession of sailor. Their careers have served as examples to numerous young women. It was only after WW2 that the path to becoming a sailor became open to women. By participating in several important events, Sava and Jolanda helped shape Slovenian and Yugoslav post-war naval history, which undoubtedly took a great deal of courage and wisdom.

AVTORSKA SKUPINA

Petra Stipančić, arheologinja, muzejska svetovalka,
Dolenjski muzej Novo mesto

Jana Puhar, arheologinja, višja kustosinja,
Posavski muzej Brežice

Drr. Verena Perko, arheologinja in muzeologinja, muzejska svetnica,
Gorenjski muzej, Kranj

Dr. Maša Sakara, arheologinja, muzejska svetovalka,
Pokrajinski muzej Koper

Snježana Karinja, arheologinja, muzejska svetnica,
Pomorski muzej »Sergej Mašera«, Piran

Dr. Maja Bausovac, arheologinja, višja kustosinja,
Pokrajinski muzej Celje

Aleksandra Nestorović, arheologinja, muzejska svetnica,
Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož

Mag. Jože Štukl, arheolog, muzejski svetovalec,
Loški muzej Škofja Loka

Oži Lorber, umetnostna zgodovinarka, muzejska svetovalka,
Posavski muzej Brežice

Dr. Karla Oder, etnologinja, zgodovinarka, muzejska svetnica,
Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem

Dr. Barbara Trnovec, kulturna antropologinja in etnologinja, muzejska svetovalka,
Pokrajinski muzej Celje

Dr. Nadja Terčon, zgodovinarka in sociologinja, muzejska svetnica,
Pomorski muzej »Sergej Mašera«, Piran

9 789617 071276
Cena: 14 eur